

Geen daden maar woorden. Interviews

Fernand Auwera

bron

Fernand Auwera, *Geen daden maar woorden. Interviews*. Standaard Uitgeverij, Antwerpen / Utrecht
1970.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/auwe002geen01_01/colofon.htm

© 2003 dbnl / Fernand Auwera

Korte inhoud van wat voorafgaat

Dit boek is geen vervolg op 'Schrijven of schieten'.

Om welke reden zou ik trachten met dit boek het (relatieve) succes van mijn eerste interviewbundel nog eens over te doen? Ik ben trouwens met dit werk gestart voor ik wist of 'Schrijven of schieten' al of niet een succes zou worden. Beide boeken vormen een geheel, dat enkel om technische redenen in twee delen verscheen.

Wel zouden zeer gefundeerde bezwaren geformuleerd kunnen worden tegen de wijze waarop de geïnterviewden over de twee boeken verdeeld werden. In het eerste deel zitten uitsluitend romanciers en dichters, in dit deel mensen die met woorden werken zonder dat men ze (met een paar uitzonderingen) over het algemeen tot de literatuur rekent, althans tot de literatuur op stijve poten. Ik wil niet beweren dat ik het met bloedend hart deed, maar toch wordt mijn (literair) geweten door deze beslissing wel enigszins bezwaard.

In feite is ze niet verantwoord. Ik geloof dat het opsplitsen van de literatuur in enerzijds de roman, het gedicht en het loodzware essay, en anderzijds iets wat men consumptieliteratuur noemt, volkomen onverantwoord, kunstmatig en uit de tijd is. Dat ik die splitsing hier toch heb toegepast is louter en alleen uit praktische overwegingen gebeurd.

Als men een representatief beeld wil geven van wat mensen die in of rond de literatuur bedrijvig zijn denken over macht en onmacht van het literaire woord dan staat men voor een gewoon aan de krankzinnigheid grenzende onderneming. Wil men er toch

iets van terecht brengen dan moet men het werkterrein versmallen en duidelijk begrenzen. Daarom heb ik mijn eerste keuze beperkt tot romanciers en dichters, omdat ik met hun werk het best vertrouwd was. Een bepaalde theorie of een andere bedoeling moet er niet achter gezocht worden.

Wie komen er dan in dit boek aan het woord? Een wat dispaaraat gezelschap. Publicisten op allerlei gebied, cabaretschrijvers, journalisten, critici, uitgevers, kinderboekenauteurs, etc. Verder ook mensen waarvan men mag veronderstellen dat ze het woord zeer bewust gebruiken, zoals advocaten, politici en studenten. Ook enkele mensen die even goed in het eerste boek hadden kunnen staan. En tenslotte heb ik van de kans die dit boek me gaf graag gebruik gemaakt om ook theatermensen aan het woord te laten komen. En daar bedoel ik dan niet alleen toneelschrijvers mee, maar ook een regisseur, die de woorden van anderen immers interpreteert en gestalte moet geven.

Het zal wel onmogelijk zijn om telkens één of meerdere mensen te kiezen die representatief zijn in hun genre, en dan als resultaat bovendien nog een gezelschap te krijgen waarin Nederlanders en Vlamingen, progressieven en conservatieven, gelovigen en ongelovigen, ouderen en jongeren, allemaal tot algemene voldoening aan hun trekken komen.

Dit boek zal die onmogelijkheid nogmaals illustreren.

Sorry.

Ik kan niet meer doen dan van dit verwijt de scherpe kantjes een beetje afronden door alvast te komen aanslepen met het argument dat ik (opnieuw, zie ook 'Schrijven of schieten') gehinderd werd door het feit dat ik niet over mijn tijd kan beschikken zoals ik dat wel zou wensen, en dus niet aan het maken van sommige wat moeilijk liggende afspraken toekwam. En dat bovendien enkele mensen voor een interview geen belangstelling bleken te hebben. Althans, dat maak ik op uit het feit dat ze op mijn uitnodiging niet reageerden.

Dat is eigenlijk een bijzonder vreemd verschijnsel: wie in het eerste boek niet wou meespelen schreef me (met Simon Vinkenoog als nobele uitzondering) een briefje om me dat, omkleed met redenen, mede te delen. Dat was mooi, ik kon die brieven in mijn inleiding opnemen, en dat stelde meteen een aantal mensen in de

gelegenheid om me te vertellen wat voor hen het meest interessante gedeelte van het boek was. Maar wie in onderhavig geval niet wou meedoen schreef ook niet (zelfs zonder nobele uitzondering). Dat *Laurens ten Cate*, *Guus Dijkhuizen* en *Hug Boekraad* niet in dit boek zitten komt doordat onze beschikbare vrije tijd te ver uit elkaar lag. Maar van anderen kan ik dus alleen de namen mededelen, mooi alfabetisch: *H.A. Gomperts* - *Han Lammers* - *Ton Regtien* - *Julien Schoenaerts* - *Johnny the Selfkicker* - *Maurice De Wilde*.

Ik hoop dat beide boeken samen een vrij volledig totaalbeeld kunnen geven van de invloed die men aan het (vooral literaire) woord op de maatschappij van vandaag kan of mag toeschrijven. De werktitel van het boek was trouwens ‘Macht en onmacht van het woord’, een droge titel die echter wel het voordeel had dat hij heel precies het thema van de gesprekken aangaf.

Omdat dit boek, tenslotte, op hetzelfde thema gebouwd is als ‘Schrijven of schieten’ zou ik nu wellicht kunnen besluiten met eenvoudig te verwijzen naar de inleiding van dit eerste boek. Ook verkooptechnisch zou dat misschien niet slecht bekeken zijn, maar omdat handelsgeest mij - zoals het een waarachtig kunstenaar betaamt - volkomen vreemd is wil ik hier toch liever een samenvatting geven van deze inleiding.

Het idee om met een aantal mensen te praten over hun meningen omtrent allerlei actuele problemen en gebeurtenissen, en de eventuele weerslag daarvan op hun werk in het bijzonder, of de literatuur in het algemeen, gesprekken dus over of rond het schrijversengagement, ontstond uit het feit dat ik gewoon met dit probleem zelf ontzettend in de knoei zat: ‘Slechts al schrijvende, door de daad van het schrijven zelf, ben ik me persoonlijk bewust geworden van de wereld waarin ik leef. Enkel en alleen door de invloed die de literatuur op me heeft uitgeoefend ben ik sociaal bewust geworden, mij mede verantwoordelijk gaan voelen voor de maatschappij waar ik toe behoor, met of tegen mijn zin. Tegelijkertijd echter ondervind ik geweldige weerstanden als ik tracht dit vrij recente besef in mijn werk te structureren.’

Verder:

‘Mijn roman ‘*Mathias 't Kofschip*’ is gebouwd op de moeilijkheid die ik zelf ondervond om, komende vanuit de afzondering en het

intens beoefenen van de navelkijkerij, door het schrijven zinvol aan de tijd deel te nemen. Mathias 't Kofschip is mislukt in zijn schrijven en in zijn pogen zich door de daad te engageren. De wereld waarin hij zich bevindt schijnt hem geen kans tot engagement te geven. Is dit te wijten aan een persoonlijke constructiefout, aan de onoverzichtelijkheid en onmenselijkheid van de wereld, of aan de onvolmaaktheid van het woord als communicatiemiddel?’

Iets waar ik toen ik met het boek begon ongeveer zeker van was hield ook stand tijdens het maken van het boek. Ik geloof er nu nog steeds in:

‘De schrijver is de enige kunstenaar die werkt met materiaal dat door de mens zelf gecreëerd is: het woord. Het woord ontstond uit het bewustzijn van het menselijk tekort - men spreekt van de goddelijke stilte. Het is een teken van onmacht en van protest tegen deze situatie, maar tegelijkertijd maakt het de mens ook vrij.

Het woord ligt aan de basis van de menselijke vrijheid - dus moet de literatuur trachten ons uit het menselijk tekort, uit het schandaal van onze existentiële eenzaamheid te redden door de grens van de communicatiemogelijkheden te verleggen, dus onze vrijheid te vergroten. Wie zo'n geëngageerdheid op niet-hypocriete wijze interpreteert aanvaardt ook zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid. Wat niet noodzakelijk wil zeggen dat er in elk boek een sociaal protest moet zitten.’

Dit zal wel voldoende zijn als inleiding. Wel wil ik er nog even op wijzen dat het niet mijn bedoeling was in deze interviews een discussie op te zetten. Met een nederigheid die me zou sieren als ik ze hier niet zo expliciet moest vermelden heb ik er mij hoofdzakelijk op toegelegd meningen te verzamelen. Ik hoop alleen maar dat beide boeken een soort document vormen, waaruit iets zinnigs te leren valt over gebruik en waarde van het woord in deze tijd.

‘Geen daden maar woorden’ is geen cynische slogan, maar de nuchtere vaststelling van iemand die tracht uit te zoeken waar de grenzen van de meeste schrijvers, kunstenaars en intellectuelen liggen, en hoopt dat het resultaat niet hoeft te betekenen dat ze tot machteloosheid gedoemd zijn.

Deze gesprekken werden (met één uitzondering) gevoerd tussen 20 maart en 8 december 1969. Het is misschien wel aardig er - ter situering - even aan te herinneren dat tijdens die periode o.m. te Gent de studentenrevolte voortduurde, te Brussel de film 'The Fox' in beslag werd genomen, Eisenhower stierf, Emil Zatopek ontslagen werd als opvoedingsofficier bij het Tsjechische leger, Frankrijk 'Non' zei tegen De Gaulle, in Ulster godsdienst-troebelen uitbraken, Paus Paulus van oordeel bleef dat het priester-celibaat gehandhaafd moet worden, studentenberoering ontstond in Tilburg, in Griekenland de dictatuur stand bleef houden, het Maagdenhuis werd bezet, Eddy Merckx op doping werd betrapt, in Kongo enkele tientallen studenten werden neergeknald omdat ze manifesteerden voor herstructurering van het hoger onderwijs, Moïse Tsjombe stierf, Rockefeller Latijns-Amerika bezocht, Reconstructie werd opgevoerd, de eerste mens voet op de maan zette, andere mensen van honger bleven creperen, Nixon aan het Congres 130 miljoen dollar minder vroeg voor economische hulp aan het buitenland, maar 275 miljoen dollar voor financiering van wapenaankopen die ontwikkelingslanden in de USA willen plaatsen, Stijn Streuvels stierf, hulpbisschop Defregger in de actualiteit verscheen, Koeznetsov naar Engeland vluchtte, Israël en Egypte om beurt overwinningsbulletins bleven publiceren, Ho-Tsji-Minh stierf, Willy Brandt bondskanselier van Duitsland werd, Edward Kennedy de dood veroorzaakte van een jonge vrouw, Zweden besliste de Vietkong financieel te steunen, Bob Dylan opnieuw optrad, Samuel Beckett de Nobelprijs voor letterkunde kreeg, Jack Kerouac stierf, Mobutu plechtig in België werd ontvangen, Sharon Tate werd vermoord, de oorlog in Vietnam bleef voortduren, die in Biafra ook, aan het licht kwam dat Amerikaanse militairen honderden Vietnamese vrouwen, ouden van dagen, kinderen en baby's hadden vermoord in een dorp (hoe heet dat ook weer?) en Nixon praatte over de grote zwijgende meerderheid.

En wat vergeet ik nog allemaal?

Verschillende van deze interviews verschenen reeds in kranten en tijdschriften:

Rob van Gennep (De Vlaamse Gids) - Simon Carmiggelt (Dietsche Warande & Belfort) - Walter Tillemans (De Nieuwe) - Eugène van Itterbeek, Renaat Willocx en J.J. Oversteegen (Yang) - Theo Lefèvre, Miep Diekmann, Huub Oosterhuis en Mark Grammens (de Volkskrant) - Jaap Kruithof (Kentering) - Annie M.G. Schmidt (De Nieuwe Linie) - Annie Romein-Verschoor en Hans Gruyters (Het Parool) - Fons Sarneel (De Standaard).

De biografische nota's werden me door de geïnterviewden zelf bezorgd.

Ook in dit deel werden de gesprekken gerangschikt in de volgorde waarin de definitieve tekst tot stand kwam: dat kan zowel de dag van het gesprek zelf zijn als, wegens enig over en weer geschrijf, enkele weken later.

Henri-Floris Jaspers

Literair-directeur Uitgeverij DE GALGE (1965)

Stichter Uitgeverij MONAS (1963).

Redactielid van DE TAFELRONDE.

Titularis van de prijs 'Voorzitter Henry-L. Botson' van de Belgische Liga ter Verdediging van de Mens.

Bestuurslid van het PAUL VAN OSTAYEN-GENOOTSCHAP.

'Belg Henri-Floris Jaspers dirigeert schrijverscircus', titreerde een Nederlandse krant, doelend op talrijke colloquia georganiseerd o.a. te Antwerpen, Brussel, De Haan, Gent, Leuven, Oostende, Nemerlaer, Leiden en Nijmegen.

Medewerkingen en tijdschriftenpublicaties:

- Un homme seul face à son destin, in 'Hommages à Robert Brasillach', Genève, 1965.
- Saint-John Perse, de vrije geest, in 'Dialogo', ts. voor filosofie, 1965.
- Patrick Conrad of de tocht naar het binnenland, De Tafelronde, 1965.
- (On)begrijpelijke notities over (on)bekende dichters, in 'Vandaag 12', 1966.
- Maniërisme en moderne sensibiliteit, in 'Mercantile Marine Engineering' van Patrick Conrad, De Galge 1967.

Afzonderlijke publicaties:

- Textes, 1963.
- Comme une aile qui se brise, 1967.
- Paul van Ostayen, 1967.

A U leidt de uitgeverijen ‘Monas’ en ‘De Galge’. Wat bepaalt de keuze van uw publikaties, wilt u een bepaald image opbouwen?

J Ik hecht niet zo bijzonder veel belang aan het image. Freddy de Vree heeft eens gezegd: de mensen plakken op alle flessen een etiket, dan hoeven ze er niet meer van te proeven. Maar als men dan toch een zeker image krijgt, dan liefst dat van iemand die ook de meest tegenstrijdige zaken naast elkaar in zijn fonds opneemt. Ik heb ‘Métamorphoses’ gebracht, het speelboek van Paul Ibou, toch wel een hele onderneming, waar ik trots op ben, ik breng ook een vertaling van ‘Grundrisse’ van Marx. Ik zie er evenmin tegen op om iets uit te geven waar ik persoonlijk niet mee akkoord ga, als het gaat om politiek of polemische boeken, uiteraard wel als het literatuur betreft. Literair sta ik er altijd achter.

A U hebt, hoort men dikwijls beweren, van de linkse onderneming ‘De Galge’ een rechtse uitgeverij gemaakt.

J Dat is toch waanzin. ‘De Galge’, opgericht door Johan Sonnevile en Jan Verhaart bestond één jaar toen ik de zaak overnam. Er waren toen 6 vrij agressieve titels in verschenen, maar op dergelijke uitgaven kan men geen fonds bouwen, en zeker niet omdat de mensen die die dingen geschreven hadden ondertussen min of meer zelf officiële literatoren waren geworden, en het niet meer aandurfd. Maar dat kan men mij moeilijk verwijten. Trouwens, kijk het na: alles wat ik in ‘De Galge’ gebracht heb zijn linkse pamfletten, op één notoire uitzondering na: ‘Mijn waarheid’ van pater Brauns. Maar dat was een commerciële voltreffer, een bestseller, die me in staat heeft gesteld andere boeken te publiceren, zaken die anders geen kans hadden gekregen. Trouwens, er is over Brauns veel te emotioneel geschreeuwd. Het is een oprecht boek, geschreven door een man, dat kan niemand ontkennen, die tijdens de oorlog volledig buiten de politiek gebleven is. Maar hij is natuurlijk wel een exponent van het Vlaamse romantisme.

A Iets waar we noodzakelijk van af moeten. Maar boeken als dat van Brauns houden het levend.

J Ik geloof het niet. De meeste mensen kopen het eenvoudig uit nieuwsgierigheid. Zij hebben zich over de zaken die in het boek aan bod komen al een mening gevormd, en het beïnvloedt hen

niet. Het behoort gewoon tot de consumptie-literatuur. Of andersom: men kan dergelijke dingen ook lezen om zijn tegenstander beter te leren kennen. Erg nuttig. Kijk eens, ik maak me op dat gebied geen illusies, ik geloof dat de literatuur heel veel van haar invloed heeft ingeboet. Er zijn talrijke historische momenten geweest waarin zij een zeer belangrijke rol heeft gespeeld, ik denk bijvoorbeeld aan de romantiekers in Frankrijk en Engeland, die onmiddellijk een politieke betekenis verwierven, maar zelfs toen kon zij geen bepaalde stroming op gang brengen. De schrijvers voelden echter wel vlugger de tijdgeest aan, en formuleerden vage gevoelens en ideeën dan duidelijk. Maar verder gaat hun invloed niet. Grote literatoren zijn exponent van de tijdgeest, iets waar de hele literaire theorie van iemand als Lucien Goldmann op neerkomt. Er zijn natuurlijk wel grote enkelingen geweest als Joyce, Kafka, Proust, maar die oefenen dan hun invloed steeds met veel vertraging uit. Maar op de actualiteit kan de schrijver niet ingrijpen. Hij verwoordt immers niet veel meer dan wat alle mensen denken. Daarom greep men bijvoorbeeld ook niet in toen na de moord op Kennedy ‘Mc Bird’ verscheen. Het establishment gebruikt dat zelfs als alibi als men verwijt de vrijheid niet te eerbiedigen. Marcuse noemt die politiek: repressieve tolerantie. En juist omdat ze zo gevaarlijk is zou ik het, uit strategisch oogpunt, toejuichen als men de censuur zou verstrakken, want pas dan zou men tot een duidelijk georganiseerd verzet kunnen komen, tot echte acties.

A Het is inderdaad zo, en dat vind ik spijtig, dat links zo vergroeid is met een defensieve mentaliteit, dat het gewoonlijk slechts elan krijgt in antwoord op een provocatie van rechts, censuur, of het optreden van rijkswachters.

J Dat bleek vooral duidelijk bij de studenten-revoltes. Het probleem van de universitaire hervormingen bestond al jaren, maar het haalde de publieke belangstelling niet tot bij studentenbetogingen de rijkswacht ging provoceren, wat tot een echt verweer van de studenten leidde, waardoor de hele beweging een omvang kreeg die niet meer over het hoofd gezien kan worden. Het effect werkt natuurlijk wel in dubbele richting. De studentenopstand in Frankrijk leverde een stevige Gaullistische meerderheid op, die in Duitsland de uitzonderingswetten. Het grote publiek is

immers altijd conservatief ingesteld. Wat jammer is, maar een feit. Ik zou zelfs durven beweren dat een reactionair auteur altijd nog progressiever is dan zijn publiek. Wie het woord beheerst is inderdaad ergens vrijer en lucider dan het grote publiek.

A Het verbaast me telkens weer hoe rechtse figuren, die toch ook lang geen uilen zijn, door hun brutale knuppel-tactiek, hun botte censuurmaatregelen, zelf in de hand werken wat ze willen vermijden.

J Ik begrijp het evenmin. Ze schaden hun eigen belangen. Misschien is het enkel een soort machtswellust. Pogingen tot intimidatie. Dat vooral. Men probeert één persoon te treffen, Herman J. Claeys bijvoorbeeld, en dat is juist het immorele van wat ze doen: op die manier hoeven ze de kern van de zaak niet te raken, en zolang dat niet gebeurt, en zij dus niet heel duidelijk moeten maken waar het hen om te doen is, kan er ook niet doeltreffend gereageerd worden.

A In elk geval bewijst het bestaan van censuur dat men wel degelijk rekening houdt met de invloed die schrijvers kunnen uitoefenen.

J Rechts is wel schichtig. Maar het grote publiek wordt er niet door geraakt. Er bestaat nog een te grote kloof tussen de kunstenaar en het publiek. Vooral hier in Vlaanderen, een gevolg van de complexe sociologische situatie.

A Maar uit die massa komt een steeds grotere groep bewust levende mensen die wel door de auteurs kunnen bereikt worden.

J Ja, en dat heeft een vrij paradoxale en interessante situatie tot gevolg. Ik zei het daarnet al: ik geloof dat de literatuur nu minder invloed heeft dan vroeger. Gide, Malraux, Sartre, Camus hebben een ingrijpende invloed uitgeoefend op hun generatiegenoten, en nog in de jaren '50 wierpen hun politieke visies gewicht in de schaal. Dat is nu niet meer het geval, maar ik beschouw dat niet direct als een achteruitgang. Integendeel, het bewijst dat de lezers kwalitatief intelligenter zijn dan vroeger het geval was. Een eerste gevolg daarvan is het verdwijnen van de personencultus, de schrijver heeft veel van zijn statuut verloren. En de lezer gaat veel meer relativëren, hij staat kritischer tegenover de tekst. Ook een nieuwe Goethe zou geen zelfmoorden meer kunnen veroorzaken. Het is dus een geweldige ideologische vooruitgang, die in de praktijk echter wel nadelig werkt. Want door het relativëren komt men er nog al gemakkelijk toe te beweren dat niets nog

belangrijk is, en legt men zich vlug neer bij het besef dat het individu in onze bourgeoisie maatschappij elke macht of actie-mogelijkheid verloren heeft.

A Bovendien komt links daardoor steeds moeilijker tot eenheid.

J Natuurlijk. Het is trouwens inherent aan ieder links verschijnsel, waar ieder voor zich de problematiek moet doordenken. Rechts is sociologisch meer gedetermineerd door de gemeenschappelijke belangen, door het streven het bestaande te behouden. Links stelt de maatschappij ter discussie, wil veranderen, is dus meer verspreid.

A De kunstenaar beweegt zich op een ander vlak dan het strikt rationele. Kan hij geen bindende factor worden?

J Ja, als het provocerend karakter van de kunst, van de literatuur vooral, geaccentueerd wordt. De schrijvers moeten de mensen attent maken op de problemen die er zijn. Ze bewust maken. De grond van het engagementsprobleem is dus in feite van esthetische aard, en dat is slechts op het eerste gezicht paradoxaal. Als iemand zich van een probleem bewust is geworden laat dat hem niet meer met rust. Hij is iemand anders geworden. Het geheugen registreert alles op dezelfde wijze, en alhoewel we er ons niet van bewust blijven, kan het toch een invloed uitoefenen. We worden veranderd door alles wat we lezen. Al beseffen we het zelf altijd niet. Het bewustzijn daarvan komt soms pas later, dat is toch de functie van het nadenken. Baudelaire verdedigde al het recht zich zelf tegen te spreken, en het recht om weg te gaan. Het is immers logisch dat iemand met een levendige intelligentie verandert, de problemen anders benadert onder invloed van allerlei contacten. Dat kan van dag op dag gebeuren, dat kan na een lange incubatieperiode gebeuren, maar het bewijst dat een mens in het isolement niet echt kan leven. En het is het onherleidbaar gedeelte in de schrijfdad dat het altijd de bedoeling is het isolement te doorbreken. De temperamenten kunnen verschillen, maar het streven is hetzelfde. En het zijn niet alleen de auteurs die communicatie tot stand willen brengen: ook de lezer voelt die behoefte, daarom ook koopt hij een boek. En dan ontstaat het probleem van de onmogelijkheid om tot integrale communicatie te komen. De onmededeelzaamheid moeten we als postulaat aanvaarden. Het is een realiteit, waar we echter geen vrede mee moeten nemen. Het is immers zo dat niet alleen de auteur beslist hoe de taal gebruikt

wordt, maar ook de lezer. Elk boek wordt door elke lezer volgens eigen geaardheid geïnterpreteerd. Men kan in Nietzsche een anarchist terugvinden, en een nazi, en dat heeft dan niets met Nietzsche te maken, maar alles met de lezer. De manier waarop gelezen wordt is belangrijker dan de manier waarop geschreven wordt. Er moet op een meer kritische manier gelezen worden. Zelfs Agatha Christie kan men op die manier vruchtbaar lezen. Haar boeken zijn doordrenkt van een haast ongelooflijk traditionele, bekrompen, kleinburgerlijke sfeer, de meeste van haar misdaden zijn gebouwd rond erfeniskwesties en familieruzies, er zit ook een geweldige dosis xenofobie in. Maar juist daardoor kan een goede lezer er ook een duidelijke maatschappijkritiek in vinden. We lezen Proust toch ook niet meer voor zijn relaas van het salonleven uit die tijd, maar om de satire op een maatschappij. En alleen daarom blijft hij actueel, en boeit nog steeds. Je merkt het: ik wil de rol van de literatuur niet overschatten, maar ik wil hem beslist niet negeren. We leven allemaal teveel als slaapwandelaars, boeken, om het even welke boeken, moeten ons aan het denken brengen, en dat kan leiden tot de mentaliteitsverandering die nodig is als links zijn objectieven wil verwezenlijken. Een revolutie kan zekere structuren veranderen, maar als dan ook de mentaliteit niet verandert is er in wezen niets gebeurd. Ergens is dat het failliet van het communisme, en dat is een huiveringwekkende conclusie.

A Men spreekt over de mentaliteitsverandering in China.

J Maar we weten zo weinig van China af. De informatie die we krijgen is onbetrouwbaar. Wel heb ik in werken van enkele sinologen gelezen dat wat wij het nieuwe noemen in China helemaal niet nieuw is, maar in de lijn van een 2000 jaar oude ontwikkeling ligt. En ik weet, om dat te bewijzen, ook uit onverdachte bron, dat ieder jaar het centraal comité van de communistische partij in China hulde brengt aan de oude keizers.

A Cuba?

J Ik geloof dat we daar ook niet van een wezenlijke mentaliteitsverandering kunnen spreken, omdat Cuba niet autonoom kan bestaan. Ze zijn afhankelijk van steun uit Rusland. Goed, de openbare dienstverlening bijvoorbeeld is er voor een groot deel gratis, maar dat is niet helemaal in hun systeem geïntegreerd, ze blijven daarvoor afhankelijk van het buitenland. Bovendien ver-

toont de Cubaanse maatschappij zeer totalitaire aspecten. Ik geloof trouwens niet dat er andere dan totalitaire maatschappijen bestaan. Daarom geloof ik dat het enige criterium voor links zou moeten zijn: het volk, de mens, verdedigen tegen de Staat, zelfs als die Staat gelijk heeft. Uit principe zou men altijd de bestaande orde in twijfel moeten trekken. Die bestaande orde zal immers toch nooit precies aan onze verwachtingen beantwoorden. Het gevaar dat dreigt is echter dat er waarschijnlijk een ogenblik komt dat men zich zelfs voor die veranderingen niet meer kan interesseren omdat de problemen die er aan ten grondslag liggen steeds technischer worden. Men leidt de maatschappij bewust die kant uit. We gaan naar de technocratische maatschappij waarin we steeds machtelozer worden. Vergeet niet dat 900 mensen voldoende waren om de Bastille te doen vallen. Nu komen er soms tienduizenden op straat en er gebeurt niets. Tegen die tendens moeten we ons dus in de eerste plaats verzetten.

A Hoe?

J Ik weet het ook niet zo precies. Misschien moeten wij wat minder belang gaan hechten aan de ideologie, en wat meer aan de praktijk. Wij verliezen ons bijvoorbeeld in geweldige bespiegelingen over de participatie, en dat is larie. De concentratie van macht wordt steeds erger, daar verandert de inspraak van de arbeiders niets aan. Hun beslissingsrecht blijft fictief. We moeten het zelfs niet zo hoog gaan zoeken. In Vlaanderen redeneren ze zich dol over het taalprobleem, ze gaan overwinningkretten slaken als de een of andere directeur-generaal van een kapitalistisch bedrijf een flamingant blijkt te zijn in plaats van een franskiljon, maar ze vergeten dat we, om verder te komen, de realiteit moeten veranderen, en niet de woorden. En wat zitten we eigenlijk allemaal te zwammen over de democratisering van de universiteit? Maakt het verschil uit of de student uit een arbeidersgezin komt of uit een middenstandersgezin? De middenstand is even proletarisch geworden als het proletariaat. We zijn allemaal proletariërs.

A Die bourgeois geworden zijn.

J Maar de revolutie wordt altijd geleid door de bourgeoisie. Marx zei het al. De bourgeois heeft immers de tijd en de mogelijkheden om tot bewustwording te komen, om in te zien dat er wat moet veranderen. Mag ik even, bij wijze van analogie, er aan herinneren

dat minstens 80% van de Vlaamse progressieven uit besloten katholieke milieu's komen. Het woord was altijd een privilege van de heersende klasse, de hoge heren voerden het hoge woord. De uitdrukingsmogelijkheid van sociaal minder bedeelde groepen was altijd al veel beperkter. De democratische gelijkheid in het Hoger Onderwijs willen verwezenlijken zonder de sociaal gegroeide ongelijkheid er uit te werken is dus onmogelijk, dat is een mythe. De ongelijkheid zit reeds verwerkt in de manier waarop men het woord gebruikt. De wijze waarop iemand zijn taal beheerst, wordt voor een ruim deel bepaald door zijn sociale klasse. En men staat duidelijk wantrouwig tegenover een groeiende taalbewustheid. Hele groepen trachten zich in te kapselen in een voor buitenstaanders gespecialiseerde beroepstaal, om aldus hun positie beter te kunnen handhaven. Het is niet toevallig dat de wetenschappelijke afdelingen aan de universiteiten ook de meest reactionaire zijn. Zelfs dialectiek heeft al een pejoratieve klank gekregen. Maar het scepticisme en de angst van het woord bij velen, is voor ons ook een verheugend verschijnsel.

Jan Blokker

A U won in 1953 de Reina Prinsen Geerligsprijs met de novelle ‘Séjour’. Daarna ging U als schrijver een heel andere kant op. U schrijft columns, teksten, scenario's, maar geen romans of verhalen meer. Waarom niet? Bevredigt het genre u niet meer?

B Ik heb na ‘Séjour’ nog wel een roman geschreven. ‘Bij dag en ontij’ heette dat boek, maar het was niet zo verschrikkelijk goed. Misschien heeft het gevoel dat het schrijven van verhaaltjes en romans eigenlijk nog weinig zin heeft toen al wel een rol gespeeld, maar dan toch niet helemaal bewust. Bovendien kwam ik in de journalistiek terecht. Maar dat wil ik niet eens als reden of verontschuldiging aanvoeren...

A Leest u veel romans?

B Heel weinig. Ik heb natuurlijk weinig tijd, maar daar zal ik me toch ook niet achter verschuilen. Ik was vroeger een geweldige Vestdijk-fan, maar toen ik onlangs, min of meer ambtshalve, eens een roman van hem moest lezen voor een bespreking kwam ik er nauwelijks door. Hoe komt dat? We leven in een maatschappij die goed of slecht kan vallen, waarin in elk geval wat aan het gebeuren is, en dan moet je met talent toch iets kunnen doen, en niet zitten kwakken. Ik heb hetzelfde gevoel bijvoorbeeld als ik Carmiggelt lees. In zijn genre is hij ontzettend goed, haast geniaal zoals hij kan schrijven, maar ik constateer toch wel dat ik hem steeds gemakkelijker ga overslaan als het wat laat wordt, of ik me wat vermoeid voel. Maar, hoe laat het ook is, of hoe moe ik ook ben, ik zal nooit de column van Renate Rubinstein ongelezen laten. Ik beschouw mezelf niet direct als een wereldver-

beteraar, maar de dingen waar zij over schrijft interesseren me nu eenmaal. De enige romans uit ons taalgebied die ik nog de moeite van het lezen waard vind zijn die van W.F. Hermans. Een boek als ‘Nooit meer slapen’ bijvoorbeeld, dat is zo fantastisch, dat is eigenlijk veel meer dan een roman, dat boek sluit trouwens onmiddellijk aan bij zijn essayistisch werk, bij zijn ‘Mandarijnen op Zwavelzuur’, en zijn ‘Sadistisch Universum’, boeken waarvan ik trouwens nog meer houd dan van zijn romans. Je gaat je inderdaad steeds meer afvragen of de roman nog wel enige betekenis heeft. Er bestaat ook bij de meeste schrijvers een duidelijke neiging zich af te keren van de klassieke fictievorm.

A Wat zou daarbij het grootste bezwaar zijn?

B Ik geloof dat wat deze klassieke literatuurvormen in de ogen van de schrijver verdacht maakt het conventionele taalgebruik is. Conventionele taal is immers een verhullende taal. De woorden verbergen de dingen in plaats van ze uit te drukken, ze besmetten daardoor het hele denk- en gevoelspatroon. Neem het meest voor de hand liggende voorbeeld: Vietnam. En daarin het woord Vietkong. Dat woord werd emotioneel opgeladen en verdacht gemaakt door een voortdurend en bewust gebruik op de verkeerde manier. Ik nam Vietnam als voorbeeld maar je kunt het illustreren aan de hand van zowat alles. In Italië is het bijvoorbeeld ook heel duidelijk. De journalisten en de nieuwslezers bij de tv zijn er, door handig allerlei suggesties in een ogenschijnlijk objectief taalgebruik te verweven, in geslaagd de idee ingang te doen vinden dat de revolutionaire studenten slechts een heel kleine minderheid vormen, en wisten zo de publieke opinie op te ruien tegen die zogenaamde verweerde en verveelde kereltjes die revolutie spelen op kosten van papa. Door het voortdurend hameren op kleine details vertekent men het hele beeld, tast men de taal zelf aan, vergroot het wantrouwen tegen het woord. Het is dan ook niet te verwonderen dat juist uit de in deze woordtechniek niet-getrainden de impulsen tot vernieuwing komen, denk maar even aan Jan Cremer. Maar die werd dan naderhand zijn eigen establishment.

A De schrijver die de gevestigde structuren wil aanvallen, of ter discussie stellen, moet dus beginnen met de taal ter discussie te stellen.

B Natuurlijk. Lees de publikaties van provo eens na: van hun ver-

rassend en lenig taalgebruik hadden de autoriteiten meer schrik dan van een groep bouwvakkers. Omdat ze niet helemaal op de conventies gebouwd was werd deze taal ongrijpbaar, en daarom zo gevaarlijk. In de mystificerende taal van het establishment kan men immers nooit persoonlijk denken. Dat soort taal is dus ook ongevaarlijk. Ik moest daar nog aan denken in Antwerpen, op het Belgisch filmfestival, toen daar de herrie ontstond rond de film 'L'Étreinte'. De Bestendige Deputatie schrapte die film dus, en de voorzitter las een verklaring voor, in die zware, ambtelijke, lullige, hopeloos verouderde taal die min of meer officiële instanties bij voorkeur gebruiken. Toen gingen de journalisten vragen stellen over het censurerend optreden van de Deputatie, en ze deden dat in precies dezelfde terminologie, ze waren er heftig tegen maar ze gebruikten om dat te zeggen exact dezelfde uitdrukkingen... Dat kan toch niet. De wereld van de Beatles bijvoorbeeld, dat is een andere wereld, en die uit zich dan ook onmiddellijk in een heel ander taalgebruik. De Beatles kunnen hun wereldvisie niet formuleren met gebruik van regententermen.

A Is, volgens u, de invloed van het woord op wat er in de maatschappij gebeurt nu toe of af genomen?

B Als je van uit de literatuur denkt, en het dus over de betekenis van het literaire woord hebt, dan is het duidelijk dat dat inderdaad veel machtelozer is geworden, maar als je die vraag gesteld hebt zonder literaire bijbedoelingen dan antwoord ik dat het woord als zodanig zeker niet zwakker is geworden.

De functie van de literatuur in onze maatschappij is duidelijk anders geworden. Vroeger gingen er meer impulsen uit van de literatuur, de hele Franse revolutie is uit de literatuur voortgekomen. Maar die periode is definitief voorbij. Nu volgt de literatuur slechts, geeft commentaar bij de gebeurtenissen, ze geeft een zekere vorm aan de gebeurtenissen. Mulisch heeft in zijn boeken, te beginnen met z'n Eichmann-reportage, en verder in 'Bericht aan de Rattenkoning' en in 'Het woord bij de daad' toch niets anders gedaan. Het zijn knap geschreven reportages van wat gebeurde, maar het zijn geen boeken die, zoals vroeger wel eens gebeurde, de gebeurtenissen maken. En dat is eigenlijk wel iets wat Mulisch enorm dwars zit. In een tv-gesprek dat hij eens met Jerzy Kozinski had ging het daar ook over. Kozinski zei: als ik een dichter ben

in Amerika sterf ik van armoede, maar als ik er een boek schrijf over de gordijnen door de eeuwen heen ben ik er in één klap miljonair. Als ik in Rusland over gordijnen schrijf word ik er niet veel beter van, maar met een dichtbundel kan ik miljonair worden - tenzij ik er de gevangenis voor in moet. Mulisch maakte daarop Kozinski het verwijt dat hij uit Polen, waar hij met zijn woord iets had kunnen bereiken, was gevlucht, en wierp het gesprek daarna op de kosmische toer, waar hij trouwens erg knap in is, en kwam tot de conclusie dat het woord, waar ook, bewijsbaar machtig is, want in het ene land moet je er in de gevangenis, in het andere land in de onverschilligheid voor boeten.

A Ik vraag me altijd af of die onverschilligheid iets is dat onafwendbaar in de evolutie van onze maatschappij en de vorm van onze communicatiemiddelen ingebouwd zit, of gewoon de schuld van de schrijver zelf, die op een bepaald ogenblik een verkeerde weg is opgewandeld. Het is toch wel opvallend dat het hoofdzakelijk schrijvers zijn die zich over onmacht en onverschilligheid beklagen, terwijl juist het establishment wel degelijk rekening houdt met de invloed van het woord, en langs alle kanten, openlijk en heel bedekt, censuur uitoefent.

B Censuur is een heel complex probleem. Men zou kunnen beginnen met te stellen dat het de taak van de kunstenaar is taboes te doorbreken. Het slopen van taboes is het begin van elke maatschappijverandering. Dat weet het establishment ook best, en dat gaat zich dus verdedigen en trachten controle uit te oefenen op de vrije expressie. Zij hebben lak aan bloot, het is hen om hun positie te doen. In Nederland zijn nog sterke reactionaire machten, vooral in de zittende en staande magistratuur en in de politiek, waar nog veel te veel geheim wordt gehouden. Maar die mensen zijn wel zo slim en zo uitgekookt dat ze geleerd hebben veel meer resultaat te kunnen bereiken met een soepele, toegeevende houding, dan met brutoptreden of het uitoefenen van censuur. Het is er hen toch alleen maar om te doen de tegenstander ongevaarlijk te houden. Die zeer liberale houding van het establishment is dus voor hun tegenstanders net zo nefast als enig censuur-optreden zou kunnen zijn. Soms is het zelfs zo dat het officieel bestaan van een zekere censuur meer vrijheid waarborgt dan bij het afschaffen ervan zou kunnen bereikt worden. Nederland heeft bijvoorbeeld filmcen-

suur, ingesteld bij de bioscoopwet van 1926, een uitvloeisel van onze calvinistische mentaliteit, waaraan we nu nog wel eens laboreren. Notabelen, weldenkende dames, officieren van justitie, mensen uit de bovenlaag dus, zitten in de commissie die toezicht uitoefent. Deze commissie functioneert echter bijzonder soepel en het is heel uitzonderlijk als ze eens een film verbiedt. Maar enkele jaren geleden zei men: dat kan nu toch niet meer, die censuur, en men zette de hele zaak op de helling. Niet omwille van respect voor de vrijheid, wel uit commerciële overwegingen, gemaakt door het bioscoopbedrijf. Men wil de censuur-commissie afschaffen, maar de stedelijke overheden het recht geven naar goeddunken op te treden, zet dus de poort wijd open voor de willekeur, men geeft allerlei groeperingen en kransjes de kans druk te gaan uitoefenen. Wij zouden dus met wat men een stap voorwaarts noemt - afschaffen van de censuur - terugkeren naar de situatie die nu in België bestaat. Paradoxaal misschien, maar de filmcensuur-commissie hier is in feite een dam tegen het optreden van zedenmeesters.

A U werkte mee aan 'Zo is het...' een programma, dat heel wat heeft losgeslagen in Nederland. Maar ik hoorde wel eens de bedenking maken: goed, er zijn een heleboel taboes in elkaar geramd, en omheiningen stuk getrapt, maar wat is het resultaat? Een hele hoop mensen voelen zich nu enorm verloren en vallen van lieverlede terug op rechtse en reactionaire organisaties. In Vlaanderen - waar toch ook wel wat gebeurde - wordt dat wel bijzonder duidelijk geïllustreerd door het succes van de Volksunie. Men brak de dwang van de traditionele partijen, maar bood geen aantrekkelijk links alternatief.

B Men mag geen oud houvast vervangen door een nieuw. Het ergste wat je de meeste mensen en de Nederlanders in het bijzonder kunt aandoen is twijfel zaaien, verwarring scheppen. Maar het is ook noodzakelijk dat het gebeurt: alleen van uit die verwarring zal men ertoe komen door de bestaande structuren te breken. Ik heb het meegemaakt, op de Dam, in de grote tijd van provo, dat er uitgebreide rellen waren, politie te paard en in jeeps achter de provo's aan, gevechten, men brak de stenen uit de straat, een enorme toestand, en terwijl dat allemaal gebeurde namen sympathiserende bouwvakkers de rol over van de politie, die het nu

immers zo druk had en regelden het verkeer. Want van niets heeft men hier zo'n angst als van de totale chaos. Nederland is geen land voor Marcuse. De verelendung is hier uitgesloten, altijd weer zal men trachten alles glad te trekken, en dat is verkeerd, dan kan er niks essentieels gebeuren. Waar men geen raad mee weet, dat is juist wat gevaarlijk is. Krenten uitdelen bijvoorbeeld. En de tv kan een reusachtige verwarringwekkende factor zijn. 'Hoepla' bijvoorbeeld was zo'n programma, grillig, houvastloos. Maar het heeft zich niet waar kunnen maken, het werd direct weer verboden. Ik zou het een anti-'zo is het' programma kunnen noemen. 'Zo is het' was immers moraliserend, of grimmig, maar in elk geval iets wat duidelijk te lokaliseren en voorspelbaar was. Een typisch programma van onze lost generation. Wie naar ons keek wist al heel precies waarover wij zouden praten, en ongeveer wat wij zouden zeggen. En wij wisten precies wie naar ons zou kijken. Ook zonder die ruzie zouden wij er dat seizoen mee gestopt zijn. Want wij bouwden mee aan die weerzinwekkende zekerheid die in het tv-medium ingebouwd is. Elk programma, met een duidelijk image, op een geijkt uur. En als het toch wat controversieel is, een specialist of dominee er achteraan om de scherpe kantjes af te ronden. Want verwarring mag er in geen geval bestaan.

Kijk eens, in Nederland heeft er altijd een ontzaglijke hokjesgeest bestaan. Ons omroepsysteem is er op gebouwd. Men luisterde enkel en alleen naar 'zijn' zender, KRO of NCRV of VARA of wat dan ook, naar het andere programma nooit. Men leefde in zijn kerkje. Slechts om de 4 jaar, bij de verkiezingen, werd die beschutting even doorbroken. Tussen al die groepen en groepjes bestond weinig of geen communicatie, men was hier door inteelt aan het kapot gaan - en toen kwam de televisie. Stelt u zich eens even voor wat een geweldige invloed daar van uit moet zijn gegaan, hier nog meer dan elders. Opeens worden al die muurtjes neergehaald. Het was een knal-effect. Al die waanzinnig overtrokken sentimenten gingen neer. Het kon dan ook niet anders of er moesten kortsluitingen ontstaan. TV was immers iets dat te ver vooruit was op de mentaliteit van sommige mensen of gemeenschappen, denk maar aan toestanden zoals die in Elspeet, in Gelderland, nog bestaan. Maar goed, kerk, koninklijk huis, byzantinisme, sexuele hypocrisie, al die dingen, door wie werden

die in eerste instantie geattaqueerd? Door het boek? Nee, door de televisie. De tv is de grote losmaker van deze tijd. Het boek heeft nu een meelopende functie. De tv maakt natuurlijk ook gebruik van het woord. Ik zei het al: de invloed van het woord werd er niet door verminderd, al kan men wel rustig zeggen dat we nu in het tijdperk van de visuele communicatie zitten. Denk je dat Jan Cremer zijn boeken had kunnen schrijven als er geen tv bestond?

Rob van Gennep

Geboren 1937. Na middelbare school en dienstplicht studeerde hij enkele jaren politieke en sociale wetenschappen aan de universiteit van Amsterdam en werkte daarna in de uitgeverij als vertegenwoordiger. In 1963 begon hij met Johan Polak de uitgeverij Polak & Van Gennep. Sinds begin 1969 is hij samen met Jaap Jansen directeur van Uitgeverij en Boekhandel Van Gennep aan de Nes in Amsterdam.

A U hebt een gespecialiseerd, politiek links gericht fonds. Bestaat er voor dit soort boeken een groot publiek?

vG Groot zou ik het niet direct noemen, maar er bestaat in elk geval een zeer geïnteresseerd publiek voor dit soort dingen. Tenminste hier in Nederland. In Vlaanderen merk je daar heel wat minder van. Juffrouw Neirinck, onze vertegenwoordigster in Vlaanderen spant zich werkelijk erg in om onze boeken daar te verspreiden, maar de belangstelling bij jullie is hoofdzakelijk gericht op de literaire werken die wij brengen. Daar wil ik wel even de aandacht op vestigen: ik weet dat het image van onze uitgeverij ontzettend politiek is, maar als je even het lijstje van de publicaties doorloopt merk je dat ik minstens evenveel literatuur breng, Jacques Hamelink, H.C. ten Berge, Marga Minco, Heere Heeresma, James Joyce, Terts en Arzjak (de verbannen Sovjetschrijvers), Alan Sharp, de briljante Tsjechische schrijver Hrabal, Yasunari Kawabata, de Japanner die ik bracht vóór hij de Nobelprijs kreeg, iets waar ik wel even trots op ben, en nog veel anderen. Toch een behoorlijk literair georiënteerd fonds zou ik zeggen. En dat loopt in Vlaanderen ook goed. Maar de ‘Kritiese Bibliotheek’ en andere

politieke en ideologische publikaties komen er nauwelijks van de grond. De meeste boekhandels in Vlaanderen staan er erg aarzelend of zelfs helemaal afwijzend tegenover. Dat heb je in Nederland natuurlijk ook wel, maar toch in veel mindere mate. Hier hebben ze al wel ontdekt dat we een jong publiek hebben, vooral veel studenten, en dat is ook voor de boekhandelaar een prettig en aantrekkelijk publiek. Het grote verschil zit waarschijnlijk in het feit dat ik hier goede betrekkingen onderhoud met de pers en heel wat free publicity krijg, uiteraard een noodzakelijkheid voor een jonge uitgeverij die geen geld heeft om veel te adverteren, terwijl in Vlaanderen, ook door de progressieve en linkse pers, ik denk bijvoorbeeld aan ‘De Nieuwe’ en ‘Links’, maar nauwelijks of geen aandacht wordt besteed aan wat wij op de markt brengen. Op dat gebied schort er in Vlaanderen toch heel wat. Het lijkt wel alsof zelfs die mensen er niet aan willen. Ze brengen nauwelijks degelijke informatie, daardoor komt het misschien ook dat er in Vlaanderen zo weinig openheid is. God, in de Vlaamse kranten verschijnen ook over politieke zaken van die onvoorstelbaar knullige stukjes, waarbij je gaat denken, hoe is dat mogelijk, hoe nemen de lezers dat nog altijd. Hoe moet ik in zo'n klimaat mijn boeken in Vlaanderen in de belangstelling krijgen? Ik heb er wel eens aan gedacht tijdens de Boekenbeurs in Antwerpen ergens een zaaltje te huren en er een aparte beurs met mijn fonds en nog wat andere jonge uitgevers te organiseren. Dan krijgen we misschien meer aandacht.

A Van de kranten hoeft u inderdaad niets te verwachten. Vlaanderen heeft gewoon geen linkse pers. Dat die enkele kleine militant linkse publicaties er niet meer aandacht aan besteden is inderdaad jammer. Maar dat komt misschien nog wel. Wij reageren altijd wat trager, wat voorzichtiger.

vG Het zou niet langzaam mogen gebeuren. Informatie brengen is het belangrijkste wat moet en kan gedaan worden op het publicistische vlak. Een dam opwerpen tegen zoveel officiële hypocriete prietpraat, misleiding en leugens. Ik importeer heel veel uitstekende buitenlandse fondsen, Klaus Wagenbach, Verlag Neue Kritik, Konkret, Trikont, Monthly Review en Edition Voltaire. Zij brengen boeken op de markt die iedereen met wat politiek bewustzijn zou moeten lezen. Er is nog zoveel te doen, ook op dat gebied.

Het echte linkse publiek bereiken. Niet de modieuze lezers. Van het dagboek van Che Guevara hebben we al 5 drukken gebracht, maar van het ideologisch gezien veel belangrijker eerste boek van Guevara, zijn ‘Toespraken, brieven, geschriften’ is de eerste druk pas kortgeleden uitverkocht.

A Het lijkt toch of de belangstelling voor politieke problemen en hun ideologische achtergronden wel toeneemt. Hoe komt dat? Kan men dat uitsluitend op rekening van de invloed van de televisie schrijven?

vG De invloed van de televisie is natuurlijk ongelooflijk groot. Je kunt er als uitgever gewoon niet tegenop. Je moet er bij het opbouwen van het fonds ook rekening mee houden. Het is bij voorbeeld niet meer zo nodig boekjes te brengen die onmiddellijk bij de actualiteit aansluiten, want televisie, en de kranten ook, kunnen veel sneller reageren. Actuele boeken kun je slechts brengen als het tegelijkertijd ook boeken zijn die de fundamentele problemen achter die actualiteit behandelen. Boeken dus die de problemen ideologisch ontleden, die inspiratie leveren voor politieke acties. Ik bedoel werken als ‘Het moeilijke socialisme’ van André Gorz, ‘Psychoanalyse en politiek’ van Herbert Marcuse, ook diens ‘Geweld en vrijheid’ en het boek van (de Belg!) Ernest Mandel ‘De EEG en de rivaliteit Europa-Amerika’. Wij willen het politieke denken activeren, speldeprikken geven, informeren.

Maar goed, om terug te keren tot je vraag, provo heeft hier een heleboel mensen wat de politieke verhoudingen hier en in het buitenland betreft aan het denken gebracht. Mondiaal gezien is het vooral de oorlog in Vietnam die de publieke opinie, en niet alleen de linkse, heeft wakker gemaakt voor de problematiek van uitbuiting en neokolonialistisch geweld. Het groeiend bewustzijn van de absurde situatie in Vietnam heeft de mensen bijvoorbeeld er toe gebracht de controversie te ontdekken die er bestaat tussen enerzijds West-Europa, Amerika en ook Rusland, en de 3e wereld anderzijds, heeft hen dan ook gevoelig gemaakt voor de absurditeit van een beetje ontwikkelingshulp geven. Zoals professor Wertheim zei: we moeten niet meer geven, het gaat er om rechtvaardiger politieke verhoudingen te scheppen in die ontwikkelingslanden. Maar ja, het kapitalistische systeem zou een aanslag op zichzelf plegen als het de grondstofprijzen juister moest stellen, zodat de

3e wereld er van zou kunnen profiteren. Ze zullen tot het laatst hun economische macht in de derde wereld blijven uitoefenen, met welke middelen ook. Denk maar aan de blokkade van Cuba. De Oost-West tegenstelling verdwijnt langzaam, en nu komt de Noord-Zuid tegenstelling aan het licht. Zonder de minste twijfel groeit in Nederland de belangstelling voor al deze onrechtvaardige toestanden, en het is de functie van de uitgever én de boekverkoper de mensen te helpen die toestanden te ontdekken en in het juiste perspectief te zien. De mensen bewust te maken, hen informatie te geven, waardoor ze inzicht krijgen in de gebeurtenissen in het eigen land en vooral daarbuiten. Waarom is er oorlog en honger in Biafra? Omdat 2 stammen niet met elkaar kunnen leven? Dat is de min of meer officiële mening. Neen. Omdat er vooral tegenstrijdige internationale oliebelangen in het spel zijn. We moeten de feiten blootleggen, en enkel op die manier zullen we de kapitalistische structuur kunnen aantasten. We moeten er bijvoorbeeld op wijzen dat concerns als Philips en Unilever een neo-kolonialistische buitenlandse politiek vereisen van Nederland; we moeten de mensen laten zien wat onze zogenaamde ontwikkelingshulp aan Indonesië in werkelijkheid betekent. We zullen daar boeken over gaan brengen. Het begrip voor al deze zaken groeit traag, maar het groeit. In de eerste Vietnam-demonstraties liepen een paar jaar geleden ook niet zo bar veel mensen mee.

A U spreekt over het bewust maken van de mensen. Heeft het zuiver literaire boek op dat gebied ook nog wat te doen?

vG Als het een politiek geëngageerd boek is misschien. Maar het engagement van de meeste schrijvers is een extra-literaire zaak. Het zijn intellectuelen, ze nemen dus gemakkelijker een progressief standpunt in, maar het werkt niet altijd door in hun boeken, en dat is soms wel jammer. Jan Wolkers bijvoorbeeld is daar een typisch voorbeeld van. Maar als ik zeg, dat is jammer, dan bedoel ik daarmee enkel dat ik persoonlijk misschien wel eens meer interesse heb voor geëngageerde schrijvers, maar niet dat ik verdoem wie het niet is. Ik vind Jacques Hamelink, die je toch wel als een uitsluitend literaire schrijver kunt zien, niet minder belangrijk dan een geëngageerd auteur van zijn formaat en van zijn kwaliteiten. Sommige mensen willen hun engagement nu eenmaal niet overbrengen in hun werk, ze willen of kunnen de literatuur er

niet voor gebruiken, en dat standpunt kan ik wel begrijpen. Literatuur is ook niet noodzakelijk goed omdat ze geëngageerd is.

A Ik heb wel eens de indruk dat een essay, hoe briljant van opzet ook, minder invloed op me heeft dan een roman over hetzelfde probleem. Essays en theoretische werken raken je nooit zo persoonlijk. Ik weet natuurlijk niet of dat bij iedereen het geval is.

vG Ik weet het niet... Het zijn totaal andere literaire vormen. Misschien werkt de roman wel dieper door. Maar veralgemenen zou ik dat toch niet durven. In elk geval: de geëngageerde roman is net zo belangrijk als welk ander boek ook als hij maar een druppel is die mee de steen helpt uithollen. Elke druppel is belangrijk. Romans kunnen zeker ook meehelpen aan het blootleggen van verkeerde maatschappelijke en politieke tendensen, van psychologische onzindelijkheden, van half of heel-fascistische symptomen. Als de romanschrijver daar niet aan meehelpt kan hij zelf wel eens een van de eerste slachtoffers worden van die verschijnselen. Denk maar aan de censuur, zeker ook bij jullie in Vlaanderen, ten opzichte van bijvoorbeeld de undergroundbladen, die gevaarlijke manifestatie van burgerlijke trutterigheid. Terecht heeft de Vereniging van Letterkundigen enige tijd geleden bij de minister geprotesteerd tegen het in beslag nemen van een op zichzelf volmaakt onbenullig sexblad zonder enige literaire waarde. Het gaat steeds meer om het principe van het censuur uitoefenen. Ik vraag me geregeld af wie de normen aanlegt en wat dat voor mensen zijn die dan wel bepalen wat kan en niet kan, wat aanstootbaar is voor de eerbaarheid en wat niet. Kortgeleden zag ik een officier van justitie in een documentaire op de televisie over de pornografie; met een hoop ethisch gebabbel, een geweldige hoeveelheid gemeenplaatsen over gezonde en ongezonde sexualiteit en een aantal morele criteria die voor ontzettend veel mensen in dit land volstrekt niet voelbaar zijn, ontweek hij alle vragen. Het was een kwestie van feeling, van opportuniteit of hij al of niet ingreep. Voor elke psycholoog die zo'n programma zag, moet het een geweldige lacher geweest zijn. Ik voor mij vind het zeer betreurenswaardig dat een dergelijke oppervlakkige, goedwillende maar tegelijkertijd belachelijke man moet beslissen over het uitoefenen van censuur - en daarover niet alleen - in een stad als Utrecht.

A Bovendien zit het gevaar vooral in de politieke consequenties.

vG Natuurlijk. Men noemt iets zedenkwetsend of niet, maar men gaat meestal slechts tot vervolging over als het kleine mannetjes zijn, de economisch zwakkere, kleine handelaartjes in achterafwinkeltjes. De mensen met enige maatschappelijke invloed die diezelfde dingen al of niet openlijk verkopen blijven buiten schot. In dezelfde documentaire vertelde een man dat hij bij twee grote en goede boekhandels in Den Haag boeken kocht en dat die vervolgens in zijn winkeltje in beslag werden genomen. Hij draaide er voor de bak in. Als een uitgever met een stevige literaire reputatie Sade (terecht overigens) uitgeeft gebeurt er niets, maar als een kleine sexboekhandel hetzelfde boek verkoopt, bijvoorbeeld zoals dat vroeger gebeurde in een gestencild boek, dan gaat hij daarvoor achter de tralies.

Begrijp me goed, ik ben voor een volledige vrijheid zoals die in Denemarken al bestaat en min of meer in de Verenigde Staten. Maar als je gaat verbieden, dan moet er lijn in zitten en dan moet er goed gefundeerd worden beslist over die dingen. Het ontbreken van een visie op dit gebied lijkt me het beste bewijs dat de wet op dit punt hard aan wijziging toe is. Maar dat zal nog wel wat moeite kosten met al die christelijke partijen in het parlement.

A In zijn bespreking van ‘Schrijven of schieten’ vestigt Kees Fens er de aandacht op dat in dat boek zo weinig sprake is van het geloof en van de kerk. Rol uitgespeeld? vraagt hij.

vG Rol beslist niet uitgespeeld. De kerk als theologisch instituut zegt me niets, maar de kerk als fundament waarop politiek bedreven wordt is beslist nog een kracht waarmee rekening moet gehouden worden. Zolang de structuren en de achtergrond van de kerk in het politieke leven en de maatschappelijke orde nog vormgevende elementen zijn, waarmee mensen kunnen worden gemanipuleerd, en beslissingen kunnen worden afgedwongen, kan men niet zeggen dat de rol van de kerk uitgespeeld is. Integendeel, figuren als Dom Helder Camara, als Camillo Torres, willen fundamentele structuurveranderingen ten goede in de Latijns-Amerikaanse maatschappij. Ze zeggen tegen de verpauperde bevolking: geef geen geld meer uit voor kaarsen, koop er kleren mee voor je kinderen. Ze willen de kerkelijke structuren gebruiken om er politieke instrumenten ten goede van te maken. Torres trok de

uiteindelijke conclusie en sloot zich aan bij de guerrilla's. Maar goed: zolang de kerk te gebruiken valt, in progressieve zin of richting, kan men ze niet als afgedaan beschouwen. Dat ze ook als conserverend element in de politiek wordt gebruikt is natuurlijk duidelijk. Zolang de kerken politieke beslissingen kunnen nemen vormen ze een goede of een te bestrijden werkelijkheid waarmee rekening moet gehouden worden. Het geloof heeft alleen voor mij zelf als discussie-object afgedaan.

Simon Carmiggelt

Carmiggelt, 'een Amsterdammer van nature' is geboren (7 oktober 1913) en groot geworden in Den Haag. Hij bezocht er lagere school en Handelsdagschool. Zijn ouders kozen deze opleiding voor hem omdat hij als kind een ware verslaafdheid aan het winkeltje spelen aan de dag legde en veel rondzwierf op de markt, waar hij op zo'n goede voet kwam met de kooplieden dat ze hem wel eens een uurtje hun kraam toevertrouwden. Omdat hij, naar hij zelf zegt 'een zeer lastige puber was', en bovendien zeer onbedreven in vakken als wiskunde en handelsrekenen, mislukte hij op de Handelsdagschool dan ook vrij vlug, en kwam in de journalistiek terecht, bij het dagblad 'Het Vaderland'. Daar was hij hoofdzakelijk 'ghostwriter' van een zeer luie redacteur, die hem verbodde antwoord te geven op de logische vraag 'Wat doe je hier eigenlijk?' van de directeur, zodat hij na enige maanden weer op straat stond.

In 1932 kwam hij bij 'Vooruit', de Haagse editie van wat nu 'Het Vrije Volk' is, waar K. Voskuil, zijn chef, hem grondig in de journalistiek opleidde. Tot 1936 deed hij er het gewone verslaggeverswerk, daarna de toneelrecensies en een rubriek 'Kleinigheden', cursiefjes waarvan een selectie in 1940 verscheen onder de titel 'Vijftig dwaasheden'.

Tijdens de Duitse bezetting werkte hij o.m. voor het illegale 'Het Parool', en toen dit blad na de bevrijding een krant werd kreeg Carmiggelt de leiding van de kunstrubriek. Hij was (in 1944) verhuisd naar Amsterdam. In 1946 startte hij er met het aanvankelijk drie maal per week en later dagelijks verschijnend cursiefje dat hij ondertekende met 'Kronkel', en waarvan hij jaarlijks een selectie onder eigen naam publiceert.

Onder het pseudoniem Karel Bralleput schreef hij drie bundels 'raillerende rijmen', hij werkt mee aan radio en televisie, schreef en sprak het commentaar bij twee films van Bert Haanstra 'Alleman' en 'De stem van het water', leverde teksten voor Wim Sonneveld en Wim Kan.

Voor zijn gehele werk kreeg hij in 1961 de Constantijn Huygensprijs, in

1967 de vijfjaarlijkse prijs van de Amsterdamse boekverkopersvereniging. Werken van hem werden in het Duits en het Engels vertaald.

Publikaties:

1940/Vijftig dwaasheden - 1941/Johan Justus Jacob (een detectiveroman waarop hij helemaal niet trots is) - 1946/Honderd dwaasheden - 1947/Kronkel's kronkelpaden - 1948/Allemaal onzin - 1949/Ieder kent ze (interviews) - Tussen mal en dwaas - 1950/Klein beginnen - 1951/Omnibus - Louter leugens - 1952/Hard gelach (bloemlezing) - 1953/Vergeet het maar - Ping pong - 1955/Articles de Paris - Vliegen vangen - 1956/Spijbelen - Kwartet - 1957/Haasje over - 1958/Kraaltjes rijgen - 1959/Een toontje lager - 1960/Duiven melken - 1961/Een stoet van dwergen - Alle orgels slapen - Tussen twee stoelen - 1962/Kroeglopen - Dag opa - 1963/We leven nog - Oude mensen - Weet ik veel - 1964/Kinderen (herdruk van 'Klein beginnen' en 'Dag opa') - Later is te laat - 1965/Kroeglopen 2 - Mooi weer vandaag - 1966/Fluiten in het donker - Een Hollander in Parijs (heruitgave van 'Articles de Paris' - 1967/Morgen zien we wel weer - 1968/Je blijft lachen - Het panorama (kleine novelle) - 1969/Mijn moeder had gelijk.

Onder het pseudoniem Karel Bralleput:

1948/Het jammerhout - 1954/Al mijn gal - 1956/Fabriekswater - 1962/Torren aan de lijm (verzamelde verzen).

(Deze gegevens werden ontleend aan het door De Arbeiderspers gepubliceerde boekje 'Carmiggelt', samengesteld ter gelegenheid van de bekroning van het oeuvre van SC met de 5jaarlijkse prijs van de Amsterdamse Boekverkopersvereniging.)

C Ik las deze morgen de bespreking van 'Schrijven of schieten' in de Volkskrant. Boon heeft wel gelijk als hij zegt, om zijn weigering van het interview te motiveren: 'Ik geloof dat het voor mij moeilijk is, in een dergelijk interview wat te zeggen dat de moeite waard is. Ik heb het trouwens allemaal gezegd in mijn boeken "De Kapellekensbaan" en "Zomer te Ter-Muren" en kan het niet resumeren... Als ik daarover begin zou ik weer twee nieuwe dikke boeken moeten schrijven'.

A Boon mag dat zeggen. Hij heeft zich in zijn werk over de thema's die ik wou behandelen inderdaad duidelijk uitgesproken. Maar juist dat kan van de meeste andere auteurs niet gezegd worden. Ik wou naar hun mening over allerlei actuele gebeurtenissen infor-

meren omdat het werk van de meeste auteurs daar niets over vertelt. Ik wou weten of al die gebeurtenissen en schandalen invloed uitoefenen op hun werk, hoe ze het verwerken. Boon zou, bij haast elke vraag, gewoon naar zijn boeken kunnen verwijzen, maar kunnen de andere schrijvers dat?

C Ga uw gang maar.

A Over die actualiteit dus. In uw inleiding tot ‘Een stoet van dwergen’ bijvoorbeeld spreekt u over ‘de zelden waarlijk inspirerende actualiteit’. Ik las ook dat, toen u met uw ‘Kronkels’ begon, er op uw aandringen een afspraak werd gemaakt met de hoofdredacteur: ‘geen verplichting tot actualiteit of politiek’.

C Ik zal de actualiteit niet zo vlug in mijn stukjes verwerken omdat het gewoon niet in mijn aard ligt. Ik kan er soms wel even bij aanhaken, maar het is in de eerste plaats het schrijven over allerlei menselijke situaties dat me boeit. Ik noteer elke inval, en als ik dan mijn stukje ga schrijven dan lees ik die notities door en haal er gewoon uit wat bij mijn stemming van die dag kleurt. Als je bewust gaat bezig zijn met de vraag wat is er vandaag gebeurd waar ik over kan schrijven, dan kun je er nooit het onderste uithalen. Maar de actualiteit helemaal uit de weg gaan doe ik toch ook weer niet. Ik geef er af en toe wel eens wat ironische commentaar bij. Ik heb bijvoorbeeld een stukje geschreven over de tentoonstelling ‘Op losse schroeven’, hier in het Stedelijk. Die tentoonstelling wekte een volkomen vervreemdingseffect bij me op. Je zag gewoon een hoop kolen op de grond liggen, en afval, en je hoorde allerlei vreemde en onbestemde geluiden. En toen ik die 13 zalen had gezien kwam ik weer in de hall en ook daar hoorde ik een vreemd lawaai. Ik vroeg aan de portier of dat ook bij de tentoonstelling hoorde, maar dat bleek niet zo te zijn, dat geluid hoorde bij de verbouwingwerken waarmee men bezig was. Zie je, dat was het knappe van die tentoonstelling, ze maakte alles aan twijfel onderhevig. Ze had een soort Grévin-effect, weet je wel. In het musée Grévin, het wassenbeeldenspel in Parijs, kan men even op een bankje gaan zitten en een vuurtje vragen aan de man naast je en pas dan merken dat het ook een pop is. Dan ga je onmiddellijk iedereen wantrouwen die niet beweegt. Zulke dingen beschrijf ik wel in mijn stukjes, het effect dat ze op me hebben, maar ook dan gooi ik het nooit op de serieuze toer.

A Maar de stemming van de dag wordt toch ook mee bepaald door de gruwelen die je bijvoorbeeld op tv ziet. Men kan voor die dingen toch niet een apart somber mensje in jezelf reserveren.

C Al die gruwelen die je ziet gebeuren brengen inderdaad een grote somberheid teweeg. En ook de zekerheid dat je er toch geen pest kunt aan doen. Je kunt er nu eenmaal niets aan veranderen, aan wat gebeurt in Vietnam, in Nigeria, in Zuid-Amerika, je kunt hier in Nederland al niets veranderen. Wat is de macht van het geschreven woord, hoe ver gaat dat? Als ik een boek gelezen heb, en het beviel me, en ik schrijf daar wat over dan weet ik dat het de verkoop van het boek zal stimuleren. Dat is een tastbare uitwerking van mijn stukje. Maar wat kan ik verder bereiken? Ik beschouw het nog steeds als een wapenfeit van me dat, naar aanleiding van iets dat ik eens schreef tegen de 'Morele Herbewapening' - een mijns inziens zeer onzindelijk denkende groep - 'Het Parool' van die vereniging geen advertenties meer wou nemen. Je kunt zo weinig doen. Het begrip engagement, wat houdt dat feitelijk in? Je vraagt je af, wat is er aan de hand met deze wereld, en het enige zinnige antwoord is dat in deze wereld de mens zich onafgebroken bedreigd voelt. En daar kun je toch op alle manieren op reageren. Het kan met stukjes zijn zoals ik die schrijf, en het kan op de manier van Mulisch. Hij zet zich in voor het experiment dat bezig is in Cuba. Goed. Maar ik ben meer sceptisch van instelling, ik wil aan de ene kant best geloven dat het een erg belangrijk experiment is, maar aan de andere kant is het toch ook zo dat 'I don't believe in believe'. Daarom wil ik het maar bij die bedreigde mensjes houden. Zij worden ook door de atoombom bedreigd. Daar kun je, als je er het artistiek temperament voor hebt, bijvoorbeeld een film over maken. Een geëngageerde film. Maar Haanstra heeft eens een film gemaakt over mensen in de dierentuin. Gewoon over mensen die rondlopen in Artis en naar de beesten kijken. Dat is ook voor mij een hoogst geëngageerde film, want als je die film ziet dan weet je opeens dat wat die mensen doen niet mag verdwijnen, nooit mag verdwijnen. Het ligt niet in de aard van mijn karakter uitsluitend polemisch te reageren. Ik kan het niet. Iemand als Jacques Gans bijvoorbeeld die kan het polemiseren niet laten, dat is zijn aard, dus hij schrijft zo. Ik beschouw me meer als een reclameman voor de mensheid. Ik

schrijf over kinderen, ouwe mensen, straattaferelen, en over mensen die in de rotzooi zitten. Dat is mijn engagement... Laat ik mijn standpunt met een voorbeeld wat verduidelijken. Ruim een jaar geleden heeft in de kranten een serie van drie foto's uit Vietnam gestaan. Je zag er op hoe, in Saigon, een officier op straat een Vietkongstrijder doodschiet. De krant waarin ik schrijf bracht deze gruwelijke serie op pagina drie, vlak naast mijn rubriek. Mijn schoonzoon zei die avond tegen me: 'Ik heb je stukje wel gelezen, maar ik moest het eerst uitknippen, anders was het me niet gelukt.' Mijn verhaaltje ging die avond over het engelengeduld waarmee, in de diergaarde Artis, de oppasser van de mensapen twee chimpansees leert hoe ze met lepel en vork van een bordje moeten eten. Het was eigenlijk wel een aardig verhaaltje, maar het werd door die drie foto's geheel zinloos. Hier raak ik misschien het punt waar het u om gaat. Uit het stuk van Fens begreep ik dat u enkele romans publiceerde en daarna aan uzelf vroeg: 'Welke zin heeft het een roman te schrijven in deze wereld?' Mulisch heeft uit deze vraag de consequenties getrokken die overeenstemmen met zijn talent en zijn temperament. Ik reageer anders. De wereld is op het moment zo'n hel van geweld, bedrog, onrecht en ga maar voort dat in het licht van dit alles eigenlijk geen enkele handeling zin heeft. Ik bedoel 'zin' in de betekenis van: er iets aan veranderen. Zelfs het strikken van je das veronderstelt nog een zekere hoeveelheid toekomst, zei Menno ter Braak. Ik strik elke dag een das ter lengte van drie kwart kolom, in de hoop dat er niet geregeld drie van die foto's naast zullen staan. Ik probeer dus gewoon te functioneren op een voor mij natuurlijke manier en te schrijven wat ik kan en niet te schrijven wat ik niet kan. Voor mij heeft dat zin, want ik hou er wel van dat te doen. En dat het voor de lezers ook zin heeft - al verandert het niets aan de wereld - blijkt uit de briefjes die ik ontvang.

A Uw eerste bundeltje cursiefjes verscheen in 1940. Al 30 jaar bent u dus op dat terrein actief. Natuurlijk bent u geëvolueerd. In welke zin?

C In dat eerste boekje was ik vooral een vrolijke jongen, en die ben ik nu niet meer. Maar ik ben wel blij dat mijn lezers me in die evolutie trouw zijn gebleven. Ik tracht voortdurend het sombere

beeld van de wereld van vandaag wat op te luisteren. En om de responsie van sommige lezers ben je enorm dankbaar. Wat kan ik meer vertellen over mijn evolutie? Dat de techniek gegroeid is. Shaw heeft eens gezegd dat dagelijkse journalistiek onmogelijk is. Hij heeft gelijk, maar het is soms een noodzaak, en als je het dan moet doen, als je aan die absurde dwang van de krant moet beantwoorden, dan kun je dat enkel volhouden als je kunt terugvallen op je techniek. De techniek helpt je door de moeilijke dagen heen.

A U komt uit de journalistiek. Een van de thema's in mijn interviews is: kan een roman of een gedicht nog, zoals dat vroeger het geval was, een rol spelen in het vormen van de publieke opinie? Het antwoord ging van aarzelen tot nee. Kunnen de kranten het nog?

C Veel minder dan vroeger in elk geval. De invloed van het geschreven woord is duidelijk afgenomen. Geen mooier voorbeeld dan Frankrijk waar De Gaulle zonder veel hinder de kranten maar liet schrijven, maar de tv onder strenge controle hield. Met de televisie kun je nu een revolutie ontketenen, niet meer met krantenartikelen.

A Waarom dan die strenge perscensuur in landen als Tsjechoslovakije, Rusland, Griekenland, Spanje...?

C In landen waar geen vrijheid heerst wint het geschreven woord enorm aan kracht. Daar gaat het voor de mensen werkelijk iets betekenen. Herinner je de situatie in de oorlog hier. De mensen geloofden niet eens het officiële weerbericht - maar wel alles wat de illegale pers schreef. Het weinige dat ik toen geschreven heb was zinrijker dan het vele wat ik na de oorlog gepubliceerd heb. De behoefte zich vrij te kunnen uiten zit erg diep. Dat krijg je niet kapot. Franco heeft langzaam maar grondig ongeveer al zijn politieke tegenstanders uitgemoord, maar het verlangen naar vrijheid duikt er steeds sterker weer op. In Rusland, waar men tenslotte nooit een vrije literatuur heeft gekend, en het denken altijd star werd gehouden, is men dus als de dood voor een kritische literatuur. Maar waar men vrij is, zoals hier in het Westen, verliest het woord veel van zijn waarde. Het is dan geen symbool meer van die haast onbereikbare vrijheid. Tenminste niet voor de grote massa. Die krijg je met woorden de straat niet meer op. Op intel-

lectuelen en studenten oefent het natuurlijk nog wel een grote invloed uit, denk maar aan wat de geschriften van Marcuse allemaal hebben losgemaakt.

A Het is tekenend voor de consumptiemaatschappij dat ze, om Wilde te parafaseren, de prijs kent van alles en de waarde van niets. Sexualiteit, zoals Marcuse zei, cultuur, het wordt allemaal ontworteld en dan kunstmatig ongevaarlijk in leven gehouden.

C Soms denk ik wel eens dat de meeste kunstenaars in onze consumptiemaatschappij hunkeren naar onderdrukking. Ze willen absoluut lijden voor hun denkbeelden. Het irriteert hen dat iedereen alles accepteert wat ze doen. Ze nemen de onverschilligheid van het publiek niet. Maar waarom zijn de mensen zo onverschillig geworden? Er wordt op het publiek zoveel losgelaten, ze weten het tenslotte niet meer. Op alle gebieden wordt alles op losse schroeven gezet, en dan is het ook niet te verwonderen dat ze de neiging vertonen zich aan één enkel eenvoudig en duidelijk ding vast te klampen. God is dood maar Ajax is er nog wel. Zelfs iemand als professor Pen drukte in 'Het grote teveel', enkele maanden nadat hij zich een tv-toestel had aangeschaft, zijn verbijstering uit over wat hij opeens allemaal te verwerken kreeg. Hij kon het niet overzien. Dat is dus bij de gemiddelde mens zeker zo... Het is wat men noemt het anomie-verschijnsel. En nu vind ik wel dat als ik een heel simpel stukje schrijf over een man op een bank die me aansprak en van zijn leven vertelde, iets vertelde waaruit de onzekerheid van die man spreekt, dat ik dan iets van deze tijd opschrijf. Ook al verwijs ik niet direct naar heel actuele gebeurtenissen. Want in die gebeurtenissen blijft voor mij de kleine man centraal. Die man aan de tapkast die z'n hele leven deugdzaam heeft geleefd en opeens van de pastoor hoort dat het eigenlijk allemaal wel mag en dat de hem altijd beloofde hemel is opgeheven bij gebrek aan belangstelling. Want kijk eens, ik juich het beslist toe dat er een hele hoop oude taboes ontploft zijn, maar toch mag je niet te vroeg victorie kraaien. De sexliteratuur, waar nu zoveel lawaai om gemaakt wordt, heeft bijvoorbeeld een heel interessant taalprobleem aan het licht gebracht. Het blijkt dat de taal niet meegegroeid is met de veranderde instelling tegenover sex. Iemand die een erotisch tafereel wil beschrijven heeft, door de schuld van het eeuwenlange taboe, slechts de beschikking

over schuttingwoorden of medische termen, en geen van beide kan hij in een poëtische tekst laten harmoniëren. Onlangs zag ik op tv een toneelbewerking van de 'Zangen van Maldoror' van de Lautréamont, en in een nogal ruwe bordeelscène werd toen het woord vagina gebruikt. Dat klopte niet. Maar het woord kut kon men evenmin gebruiken. Nog niet gebruiken. Het zou evenmin in de tekst gepast hebben. Hier blijkt dus een geweldig woordentekort. Bovendien, en dat is ook interessant, hebben alle schuttingwoorden een ongunstige bijbetekenis. Iemand maakte mij er laatst op opmerkzaam - en terecht - dat, als je het objectief beschouwt, het een groot compliment zou moeten zijn als iemand van me zou zeggen: 'Carmiggelt is een grote lul', of als hij over mijn laatste boekje moest zeggen, 'dat is nou echt een kut-boekje'. Dat is natuurlijk een gevolg van 20 eeuwen Christendom. Je kent die wandschilderingen in Pompeji ook wel. Nu moet je ze door een luikje beloeren, en de dames mogen niet, maar oorspronkelijk was het toch wel de bedoeling dat heel Pompeji zou weten wat een prachtige lul de bewoner van het huis bezat. Afgezien van dat alles zou men dan weer de vraag kunnen stellen of het doorbreken van het sex-taboe inderdaad wel zo'n zegen is. Als alles mag gaat het vlug vervelen. Ik kreeg eens een briefje van een lezer, een professor, die me schreef dat hij met een zeer fijne, zeer etherische vrouw gehuwd was. En op een nacht, ze waren toen al 20 jaar gehuwd, zei zijn etherische vrouw opeens: 'neuk me nou eens echt' - en pas van dat ogenblik af, schreef hij, had hij een gelukkig huwelijk. Kijk eens, ik ben enorm blij met al die brieven die ik krijg. Dat is misschien niet zo mooi, het bewijst dat een schrijver een egoïst is, die alles voor zijn persoonlijk geluk gebruikt. En toch... Schrijven mislukt ook altijd gedeeltelijk. Het is een onbereikbaar doel. Maar daarom blijft het zo boeiend.

Walter Tillemans

Walter Tillemans, regisseur

geboren op 20 februari 1932 te Antwerpen

gehuwd met Julienne De Bruyn, toneelspeelster

Studeerde van 1957 tot 1961 aan de Studio van het Nationaal Toneel en behaalde met grote onderscheiding het beroepsdiploma voor regie, geschiedenis van het toneelspel en de toneelliteratuur, fonetiek en uitspraak, bewegings- en ruimteleer, theorie en techniek van het toneel en toneelspel.

Stages te Londen: 400th Anniversary of William Shakespeare in het Lamda Theatre.

Studiereizen naar West- en Oost-Duitsland, Frankrijk, Engeland, Oostenrijk en Nederland.

Sedert 1962 leraar aan de Studio van het Nationaal Toneel, nu Hoger Instituut voor Dramatische Kunst, te Antwerpen, voor spel, tekstanalyse, observatie, improvisatie, speelruimte en licht.

Lid van de Conferentie der Nederlandse Letteren, afdeling Toneel.

Lid van de Jury voor de Staatsprijs voor Toneel 1964/66

Sedert 1961 als regisseur werkzaam aan de Koninklijke Nederlandse Schouwburg te Antwerpen.

*Kreatieve arbeid:**Koninklijke Nederlandse Schouwburg:*

- 61/62 De Wonderdoenster - William Gibson
Lijmen - Willem Elsschot, in eigen bewerking.
- 62/63 De Goede Mens van Se-Zuan - Bertolt Brecht
Trompetten en Tamboers - William Farquhar
- 63/64 Het Drama van de Fukuryu Maru - Gabriel Cousin
- 64/65 Tartuffe van Molière
Schakels - Herman Heyermans
- 65/66 Don Juan - Molière
De Zaak Oppenheimer - Reiner Kipphardt
Het Woord Vrijheid - Herwig Hensen
- 66/67 De Ingebeelde Zieke - Molière
Leven van Galilei - Bertolt Brecht
Het Goudland - Hugo Claus
- 67/68 Coriolanus - William Shakespeare
Purper Stof - Sean O'Casey
Man is Man - Bertolt Brecht
- 68/69 Kleine Moordenaars - Julius Feiffer

Nieuwe Komedie - Den Haag

- 64/65 Onze Stad - Thornton Wilder

Nederlandse Comedie - Amsterdam

- 68/69 De Huisleraar - Lenz-Brecht

Théâtre National de Belgique

- 67/68 Vie de Galilei - Bertolt Brecht

Vlaamse Televisie

- 63/64 Brand in de Jonge Jan - Herman Heyermans, met Julien Schoenaerts
- 67/68 Krapps Laatste Band - Samuel Beckett, met Luc Philips

Studio van het Nationaal Toneel

- 1960 Het Onbewoonde Eiland - A. Defresne
- 1961 Gloriant - Abel spel
- 1963 Spaanse Brabander - Bredero
- 1964 Vondels Drieluik - bewerking Herman Teirlinck

Fakkeltheater

1964 De Plaatsbekleder - Rolf Hochhuth

Onafhankelijke produkties

1965 Leven van Bertolt Brecht - met Rik Hancké, Julienne De Bruyn,
Emmy Leemans, Dirk Declair, Mare Janssen - *Prijs Arbeider en
Kunst*

1960 De Kleine Prins - Antoine de St. Exupéry, met Julien Schoenaerts

1961 De Huisbewaarder - Harold Pinter, met Julien Schoenaerts

Nevelvlek - Theater op Zolder

1952 - 1954 De Meiden - Jean Genet
Slachtoffers van de Plicht - Eugène Ionesco
De Getuigen - Hugo Claus
Het Afscheid - Jean Tardieu
Hervonden - Arthur Adamov
De Koningin der Eilanden - Jan Christiaens

Medevertaler:

met Hughes C. Pernath:

Tartuffe - Molière

Don Juan - Molière

De Ingebeelde Zieke - Molière

Koning Lear - William Shakespeare

met Alfons Goris:

Trompetten en Tamboers - William Farquhar

Purper Stof - Sean O'Casey

A Wordt u nooit gehinderd door het feit dat u in een officiële schouwburg regisseert? Toneel is toch gemeenschapskunst, waardoor het echte theater veel meer dan iedere andere kunstvorm met sociale structuren te maken heeft, dus politieke consequenties kan hebben.

T Wat is officieel? Ik zou liever spreken over het openbaar theater, het theater dat een soort publieke dienst is. Als regisseur heb ik persoonlijk nooit moeilijkheden ondervonden, en altijd die stukken mogen brengen die ik persoonlijk interessant vond. Ik geloof trouwens niet dat het kleine theater onafhankelijker zou zijn dan wat men het officiële theater noemt. Dat is een mythe. Ik zou zelfs eerder het omgekeerde durven beweren, want om te kunnen blijven bestaan, om den brode, zijn de kleine gezelschappen gewoonlijk verplicht naar het populaire repertoire af te glijden, zich vooral met het mercantiele element bezig te houden en dus de middelmaat te laten primeren.

A Maar toch kunnen de kleine theaters stukken brengen die in het officiële theater geen kans zullen krijgen. Ik bedoel stukken die bijvoorbeeld de structuren van onze maatschappij ter discussie stellen en ondermijnen.

T Ik heb er nooit wat van ondervonden tot de herrie begon om ‘Tand om Tand’ van Hugo Claus, een stuk dat dus door het gezelschap uiteindelijk niet mocht gespeeld worden. Maar dat was minder omdat men het stuk gevaarlijk vond, dan omdat de directeur zich persoonlijk beledigd voelde door enkele uitdrukkingen die Claus in een brief aan hem gebruikt had. Maar ik wil niet ontkennen dat het gevaar bestaat. De mensen die de subsidie verstrekken aan het officiële theater menen wel eens daardoor ook het recht te hebben bepaalde gevoeligheden te mogen demonstreren zonder zich te bekommeren om het oordeel van de mensen die hen het mandaat verleenden. Het is de grootste kanker van onze democratie dat de gezagsdragers alle contact met de gemeenschap verloren hebben en dus eigenlijk potentaten worden die een volledig volksvreemd cultuurbeleid gaan voeren. Daarom hebben we ook hier in Vlaanderen geen theatercultuur. In dit land is er dan ook geen kans om met het theater continu een bepaalde richting uit te gaan. Het officiële theater heeft geen richting. En als het officiële theater hier bepaalde dingen niet doet dan is dat

dus gewoonlijk niet omdat er van hogerhand ingegrepen wordt, wel omdat de samenstelling van een officieel, in mijn geval stedelijk gezelschap, en de repetitietijd waarover we kunnen beschikken, ons gewoon niet in staat stellen bepaalde dingen behoorlijk te doen. We hebben in ons theater toch stukken kunnen brengen als bijvoorbeeld ‘Man is man’, een stuk met duidelijke politieke strekking. De pers hier is geweldig tekeer gegaan, maar van overheidswege heb ik nooit een tik op de vingers gekregen. Wat hier in Vlaanderen voorlopig moet gebeuren, en daar kan het officiële theater toch wel een grote rol in spelen, is trachten stukken te brengen, goede stukken, duidelijke stukken, die de problemen van de gemeenschap behandelen, maar die ook rekening houden met het publiek dat we kunnen bereiken. Het ernstigste verwijt dat men dus tot het officiële theater kan richten is in feite het gebrek aan een dynamische rekruteringspolitiek. Met het uitdelen van foldertjes lok je geen nieuwe mensen naar de schouwburg. De hele aanpak is trouwens verkeerd. Men moet geen schoolkinderen en masse naar het theater slepen, de theatermensen zouden naar de scholen moeten gaan om daar over het theater te gaan discussiëren. Men moet het theater losmaken van het literaire aureool dat er nu nog rondzweeft. Men zou op concrete manier met het publiek contact moeten opnemen, ook de toegang gratis maken. Het theater is van de mensen, van de gemeenschap, het mag geen handelszaak zijn. Het theater hier heeft nog veel te veel karaktertrekken van het museum, en zolang dat blijft kom je nergens, uiteraard. Theater moet actief en creatief zijn... Als voorbeeld van een goed theaterbeleid zou ik de beginjaren van het TNP willen noemen. De dynamiek van de mensen die de leiding hebben is belangrijk, en het stedelijk theater heeft wel eens de neiging gewoon een vlot functionerende administratieve dienst te worden waar men al heel tevreden is als er behoorlijk wat publiek komt kijken. Daarom, begrijp me niet verkeerd, is het natuurlijk wel goed dat er naast het officiële theater een aantal kleine gezelschappen bestaan die zich elk voor zich wijden aan een specifieke, gewoonlijk experimenteel gerichte, taak. Maar ze moeten daarbij, net als het officiële theater, wel rekening houden met hun mogelijkheden, en daar wil het wel eens aan schorten. Het samenstellen van een knap en vooruitstrevend repertoire is nog geen

waarborg voor goed toneel. Als een gezelschap de geestelijke rijpheid en de lichamelijke expressiemogelijkheden niet kan opbrengen om een stuk goed te brengen dan wordt theater een bijzonder griezelige zaak.

A De overheid doet hier inderdaad weinig om tot een dynamisch theaterleven te komen. Hebben ze misschien schrik van de invloed die goed theater kan uitoefenen?

T Als men dat denkt overschat men de bestuursorganen geweldig. Wanneer er zo weinig gebeurt dan is dat gewoon een gevolg van geestelijke luiheid, van gebrek aan verbeelding en gebrek aan gemeenschapszin. Onze verstarde bestuursorganen hebben bij het uitoefenen van hun gezag de wezenlijke inhoud van hun opdracht reeds lang vergeten. Daardoor ontstond ook de culturele achterstand van het Vlaamse volk. De cultuur werd altijd van bovenuit gedirigeerd, in de verhouding van leraar tot kind. Maar men leert niet oordelen in de school maar in het leven. Op dat gebied was wat gebeurde met ‘Tand om Tand’ eigenlijk een stap in de goede richting. We hebben toen een enquête gehouden onder het publiek. Die eerste stap zou een formule moeten kunnen worden, waardoor het publiek de gelegenheid krijgt echt iets met het theater te doen. We moeten tot een dialoog komen met deze wat anonieme en wat mondloze massa.

A Theater Terzijde gaat zelfs zo ver dat ze het publiek inspraak geeft bij de regie, het decorontwerp, de costumering.

T Daar geloof ik niet in. Dat lijkt me een vrij wereldvreemde poging. Men moet theater maken overlaten aan mensen van het vak - maar dan wel vakmannen met genoeg gemeenschapszin en fair-play om tot een dialoog te komen met hun publiek. Zij moeten verantwoording afleggen aan het publiek, dat wel, maar zij en enkel zij moeten het spel maken. Zij zijn de vakmensen die er een opleiding voor gekregen hebben, net zoals een loodgieter wel met zijn cliënt zal praten over diens wensen, maar van die cliënt geen richtlijnen verwacht over de manier waarop hij de buizen aan elkaar moet zetten.

A Iedereen staat over het algemeen vrij sceptisch tegenover de invloed die een roman of een gedicht kan uitoefenen op de evolutie van onze maatschappij, maar heel wat minder sceptisch tegenover de invloed van een toneelstuk.

T Natuurlijk heeft het toneel op dat gebied meer mogelijkheden. Een roman of een gedicht bereiken slechts enkelingen die het ieder voor zich op hun manier lezen, terwijl je bij het theater in gemeenschap de invloed ondergaat van de dingen die op je afkomen. Toch geloof ik dat men de invloed die een roman kan uitoefenen gewoonlijk onderschat. Hij kan geen revolutie veroorzaken op dit ogenblik, ook al niet omdat hier geen revolutionaire situatie bestaat, maar hij kan wel geweldige mentale veranderingen teweegbrengen. Denk maar eens even aan wat men de sexuele revolutie noemt. Die is gewoon ondenkbaar zonder literatuur - en de invloed van andere communicatie-media. En die mentaliteitsverandering kan de weg effenen voor het bereiken of verwezenlijken van belangrijke maatschappelijke veranderingen.

A In een artikel van Konrad Boehmer over Buchner las ik eens dat revolutietheater in feite onmogelijk is als niet het theater zelf revolutionair is. Het zou dus moeten breken met alle besmette traditionele vormen.

T Het is voor elke kunstenaar een probleem hoe tot communicatie te komen, welke taal hij moet gebruiken rekening houdend met de receptiviteit van het publiek. Men moet dat probleem voor elk stuk opnieuw bekijken. Er zijn trouwens geen theatertradities meer. In de 17e eeuw kon men nog van toneelnormen spreken, maar nu is alles mogelijk. Ik geloof dat het belangrijkste in het theater, in het scheppen van de communicatie, de densiteit is, de hevigheid, de graad van scherppte waarmee men de dingen stelt. Mensen, vooral nu, in onze gestroomlijnde tijd, hebben behoefte aan de hevigheid van een levend spel. Acteurs moeten reacteurs zijn, zij moeten reageren op acties die van de gemeenschap uitgaan.

A De rol van de tekst, van het woord, schijnt in het moderne theater hoe langer hoe miniemer te worden.

T Het woord heeft nogal wat verschijningsvormen, en in de dramatiek is het slechts een onderdeel. Ik zou beslist niet zeggen dat het daarin een ondergeschikte rol heeft. Het is gewoon een van de vele expressiemogelijkheden waarover een acteur kan beschikken. Het woord is een component van de voorstelling. Maar theater is wel in essentie beweging: de verschijning van het personage is minstens zo belangrijk als het woord dat hij gaat spreken.

A In zijn 'Sociologie du théâtre' zegt J. Duvignaud: 'Partout où

pénètre la “civilisation technicienne” le théâtre change tandis qu'apparaît un personnage nouveau: le metteur en scène’.

T Daar ben ik het niet mee eens. Ook de Grieken hadden al een acteur die het hele spel organiseerde en dus als regisseur optrad, in de Middeleeuwen was er altijd iemand die het spel concipieerde en als organisator optrad. Maar misschien is het wel zo te interpreteren, dat de regisseur vooral belangrijk ging worden van het ogenblik af dat het theater uit de burgerlijke schablonen is getreden en meer nadruk ging leggen op teksten die door de regisseur moesten verklaard worden, en geïnterpreteerd. Maar hij is er beslist altijd geweest om het hele scenisch gebeuren te coördineren en een bepaalde richting te geven.

A Hoe verklaart u de huidige grote belangstelling voor de musical?

T Waarschijnlijk het feestelijk karakter dat de opvoering door de muziek verkrijgt, en het feit dat de toeschouwer volledig passief kan blijven. Ook in de belle époque was er veel belangstelling voor de musical, toen de operette. Wat ik persoonlijk echter in het genre geweldig vervelend vind is het conformisme.

A Wat is belangrijk om een stuk bij het publiek te laten aanslaan?

T Ik geloof dat de mensen een grote behoefte hebben aan verrassingen en aan verwondering. Dat is bijvoorbeeld een van de verklaringen voor de afgang van het psychologisch theater. De mensen voelen er geen behoefte meer aan, niet alleen omdat het gewoonlijk een zeer goedkope psychologie is die er in geëtaleerd wordt maar vooral, denk ik, omdat het gevoel gewekt wordt dat het allemaal gedetermineerd is. Het element van verrassing en verwondering is er helemaal uit weggewerkt. En dat kan niet meer. Via de verwondering kan men alles ter discussie stellen, en dat vind ik nu precies wat theater zo ontzaglijk boeiend maakt. Al te dikwijls meent men dat leefwijzen, mentaliteiten, niet kunnen veranderen. Fataal zijn. Ik heb dan ook niet het minste bezwaar tegen een verhaal in een stuk. De epiek, en het ritueel, liggen toch ten grondslag aan alle uitdrukkingsvormen die te maken hebben met de gemeenschap.

A Is het mogelijk of verantwoord met een toneelstuk onmiddellijk op de actualiteit te reageren?

T Dat hangt vooral af van de vorming en de ontwikkeling van de acteurs. Als de acteurs het aankunnen dan is het absoluut mogelijk

en zelfs wenselijk. Het 'Living Theatre' heeft wel duidelijk bewezen dat het kan. Het gezelschap dat zich daar wil op toeleggen zou echter wel volkomen autonoom moeten kunnen werken. Overigens speelt de actualiteit altijd een rol, ook in het werk van de regisseur, want de actualiteit verlegt zich, hoe dan ook, tot in het werk van de regisseur, van de acteur, van de kunstenaar tout court. Men kan er niet aan ontsnappen. Het effect is niet duidelijk te omschrijven, de wegen waarlangs dat allemaal verloopt evenmin, maar het werkt door.

A Ik las onlangs van Peter Brook: 'The empty Space'. Hij maakt, zachtjes gezegd, niet de indruk nog veel vertrouwen te hebben in het theater.

T Zolang de behoefte bestaat om te communiceren is theater efficiënt. Pas vanaf het moment dat de mens denkt niets van belang meer te hebben mede te delen zal het theater verdwijnen. Maar op dat ogenblik zal de mensheid wel verschaald zijn tot een schaaldierenvariëteit. En er zijn wel mensen die beweren dat een bom efficiënter is dan welk ander middel ook, maar met dat soort redeneringen komen we nergens. De nood moet wel bijzonder groot zijn om bommen te werpen. En wij lijden geen honger. Bovendien is het gezond verstand de ergste bom voor allen die denken dat er in deze wereld niets hoeft te veranderen. Een hele boel zaken zouden heel eenvoudig kunnen opgelost worden als de mensen de moed konden opbrengen om de realiteit te bekijken met hun verstand en niet met hun sentiment. Er zijn in onze maatschappij geweldige technologische veroveringen gemaakt, maar de wezenlijke problemen van onze samenleving heeft men nog nauwelijks onderzocht. Men zou nog meer aandacht moeten besteden aan de rol van de grote ondernemers en speculanten in onze maatschappij, van die mensen die een hele gemeenschap het recht en de kans op een menswaardig bestaan ontnemen omdat zij een mateloze winzucht als ideaal hebben, zich existentieel willen bevestigen door het opstapelen van bezit, dat hen macht moet geven. Dat is de echte criminaliteit. Maar als men zich afzet tegen deze mentaliteit wil dat ook weer niet zeggen dat men zelf armoede moet lijden, net alsof dat een deugd zou zijn. Van uit die oude christelijke denkwijze probeert men altijd weer mensen die voor een betere en meer rechtvaardige maatschappij werken

verdacht te maken. Je kent het argument net zo goed als ik: jullie verdienen er geld aan, jullie steunen toch de maatschappij omdat je in een officiële schouwburg werkt, of bij een uitgever publiceert die toch ook tot het establishment behoort, enz. Ik heb er geen enkel bezwaar tegen om de vijand te bestrijden met de wapens die je bij hem kunt buitmaken. Dat is ook guerilla. En de puriteinen van de revolutie die daar wel bezwaar tegen hebben moeten zich dan maar in kloosters terugtrekken en hun boodschappen op de muren krassen. Het is eigenlijk ontstellend dat de mensen zo graag het lijden zien van een Messias, terwijl urgente, alledaagse menselijke problemen met minachting worden voorbij gegaan.

Eugène van Itterbeek

Geboren op 21 januari 1934 te Kessel-Lo. Ik studeerde rechten, en wijsbegeerte en letteren (Franse taal- en letterkunde) te Leuven. In 1966 promoveerde ik tot doctor in de letteren aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Tijdens het academiejaar 1957-1958 volgde ik al in Leiden de colleges van Prof. S. Dresden en Ezn Kukenheim.

Een aantal professoren van de Leuvense universiteit hebben op mij een sterke indruk gemaakt: Emile Lousse, vooral door zijn colleges over de maatschappij van het ‘ancien régime’, Mgr. Louis de Raeymaeker door de nauwkeurigheid van zijn wijsgerige analyses en door de dikwijls pijnlijke stilte die hij nodig had om haast feilloos te kunnen redeneren, ook in aanwezigheid van 500 studenten, Albert Westerlinck door zijn opvallende nerveuze betrokkenheid op schrijvers als Gijzen en Proust, tijdens de werkcolleges van het Instituut voor Literatuurwetenschap die in de kelders van het Sencie-instituut werden gehouden, en tenslotte de fijnzinnige Charles de Trooz, een van de weinige, misschien de enige hoogleraar, die toen als niet-specialist evengoed Sofokles en Vergilius las in de oorspronkelijke versie als zijn geliefde Maurice Scève, Pascal, Montaigne of Bossuet. Van hem heb ik geleerd wat het in de XVIe eeuw moet betekend hebben een ‘humanist’ te zijn. Van dat soort West-Europese cultuurtype was hij een laat maar niet minder levendig voorbeeld.

Van 1958 tot 1959 was ik militair in Duitsland, in een eenheid ‘Algemene diensten’, waar ik voor het eerst kennis maakte met het verschijnsel van de ongeletterdheid: een vierde van de ‘compagnie’ kon noch lezen noch schrijven. Toen ik in het ‘kamp’ aankwam, vond ik er soldaten die gewoon als beesten leefden. Sinds die ervaring weet ik dat de welvaartsbeschaving maar een heel dun vliesje is.

In september 1959 werd ik leraar aan het Koninklijk Atheneum te Genk (Belg. Limburg) en enkele maanden later aan de Rijksmiddelbarennormaalschool te Hasselt. Samen met een aantal collega's, o.m. Herman Cluytens,

Wim Offeciers, Marcel Boon, hebben wij toen strijd geleverd voor een leefbare school. Eigenlijk was dat, hoe beperkt ook, een heroïsche tijd. Sinds januari 1968 ben ik werkzaam op het Ministerie van Nederlandse Cultuur te Brussel. Intussen werd ik lid van de Nationale Unesco-commissie van België en woonde ik in het najaar van 1968 de Algemene Unesco-Conferentie bij te Parijs. Tijdens de conferentie heb ik een aantal onvergetelijke politieke ervaringen opgedaan.

Ongeveer twee jaar geleden werd ik secretaris van de Vereniging van Vlaamse Letterkundigen.

Wat mijn literaire werkzaamheden aangaat, kan ik kort zijn. Een tijd lang was ik vaste medewerker aan het weekblad 'De Nieuwe', juist in de periode van de Zwartberg-affaire en van de Verklaring van de Belgische bisschoppen over Leuven.

Tegelijkertijd was ik toen docent, moderne Franse literatuur, aan de Sint-Ignatiusfaculteiten te Antwerpen, waar ik na een jaar ben weggegaan.

In de loop van de toch wel niet zo heel rustige voorbije jaren was de literatuur een 'constante'. Zij heeft haar uitdrukking gevonden in een aantal boeken:

De hedendaagse Franse letterkunde, dl. 1, 1964

Spreken en zwijgen, 1965

Socialisme et poésie chez Charles Péguy, 1966

Actuelen, 1968

Tekens van leven, beschouwingen over het schrijverschap, 1969.

Voorts bijdragen in *Kultuurleven*, *Streven*, *Synthèses*, *Le Monde*, *Dietsche Warande* en *Belfort*, *Raam*, *Feuillets mensuels de l'Amitié Charles Péguy*, e.a.

A U hebt enige tijd in het onderwijs gestaan. Wat denkt u over het literatuuronderwijs zoals het nu in onze scholen gegeven wordt?

I Ik zou het antwoord op die vraag zijdelings willen benaderen. Ik heb vastgesteld dat het vooral de literatuur-leraren zijn die een element van onrust brengen in ons onderwijs. Dat was bijvoorbeeld heel opvallend in Hasselt. Mijn collega's daar waren onder meer Herman Cluytens, die helemaal in het begin in de BOK-redactie zat, en die een volslagen anarchist was. De romancier Jan Van den Weghe geeft daar nog onderricht in pedagogie, Jan de Roeck was er leraar Duits, Marcel Boon gaf plastische kunsten. Wij hebben daar welbewust getracht verwarring te zaaien om tabula rasa te maken met de traditionele idee van wat een school

zou moeten zijn, maar we hebben dat daar helaas, niettegenstaande urenlange discussies met de rector, niet kunnen waarmaken. Pas later, toen er overal sprake was van contestatie heeft die man onze bedoelingen begrepen en zijn wij zelfs vrienden kunnen worden. Maar in die tijd werden leraren nog in de eerste plaats beschouwd als een soort functionarissen. Bij de studenten zelf hadden we evenwel een grote aanhang. En dat is belangrijk natuurlijk. Dat er overigens iets fout is in het literatuuronderwijs blijkt wel duidelijk als je nagaat wat de studenten met die kennis doen, wat ze, buiten hun verplichte literatuur lezen. Zelfs namen als Jan Wolkers en Hugo Raes zijn hen dikwijls volslagen onbekend. Dirk de Witte heeft voor de Vereniging van Vlaamse Letterkundigen onlangs een enquête gehouden over de werking van de school-bibliotheken, en die resultaten zijn werkelijk ontvullend. Die enquête leert ons dat de leerlingen van de twee hoogste jaren van het middelbaar onderwijs gemiddeld slechts 3 boeken per jaar lezen, en dat resultaat wordt nog griezeliger als we weten dat ze als 'boek' ook een stripverhaal van 'Suske en Wiske' beschouwden. Overigens geloof ik dat dit resultaat zowat de leesgewoonten van heel onze maatschappij weerspiegelt.

A Hoe hebt u, binnen het kader van het programma dat moest afgewerkt worden, dat literatuuronderwijs opgevat?

I Ik hield met het programma noodgedwongen rekening, en u weet dat het programma de eigentijdse literatuur erg stiefmoederlijk behandelt. Daarom trachtte ik onmiddellijk aansluitingspunten te vinden met de 20-eeuwse literatuur. Als ik Pascal en Bossuet moest behandelen - ik heb nooit Nederlandse literatuur gegeven - dan vergeleek ik hun opvatting, van bijvoorbeeld de natuur, onmiddellijk met het natuurbegrip bij Le Clézio. Het werk van Le Clézio boeide de studenten, en op die manier kon ik ook hun aandacht voor die oude auteurs veel vruchtbaarder maken. Kan men het literatuuronderwijs grondig hervormen? Ik geloof niet dat het in de huidige omstandigheden een haalbare kaart is. Als men het systeem waarop het gegeven wordt aanpast aan deze tijd dan vergroot men het element van verwarring en dat zal men nooit toestaan, want men beseft hoe gevaarlijk dat is voor de gevestigde maatschappij. Heel ons taalonderwijs gaat toch duidelijk in de richting die wil dat het aanleren van een taal een louter

economisch praktische zaak is. Men wil daarom het taalonderwijs scheiden van de literaire context. Dat gaat dus duidelijk de kant op van een verdere ontmenselijking van het onderwijs. Dezelfde tendens is duidelijk in de wijze waarop geschiedenis wordt onderwezen. Men handhaaft wel vakken als godsdienst en zedenleer, maar die nemen een volslagen marginale positie in. In het algemeen kan men dus wel stellen dat de vakken met een menselijke inhoud naar de achtergrond worden verdrongen. Men werkt in de richting van een onderwijs dat economisch heel goed hanteerbaar wordt. Maar ik geloof wel dat juist het literatuur-onderricht in die situatie een element van spanning kan brengen. Die spanning of verwarring beantwoordt aan een behoefte en is pedagogisch bekeken positief te waarderen. Anderzijds zou men ook kunnen beweren dat in de ontwikkeling van het onderwijs die ik zojuist schetste het literatuuronderricht een contradictio in terminis wordt, en dus eigenlijk zou moeten gegeven worden buiten de school, of buiten het strikte schoolprogramma. Dus geen examens, geen kwotering. Kwotering is in dit verband trouwens altijd ergens onzinnig: de ervaring van een boek kan niet gekwoteerd worden. En moet er toch gekwoteerd worden dan zal de leraar al vlug de nadruk gaan leggen op historische realia, die hij gemakkelijk kan opvragen, en dan zit je onmiddellijk op het verkeerde spoor, dan wordt de eis om te kwoteren al vlug een alibi om niet aan het moeilijker uitwisselen van lees-ervaringen te gaan doen. Zoals ik het zie gaat het helemaal naar de kritische school, dus de leef-school toe. In Hasselt heb ik in die richting trouwens enkele experimenten geriskeerd, en dat leerde me dat de ervaring van een leerling niet noodzakelijk onderdoet voor die van de leraar, dat men dus alleen op die manier tot een reële democratisering van het onderwijs kan komen. De hele groep moet op voet van gelijkheid werken en de culturele animator mag zijn gezag enkel danken aan zijn eerlijkheid en authenticiteit. In het omvormen van ons onderwijsstelsel in de richting van de kritische school kan het literatuuronderricht, als een bij uitstek verwarring en spanning wekkend element, een zeer belangrijke rol spelen. Ik geloof trouwens dat dat klopt met de Sartriaanse visie die het engagement wil omzetten in een didactiek.

A Ondertussen blijft het een feit, zoals u daarnet zei, dat de mensen

hier nauwelijks lezen. De behoefte aan of het geloof in de literatuur blijkt dus heel miniem. Dat schijnt heel anders te zijn in Tsjechoslovakije. En in andere landen achter het IJzeren Gordijn, maar ik noem Tsjechoslovakije omdat u dat land onlangs hebt bezocht.

I Ik ben teruggekeerd in het besef dat ik mijn ideeën over het literaire engagement anders zal moeten definiëren. Hun engagement is iets totaal anders dan het onze. De Tsjechische auteurs blijven fundamenteel sociaal-democraten maar zijn het hartsgrondig beu om in orthodox-marxistische zin geëngageerde literatuur te schrijven en te lezen. Zij verzetten zich daar tegen. Jiri Hajek schrijft bijvoorbeeld: ‘Die Literatur, die im Sinne der geschichtlichen Entwicklung der Gesellschaft zur Vermenschlichung des Menschen beitragen will, kann weder die gesellschaftliche Bedingtheit des Einzelschicksals, noch alle unveränderlichen, naturgegebenen Probleme der “condition humaine” aus dem Horizont ihres Interesses verlieren.’ (Literatur und Gesellschaft, § 2, in *Universum* 2/66.)

Hun bezwaar geldt dat altijd terugplaatsen van het individu in zijn maatschappelijk verband. Een duidelijk liberaliserende strekking dus. Maar terwijl wij ons engagement zien in een benadrukken van de maatschappelijke problematiek zien zij de grond van hun engagement en van hun verzet tegen het regime, in het losmaken daarvan van het individu. Bij de lezers heerst nu behoefte aan een meer metafysisch gerichte literatuur, de literatuur van de grote vragen over leven en dood. Zij hebben behoefte aan personen die autonoom zijn, die op zichzelf kunnen bestaan. Ik gaf ginds voordrachten over Le Clézio, en dat boeide hen geweldig. Men zou het dus wel degelijk zo kunnen stellen dat zij een reactionaire esthetica met sociaal en zelfs met een reëel politiek engagement verbinden. Mijn probleem is nu dat ik altijd heb gemeend dat de l'art pour l'art houding het engagement uitsloot... En dat blijkt dus niet overal op te gaan. Voor wat de situatie hier in het Westen aangaat blijf ik wel op het standpunt staan dat een literatuur die zich toespitst op het individu haast noodgedwongen de reactionaire tendensen in het maatschappelijk bestel in de hand werkt, want ons maatschappelijk bestel is gebouwd op de afzondering van het individu.

Maar ondertussen heb ik nog niet geantwoord op uw vraag. Ik weet niet hoe de situatie in andere landen achter het IJzeren Gordijn is, maar de belangstelling voor literatuur, en dus het grote prestige van de auteur ginds, liggen in de lijn van een Tsjechische traditie. Zij zijn geweldig trots op hun cultuur, op hun artistiek verleden. Het is het laatste terrein waarop ze zich superieur voelen tegenover de Russen. Halen jullie de uranium maar uit onze mijnen in Bohemië, wij hebben toch lekker onze brave soldaat Schweik, dat is ongeveer hun denktrant, en in zulke omstandigheden wordt literatuur natuurlijk een uitermate belangrijk iets. Het is in wezen een romantische opvatting van de kunst als een onvervreemdbaar goed. Het huidige politieke regime is zich daarvan terdege bewust, en voert een werkelijke cultuur-politiek. De musea bijvoorbeeld zijn tip-top beheerd. Bovendien heerst in de culturele sector geen schijn van klasse-onderscheid. Zowel de arbeider als de boer kunnen er concerten, theater en musea bezoeken, en ze doen het ook. De cultuur is er gedemocratiseerd in de werkelijke betekenis van dat woord. Het was een revelatie voor mij, tenminste op dat terrein was ik jaloers op de Tsjechen. Want juist die democratisering zal hier een utopie blijven, omdat ze volstrekt in tegenstelling staat tot het wezen van de neo-kapitalistische maatschappij die immers enkel op meer rendabele behoeften speculeert, en daarom het klasse-onderscheid handhaaft. Een fundamenteel andere cultuurpolitiek - en dat heeft niets te maken met het oprichten van culturele centra - moet gepaard gaan met een fundamentele democratisering van de maatschappij, tot op de basis. Dat is communisme in ethische, niet in eng politieke zin, en daar geloof ik in.

A Wat trof u verder nog in Tsjechoslovakije?

I Het ontbreken van haast elke vorm van reclame. Omdat hun maatschappij niet op concurrentie gebouwd is hoeft dat ook niet. En dat gaf me een enorm gevoel van vrijheid.

A De belangstelling voor en het geloof in de literatuur is toch kenmerkend, geloof ik, voor alle landen achter het zogenaamde IJzeren Gordijn. Hoe verklaart u dat?

I Er zijn verschillende redenen. Maar een der belangrijkste zie ik in het ontbreken van de reclame. De reclame gooit de woorden te grabbel. Ze verkwanselt de woorden. Bij het ontbreken van

reclame blijft de betekenis van de woorden intact. Een andere belangrijke factor is dat het woord een grote explosieve kracht krijgt in een maatschappij die onder constante druk staat. Het woord is er geladen met vrijheid. De woorden zijn er ook gevaarlijk: van een woord kan je leven afhangen, je moet je woorden wikken en wegen. Het woord is in die landen niet gratis, zoals hier. Het woord drukt bij deze mensen pathetiek uit, het spreken wordt er iets totaal, dat de inzet en het risico van de ganse persoon opeist. De censuur die er heerst bewijst de kracht die het woord er heeft. De censuur die hier heerst tracht enkel te beletten dat het woord kracht zou krijgen. De twijfel aan het eigen engagement en aan de waarde van het woord, die een algemeen verspreid verschijnsel zijn in onze maatschappij, zijn ginds totaal afwezig.

A Maakt u bij die beoordelingen over de waarde van het woord enig onderscheid tussen het woord in een roman of in een meer theoretisch of beschouwend werk?

I Ik moet wel bekennen dat ik de laatste tijd steeds meer moeite heb met het lezen van gewoon creatieve literatuur. De macht van het woord demonstreert zich vooral in de invloed die uitgaat van mensen als Marcuse, Goldmann, Michel Foucault. Zij kunnen een mentale revolutie veroorzaken. De schrijver beseft wel dat hij niet bij machte is een revolutie te veroorzaken in de ken-theoretische opbouw van onze maatschappij. Vandaar zijn gevoel van onmacht. Boeken als bijvoorbeeld 'Een faun met kille horentjes' van Hugo Raes lijken mij in de huidige constellatie niet veel meer dan een franje. De problemen liggen in de sfeer van het kennen, van de wetenschapsbeoefening. Wij leven nu eenmaal in een computermaatschappij. De wetenschappelijk ingestelden hebben echter over het algemeen een fundamenteel gebrek: de ethiek van de omwenteling die zij aan het veroorzaken zijn ontgaat hen volkomen. Daar ligt dan ook het terrein van de schrijver, daar vindt hij zijn taak. De ethiek moet de actie inspireren. De kerk, Rome, heeft dat heel goed begrepen. Ze weten dat ze op het zuiver wetenschappelijke terrein uitgeteld zijn. De computer heeft hen daar alle invloed ontnomen, maar ze proberen de schade in te lopen op het terrein van de ethiek, en vandaar de vermenselijking van de theologie.

A Ethiek en actie: contestatie. Ik nam onlangs deel aan een forum over contestatie. Een zeer vlot en zelfs boeiend gesprek, veel contact met de zaal, maar er kwamen ook zoveel beschouwingen over de marxistische en de Trotskistische en de vele andere manieren om een maatschappij ondersteboven te keren aan te pas dat het op mij een wat onwezenlijke indruk begon te maken. Revolutie kan hier nu eenmaal niet. Waarom dan al dat gepraat vraag je je wel eens moedeloos af? Kan contestatie nog iets anders bereiken dan het wakker houden? Ik bedoel, kan zij een fundamentele verandering in de structuren teweeg brengen?

I Misschien niet, maar het is toch een belangrijke verwezenlijking als men, zoals de mei-revolte in Parijs heeft bewezen, bressen kan slaan in de heersende mentaliteit, en de jeugd bewust kan maken van wat er in de wereld gaande is.

A We weten dus wat contestatie ongeveer kan bereiken. Revolutie komt er hier niet. Langs evolutieve weg is ook niets te bereiken. Betekent dat inderdaad dat Europa vleugellam is geworden en afhankelijk van de gebeurtenissen elders? In de 3e wereld bij voorbeeld?

I Ik zou mijn hoop niet al te zeer op de 3e wereld stellen. De derde wereld is druk bezig onze regimes te kopiëren. Bovendien worden ze geremd door de uitwijking van hun intellect. Het zal ginds, waarschijnlijk eerst in Zuid-Amerika, onvermijdelijk eens tot een uitbarsting moeten komen, maar ik zie dat nog niet in een nabije toekomst gebeuren. Kijk eens, ik geef Marcuse gelijk als hij zegt, in zijn 'The one-dimensional man' dat welvaart een fatum is. Ik geloof in dit cultuurpessimisme. Begrijp me niet verkeerd: ik spreek van de welvaart in de consumptiemaatschappij, niet van de welvaart die het resultaat is van sociale hervormingen. Zowel de geplanificeerde economie van het oosten als de consumptie-economie van het westen leiden naar een welvaart die de mens aantast. Zou er een weg bestaan naar welvaart die de mens niet aantast? Een bijzonder belangrijke vraag, waarop ik het antwoord schuldig moet blijven omdat ik er op het ogenblik geen modellen voor zie. Hooguit zou ik durven beweren dat het wegvallen van het klasse-onderscheid samenvalt met reële welvaart. Maar tot hiertoe hebben de landen zonder klasse-onderscheid, ik denk aan Tsjecho-Slovakije, Rusland, Cuba dit slechts kunnen ver-

wezenlijken in het raam van een naar beneden toe genivelleerde economie... Jaurès, Péguy, Henriette Roland Holst, Gandhi, ze hebben allemaal gedroomd van een maatschappij met welvaart voor iedereen, zonder klasseverschillen, met veel vrije tijd. Misschien is het niet zonder reden dat men hun leer het utopisch socialisme noemt.

Ernst van Altena

Op 11 december 1933 in Amsterdam geboren in een socialistisch arbeidersgezin. Werkte na zijn HBS-tijd in een antiquariaat, als filmproductie-assistent, op vele kantoren en als bandleider en (dixie-)klarinetist. Werkte vervolgens een tiental jaren als reclametekstschrijver. Daarnaast schreef hij cabarettteksten en chansons en wierp hij zich op het vertalen van Franse chansons (Brassens, Brel, Bécaud, Béart, Aznavour, Barbara, Prévert, e.v.a.). Kwam via het chanson terug bij de poëzie en ontwikkelde zich tot poëzievertaler (Villon, Ronsard, Charles d'Orléans, Boris Vian, Carl Sandburg, Langston Hughes, Erich Kästner, Kurt Tucholsky, Louis Aragon, Morgenstern, Malherbes enz. enz.).

Maakte lange series radioprogramma's over chansons en poëzie (o.a. Zing-Zang, Ernst met de lichte muze, Ernst met Marianne, En Avant La Zizique!) en verplaatste vervolgens zijn aandacht naar de TV (o.a. Randfiguren, Poëzie is Amusement, Liedjes voor Niemand, Blikopener).

Vertaalde zeer veel voor het beroepstoneel (Albee, Molière, Marivaux, Feydeau, Shaw, Billetdoux, Shéhadé, Gay, Farquhar, Labiche e.a.).

Ontving in 1965 de Martinus Nijhoffprijs voor zijn vertaling van het complete werk van François Villon.

Schrijft een wekelijkse column in Het Parool, aanvankelijk enkele jaren lang in een ironische commentaarstijl op het nieuws, sinds enige tijd in de vorm van korte verhalen. Daarnaast medewerking aan diverse bladen en tijdschriften, platen- en chansonkritieken etc. Was gedurende enkele jaren vice-voorzitter van de Vereniging voor Letterkundigen; is nu nog bestuurslid van de sectie vertalers van die vereniging en doet namens de VVL organisatorisch en sociaal werk in diverse vertegenwoordigende lichamen.

Publicaties:

Chansons van nu (vertalingen)

Chansons van ernst (oorspronkelijk werk)

Verzamelde Gedichten van François Villon
 Jij Goudgepunte Lans (vertalingen erotische poëzie, samen met Weverbergh)
 Het Grote Boek vol Fabels (kinderboek, bewerkingen)
 Randfiguren-I (poëzievertalingen met inleidingen)
 Randfiguren-II (idem)
 Ballade van het Optipessimisme (eigen chansons)
 Verbazend Rijnwoordenboek (parodie)
 En al wie lelijk is maken we af (romanvertaling, Boris Vian)
 Kleine Alice (toneelvertaling, Albee)
 In Wankel Evenwicht (idem)
 Alles voor de tuin (idem)
 De Bedelaarsopera (toneelvertaling John Gay)
 Galante Listen (toneelbewerking Farquhar, musical samen met Jurriaan Andriessen).

Platen:

Liedjes voor Niemand (eigen chansons, LP 1968)
 Vertaalde en originele liedjes op platen uitgevoerd door o.a. Ronnie Potsdammer, Peter Blanker, Jetty Paerl, Jacques Brel, Liesbeth List, Lia Dorana, Corrie Brokken, Connie van de Bos, Cobi Schreijer, Nelly Frijda, Martine Bijl e.v.a.).

In voorbereiding:

Zangen van Bilitis (vertalingen naar Pierre Louys, najaar 69)
 Geheime gedichten van Apollinaire (vertalingen, najaar 69)
 Liedjes voor Iemand (nieuwe eigen chansons)
 Als je erdoor bent is het water heerlijk (nieuwe eigen poëzie).

A U hebt onze taal met enkele nieuwe woorden verrijkt. ‘Luisterliedje’ is het meest bekende. U geeft trouwens in uw chansonteksten, in uw vertalingen, in al uw werk steeds de indruk met woorden te spelen. Hebt u geen behoefte aan nieuwe woorden als u spreekt, of hoort spreken, van links en rechts?

vA Links en rechts zijn onhanteerbare begrippen geworden. Hoeveel mensen hier in Nederland zou men niet redelijk weldenkend en op allerlei terreinen vooruitstrevend kunnen noemen? In elk geval veel en veel meer dan het tegenovergestelde soort mensen, maar dat betekent beslist niet dat de meeste Nederlanders linkse mensen zijn. Dezelfde onduidelijkheid is er ook op internationaal terrein: Rusland is een rechts land, want het wil vooral behouden

wat het heeft. Wat die termen zo onpractisch maakt is vooral hun relativiteit. In de ogen van Nieuw Links ben ik op z'n best een man van het centrum, en in de ogen van de VVD sta ik extreem links. Links en rechts zijn enkel nog bijzonder handzame etiketten om elkaar in discreditie te brengen of te vleien.

A Het bezwaar dat u, terecht, hebt tegen de onduidelijkheid van begrippen als links en rechts kan men ook aanvoeren tegen andere woorden waarmee heel wat steekspelletjes bedreven worden. Ik denk even aan, bijvoorbeeld: democratie en dictatuur.

vA Ik zal niet ontkennen dat er ook met die woorden een massa demagogie bedreven wordt, dat ze beiden vaak ten onrechte gebruikt worden, maar toch lijken ze me nog wel hanteerbaar. Overigens is het heel normaal dat vele woorden wat van hun originele betekenis afglijden, of zelfs een heel andere betekenis krijgen. Taal is, net als alle andere dingen, aan slijtage onderhevig. Zij moet zich dus vernieuwen, en zij moet dit vooral in een snelle tijd als de onze. Bovendien is het normaal dat de slijtage-verschijnselen toenemen naarmate het woord meer gebruikt wordt. En nooit voorheen was de, wat ik maar de communicatie-dichtheid zal noemen, zo groot. Ze neemt nog steeds toe. De behoefte aan woordcreativiteit zal dus steeds groter worden. Wil de taal de evolutie bijhouden, een efficiënt communicatie-middel blijven, dan moet zij zich onafgebroken vernieuwen, en zij moet daarvoor alle mogelijke middelen gebruiken. Het lijkt mij bijvoorbeeld wel een verkeerd en een achterhaald standpunt om zo bijzonder wantrouwig te staan tegenover wat men besmetting noemt, tegenover germanismen en gallicismen. Als het bruikbaar materiaal is dan is het welkom.

A De rol die de schrijver hierin te spelen heeft ligt zo voor de hand.

vA Natuurlijk, maar altijd op voorwaarde dat hij die taalcreativiteit niet als geliteratuur gaat beschouwen. Bij die taalvernieuwing denk ik vooral aan duidelijke en nuttige woorden als bromfiets, zebrapad, stapelbed. Maar men moet natuurlijk wel oppassen hierin niet te ver te gaan. Ik bedoel, zoals u daarjuist suggereerde, zijn ook de woorden democratie en dictatuur niet altijd even duidelijk, en dus heeft men behoefte aan steeds preciezer omschrijvende woorden als parlementaire democratie en monarchale-democratie en sociale democratie en volksdemocratie en geleide

democratie en er zijn er nog wel enkele, en op die wijze eindig je tenslotte in totaal onhanteerbare woordenreeksen. De behoefte om nuanceringen aan te brengen is bijna grenzeloos. Als binnen het kader van de parlementaire democratie, en als we die woorden gebruiken mogen we veronderstellen dat iedereen nog wel weet waar het om gaat, echter ook een studentendemocratie gaat ontstaan, en een bedrijfsdemocratie, dan is het duidelijk dat ook het begrip parlementaire democratie anders gedacht zal moeten worden, in de zin van overkoepelende democratie. Samenvattend zou men dus kunnen zeggen dat voor helderheid van formulering nieuwe woorden totaal onontbeerlijk zijn - maar het moeten dan wel woorden zijn die leiden tot een beter verstaan, en niet tot nog meer begripsverwarring.

A De woorden zijn nu meer dan ooit aan slijtage onderhevig, zegt u. De meeste schrijvers hebben dan ook een gruwelijke afkeer ontwikkeld voor grote woorden, juist omdat die zo versleten zijn. Zij zoeken of naar zeer conciese formuleringen, of trachten een nieuwe taal te creëren. Mag ik daaruit concluderen dat de functie van de schrijver, juist omdat het woord steeds mer tegen de slijtage beschermd moet worden, belangrijker wordt, in plaats van af te nemen zoals men gewoonlijk hoort beweren?

vA Hebt u er al eens op gelet hoe heel kleine kinderen zingen? Al zingend geven zij heel simpele boodschappen of vragen door: mama-mag-ik-nog-een-boterham-hebben. Het kind heeft nog dat primitieve gevoel voor de magie van het woord en het ritme dat men ook terugvindt in de chansons van Bob Dylan, en in de muziek van de Beatles - ook al zijn die laatste wel wat overmatig geprezen. Ik geloof dat de poëzie zich moet en zal ontwikkelen in de richting van de auditieve poëzie. Dus in feite een weg terug naar de Middeleeuwse poëzie, toen poëzie een louter auditieve aangelegenheid was. Het kon ook niet anders want de meeste mensen waren ongeletterd. 'Poëzie is amusement' was de titel van een van mijn tv-programma's. Ik zette gedichten van Willem Elsschot, Paul van Ostaijen, Paul Snoek, Remco Campert, op muziek. Zangers en orkestbegeleiding. Altijd kwamen er daarna veel aanvragen om de tekst. Op die wijze slaat poëzie aan en wordt ze weer belangrijk, krijgt ze weer een functie.

Voor de romancier ligt het probleem anders. Ik geloof niet dat de

macht die de 19e eeuwse roman eens in de sociale ontvoogdingsstrijd had, zich nu naar tv en andere media heeft verlegd. Ik geloof alleen dat de romancier van vandaag een andere techniek moet gebruiken. Hij moet zich aanpassen aan het hogere levensritme dat haast geen ruimte meer laat voor langademige zaken. Wie vroeger naar Parijs moest kon onderweg rustig een trilogie uitlezen, nu heb je in het vliegtuig nauwelijks de tijd voor een novelle. Men moet de taal leren hanteren met de snelheid van vandaag. Maar de meeste schrijvers zitten nog hopeloos vast aan de waan van de gewichtigheid van de kwantiteit. Schrijvers denken nog wel eens dat ze schrijven voor mensen die nu meer vrije tijd hebben dan vroeger. Dat is niet waar. Telefoon en dergelijke zaken maken ons altijd bereikbaar, eisen ons altijd op, en ik geloof dat we uiteindelijk minder vrije tijd hebben dan vroeger het geval was. Als hij met die factoren rekening houdt dan heeft de romancier beslist nog veel macht. Ik geloof trouwens nog altijd dat het geschreven woord een veel langere nawerking heeft dan het gesproken woord, ook al lijkt het effect van tv-uitzendingen dat wel eens tegen te spreken. Met geschreven woord bedoel ik dan wel in de eerste plaats het woord in moderne media als een krant, niet zozeer het woord in een boekje. Veel meer mensen kennen me van mijn stukjes in 'Het Parool' dan van mijn tv-programma's. Dat kan toch niet zonder betekenis zijn. Het korte stukje is de prozavorm die nu het best aanspreekt.

A Ik vind onze tijd veel te ingewikkeld om hem in een kort verhaal anders dan haast karikaturaal te kunnen vangen.

vA Maar u redeneert vanuit het standpunt van de schrijver en ik vanuit het standpunt van de lezer. Niet helemaal natuurlijk, ik aanvaard ook mijn realiteit als schrijver, ik ben een man van de korte baan. Ik ga met mijn vorm naar het publiek toe. Waarom is het chanson zo in trek? Een chanson is in feite een kort toneelstuk. Verschillende teksten van Jacques Brel zijn in feite heel korte novellen.

A U houdt van Brel, van Brassens, Prévert en vele andere vooral Franse chansonniers. U hebt trouwens ergens gezegd dat u in cultureel opzicht francofiel bent. Maar in 'Chansons van nu' zegt u dat u niet veel moet hebben van Leo Ferré. Waarom niet?

vA Ik geef graag toe dat hij schitterende dingen heeft gemaakt, maar

ik hou niet van zijn poseurschap. Ik geloof dat Brassens en Brel veel eerlijker zijn. Ik kan niet geloven in het anarchisme van een man in een fluwelen pak, die voortdurend zelf zijn anarchisme bezingt en zich op z'n kasteel met twee apen amuseert. En nu kunt u natuurlijk wel opwerpen dat de man en z'n gedichten of chansons twee totaal verschillende dingen zijn, maar ik geloof niet dat je ergens komt als je de vent helemaal buiten de beschouwing van het werk wilt houden.

A Terug naar de invloed van het woord. Toch zijdelings. U hebt in uw bijdrage in 'De muze met de scherpe tong' geschreven over de matheid en de tamheid die de Nederlandse cabarettekst in het algemeen kenmerkt.

vA Ja, en er is niets ten goede veranderd sinds ik dat omstreeks 1960 schreef. Rinus Ferdinandusse heeft met zijn studentencabaret, waarvan 'Zo is het...' een soort verlengstuk was, wel heel wat gepresteerd maar verder merk je alleen maar dat onze grote drie niet meer toonaangevend zijn en geluidloos overleden. Nog al te veel wil men grappig zijn om het grappige. Zelfs 'Lurelei' was in dat bedje ziek. Ze beoefenden het engagement slechts om den brode. Gerard Cox en Frans Halsema zijn eigenlijk de enigen die nog echt 'Cabaret' bedrijven. Wat mij persoonlijk vooral stoort is het haast volkomen ontbreken van de poëzie in ons cabaret. Dat is geloof ik belangrijker dan wat men engagement noemt. Ik geloof niet dat je persé over de actualiteit moet schrijven om geëngageerd te zijn. Ook als je schrijft over de eenzaamheid van de mens lever je geëngageerd werk. Om die reden heb ik me ook in mijn dagbladcolumn teruggetrokken uit het gewoel van de politiek-gebonden korte commentaren. Dat genre is een doodlopende straat. Er zijn in Nederland te veel mensen op dat terrein actief, ze zitten allemaal te vissen in dat kleine vijvertje. Dan raken ze met elkaars haakjes in de war en doen aan inteelt. Ze gaan inside-jokes ontwikkelen, en ze spelen elkaar voortdurend het balletje toe, en ook daaruit groeit de indruk dat het woord onmachtig is geworden. Ik had vroeger grote behoefte te schrijven over de actualiteit die ik op tv had bekeken, maar daar groeide enkel een geweldig gevoel van machteloosheid uit. Belangrijk is geloof ik vooral dat je, door de voortdurende confrontatie met die onwaardige gang van zaken overal, alert wordt gehouden, zodat

je zult blijven pleiten voor een grotere sociale rechtvaardigheid. Zo kun je de mensen conditioneren. Het hele wereldgebeuren is te herleiden tot de manifestaties van uit egoïsme voortkomende machtswellust. Als je je dus als schrijver bezig houdt met het bestrijden van dat soort egoïsme, dan schrijf je ook over het probleem Biafra. Wat natuurlijk weer niet wil zeggen dat je de actualiteit links moet laten liggen. Nog niet zo lang geleden heb ik nog in het tv-programma 'Blikopener' gereageerd op het Zuid-Afrikaboek van Willem Brandt, en heb ik er de fascistoïde trekjes in gesignaleerd, en ook even op het verleden van die dus nog niet van zijn vooroorlogse principes genezen man gewezen. Jan Blokker, of all people, heeft me toen verweten dat ik dat niet hoefde te doen, want dat elk redelijk denkend mens tegen apartheid is, en de anderen toch ongeneeslijk zijn. Dat had hij indertijd dus net zo goed tegen Tucholsky kunnen zeggen toen die wanhopig het opkomend nazisme bekampte. Ik ben eerder de mening toegedaan: frappez toujours. Niet zichzelf in slaap sussen.

A En denkt u dat dat veel effect heeft op de mensen? Ze krijgen nu zoveel te verwerken.

vA Het blijft nawerken als men het op de juiste manier kan laten overkomen. Gomperts spreekt ergens over de uiterste economie in de taalmiddelen, en over de noodzakelijkheid van redundancy, verdunning. Men moet niets ter zake doende vulstof aanbrengen om het belangrijke werkelijk te laten overkomen. De gemiddelde tv-kijker is de dag na de uitzending inderdaad ongeveer alles vergeten, hij herinnert zich in het beste geval nog alleen een naam maar weet niet eens meer of de persoon werd opgehemeld of afgebroken, maar dat bewijst dan enkel dat het programma niet goed gemaakt was. Een speelse, badinerende toon werkt bij voorbeeld niet sterk in het tv-medium. Leidt zelfs vaak tot wanbegrip. Ironie is voor de kijker een moeilijk artikel. Dat kon men duidelijk merken in een programma als 'Zo is het...' Die onderdelen welke het meeste indruk maakten, die men nu nog niet vergeten is, zijn de goed-gedocumenteerde delen, niet de grapjasserie.

A U blijft dus duidelijk geloven in het zinvolle van deze middelen om allerlei verbeteringen of veranderingen tot stand te brengen.

vA Beslist. Ik ben van huis uit een pacifist, ik haat alle vormen van geweld. In onze maatschappij is het nog mogelijk met geweldloze

middelen iets te bereiken. Ik ben dienstweigeraar geweest. Als je in Nederland dienst weigert bestaat er behoorlijk wat kans dat ze je mentaal ongeschikt voor de dienst verklaren, op die manier wordt het percentage dienstweigeraars erg klein gehouden. Ik behoorde tot de mentaalongeschikten. Maar goed, ik vind nu nog altijd het uitlokken van geweld een verwerpelijk iets. Dan aanvaard ik veel liever het compromis. Trouwens, wie steevast weigert een compromis te aanvaarden komt onvermijdelijk in een geestelijke dictatuur terecht, want als je niet accepteert dat ook je opponent misschien wel gelijk heeft dan betekent dat enkel dat je er rotsvast van overtuigd bent dat alleen jij de wijsheid in pacht hebt. En die geestelijke hoogmoed breng ik niet op. Ik respecteer het standpunt van anderen. Als je een compromis niet accepteert dan kom je zo terug bij het egoïsme dat, zoals ik al zei, aan de basis ligt van alle ellende ter wereld. Wat natuurlijk weer niet wil zeggen dat de oplossing in een wereldvreemd altruïsme zou liggen. Iedereen heeft volledig recht op het behoud van eigen waardigheid. Maar het is waardiger om met je tegenstander te delen dan star op je stuk te blijven staan, en uiteindelijk te proberen elkaar te vernietigen. Er zijn omstandigheden dat de ellende zo schrijnend is dat geweld het enige middel is om er uit te komen. Dat besef ik best. Maar was dat bijvoorbeeld bij de studentenacties het geval? Men sluit het compromis dikwijls uit omdat men nog niet eens aan het nadenken over eigen eisen toe is. Ik vond het bij voorbeeld wel heel opvallend dat, toen de studenten het Maagdenhuis bezet hadden, een woordvoerder van de Socialistische Jeugd zich solidair kwam verklaren en toen meteen hogere jeugdlonen eiste - en dat in een maatschappij die nu eenmaal principieel gekozen heeft voor behoefte-beloning boven prestatie-beloning. Behoefte-beloning is zeer sociaal, de 8uren dag is een resultaat van de behoefte-beloning, maar dat ziet men niet in. Extreem linkse jongeren gaan dus nu een prestatie-beloning, dus een zeer liberale eis formuleren... Maar goed, het uitgangspunt van de studenten is goed. Ze mengen er alleen wat teveel onverteerde Marx en Marcuse door. Ik ben ook voorstander van medezeggenschap op alle niveau's, maar dan alleen zolang het de maatschappij werkzaam houdt. Want al te veel vergaderingen en plenaire zittingen leiden enkel tot referendums en tot een onbestuurbare maat-

schappij, waarmee niemand gediend is. De verantwoordelijkheid moet nu eenmaal aan enkelen gedelegeerd worden.

A Is praten, zoeken naar het compromis altijd lonend?

vA Men kan natuurlijk niet praten met iemand die te kwader trouw is. Het compromis is als democratisch middel uitsluitend hanteerbaar tussen integere partijen. Een werkelijk kwaadaardige tegenstrever moet geëlimineerd worden. Maar overigens geloof ik dat het in gesprek blijven altijd resultaten oplevert.

Theo Lefèvre

Werd geboren te Gent op 17 januari 1914, en promoveerde tot doctor in de rechten aan de Rijksuniversiteit te Gent in 1937. Werd in 1940 advocaat bij het Beroepshof te Gent en is sinds 1946 Kamerlid.

Van 1950 tot 1961 was hij Nationale Voorzitter van de Christelijke Volkspartij, en van 1961 tot 1965 Eerste Minister, belast met de economische coördinatie en de coördinatie van het Wetenschapsbeleid.

In 1966 werd hij door de O.C.D.E. belast met een informatieopdracht over het Wetenschapsbeleid in de Verenigde Staten.

In 1968 werd hij, in de regering Eyskens, minister voor Wetenschapsbeleid en -programmatie.

A Heeft de literatuur ooit een werkelijk indringende invloed kunnen uitoefenen op het politieke of op het sociale leven en denken?

L Beslist. Die invloed kan men niet in twijfel trekken. Er zijn voorbeelden genoeg te vinden. Ik denk bijvoorbeeld aan Erasmus in de 16e eeuw, aan de Fabianliteratuur in Engeland, die een geweldige invloed heeft gehad op de socialistische denkrichting en op het ontstaan van de travaillistische partij. Ik denk ook aan de zeer diepe invloed die Lamartine in zijn tijd heeft uitgeoefend op de politiek in Frankrijk. Men hoeft zelfs niet zover terug te gaan in de geschiedenis. In mijn jeugd, dat zijn dus de jaren voor de tweede wereldoorlog, was de invloed van Hendrik de Man bijzonder groot, hoe slecht zijn boeken ook geschreven waren, en dat niet alleen of zelfs niet hoofdzakelijk op de socialistische jeugd. Ook de invloed van activistische Vlaams-nationalistische schrijvers als Cyriel Verschaeve, René Declerck en Wies Moens kan niet licht

overschat worden. Het is natuurlijk wel moeilijk de invloed van literatoren of hun boeken precies te omschrijven. Het zit vooral in het klimaat dat men helpt scheppen. Soms, alhoewel toch niet zo heel dikwijls, is de invloed wel scherp en duidelijk. Neem Engels, Marx. Maar hun werk is natuurlijk geen belletrie, al behoort het toch wel tot de literatuur. De invloed, de macht van het geschreven woord kan men, behalve in het eng politieke kader nog terugvinden in zaken als bijvoorbeeld de encyclieken. Door de invloed van die teksten en boeken dringen een hele reeks termen door in de pers en in de taal. Ze worden gemeengoed, ook van mensen die de originele teksten niet eens gelezen hebben.

A Over het algemeen veronderstelt men toch dat de invloed van het geschreven woord afneemt door de concurrentie van andere media als radio en tv.

L Daar ben ik nog niet zo zeker van. Men mag twee zaken zeker niet uit het oog verliezen. Vroeger was de groep mensen die invloed konden uitoefenen op het gebeuren veel kleiner dan nu het geval is, en zij waren voor het verspreiden van hun meningen uitsluitend aangewezen op de pers. Nu is het milieu van hen die op enige wijze medezeggenschap hebben veel groter geworden, en de communicatiemiddelen zijn niet vervangen door maar aangevuld met radio en tv. Wat nu de brede vulgarisatie van allerlei denkbeelden en ideeën betreft hebben die nieuwere media inderdaad een invloed die het boek niet heeft, maar dat wil nog niet zeggen dat de invloed van het gedrukte woord is afgenomen. Ik zou het kunnen illustreren met het voorbeeld van de 'style St. Germain'. Zonder radio en tv zou de invloed van heel die levensstijl inderdaad heel wat minder groot zijn geweest, maar die invloed was toch maar afhankelijk van hetgeen door anderen, door schrijvers als Sartre en de groep daarrond, werd gecreëerd. Ik geloof dat de mensen tegenwoordig veel te veel de tendens hebben de klank-versterkende middelen te verwarren met de klankbronnen. De massamedia vormen wel een gevaar voor de schrijver in die zin dat deze media al te zeer geneigd zijn het idee van een schrijver te vervormen om het beter te kunnen verkopen, met andere woorden dat ze het gedacht tot een slogan reduceren.

A Een schrijver maakt de mensen soms bewust van de wereld waarin zij leven, en van hun verantwoordelijkheid daarin. Als de mensen

dan niet over de democratische machtsmiddelen blijken te beschikken om hun visie in de praktijk om te zetten, wat bereikt die schrijver dan in feite? Frustraties?

Die vraag heb ik me ook al dikwijls gesteld. Maar ik geloof niet dat eventuele schadelijke nevengevolgen ons uit het oog mogen doen verliezen dat het altijd zeer goedkoop is het geweten van de mensen gerust te stellen. Als informatie zo wordt gebracht dat ze de mensen niet echt raakt dan heeft ze eigenlijk geen zin. Dan horen en zien de mensen wat over honger die ergens wordt geleden, en ze worden tot tranen toe ontroerd, en zijn daarna best tevreden met zichzelf omdat ze zich zulke goede mensen getoond hebben. Een ander spijtig nevengevolg is de vervaging van het perspectief. De mensen tonen zich veel verontwaardigder over het lot van de baby-zeehonden in Canada dan over het lot van de mensen in Biafra. Dat is allemaal erg maar het lijkt me altijd toch nog veel beter de gegevens te bezitten om een oordeel uit te spreken dan in onwetendheid te blijven.

A Informatie moet verstrekt worden. Als men de informatie van commentaar voorziet krijgt men wel eens griezelige resultaten, en als men ze sec geeft wordt ze maar al te dikwijls niet of slechts ten dele begrepen.

L Over alle informatie beschikken wil inderdaad nog niet zeggen dat men ook de waarheid kent. De meeste mensen blijken niet over de nodige opvoeding te beschikken om de informatie die men hen geeft te verwerken. Het blijft voor hen een soort geheimtaal, en ze beschikken niet over de code die nodig is om ze te kunnen ontcijferen. Als men met mensen praat na een avondje tv is men stomverbaasd vast te stellen dat ongeveer niets van wat ze gezien hebben ook gepenetreerd is. De technische middelen waarmee informatie verstrekt wordt zijn beduidend sneller geëvolueerd dan de opvoeding van de massa. Ik heb uit mijn politieke loopbaan al wel geleerd dat we de mensen uiteindelijk veel minder beïnvloeden dan we denken. We kunnen wel heel veel en heel overtuigend spreken over edelmoedigheid en over ontwikkelingshulp bijvoorbeeld, maar wat werkelijk aanspreekt zijn de dingen die men zegt over lonen en pensioenen. Ik heb het ook bij voordrachten of tegensprekelijke meetings al dikwijls duidelijk gevoeld: spreek over ontwikkelingshulp en je voelt dat de zaal je

verstandelijk volledig gelijk geeft - maar niet meer. Geen mens zal tot een daad komen om mij dan te steunen.

A Geëngageerde literatuur, wat betekent dat voor u?

L Hoofdzakelijk slechte literatuur. Romanciers die in hun romans zo nodig een tendens of een filosofie moeten verdedigen verdedigen gewoonlijk een onzinnige filosofie in een slechte roman. Ik geloof dat een goed belletristisch boek in de eerste plaats een boek is waarin de schrijver zit, en niet een tendens. Nu zou u om de geëngageerde roman te verdedigen me natuurlijk aan de 'Max Havelaar' kunnen herinneren, maar dat boek is in de eerste plaats de weerspiegeling van de verontwaardiging van Multatuli.

A Het is een geëngageerd en een schitterend boek. Maar het heeft heel weinig effect gehad op de gebeurtenissen op Java.

L Er zijn boeken die een onmiddellijke invloed uitoefenen, maar meestal heeft een boek slechts op lange termijn effect. Sommige boeken, die niet noodzakelijk tijdens de lectuur zelf een diepe indruk maakten, blijken op een bepaald ogenblik lang en diep in je nagewerkt te hebben.

A In uw bijdrage in het boek 'Perspectieven' zegt u dat er in het geheel nog geen sprake is van democratie op het vlak van de cultuur.

L Helaas niet. Dat democratisch ideaal kan slechts trapsgewijze bereikt worden. Een kind dat in 1918 uit een familie van analfabeten stamde kwam, zelfs met grote inspanningen, niet zo erg ver op het gebied van beschaving of cultuur. Maar het kind daarvan kwam al verder. En misschien verwaarloost men als hulpmiddel in dit proces wel de grote massa-media, de televisie vooral. De televisie is hoofdzakelijk geïnteresseerd in programma's met onmiddellijk succes, programma's waarbij men niet hoeft te denken. Zij oefent evenwel een invloed uit op terreinen als de kleding, de huisinrichting, de omgangsvormen, ook op het verbeteren van woordenschat en uitspraak, maar ze zou nog hogere ambities moeten hebben. Waarom heeft ze die niet? Dat komt gedeeltelijk wel omdat wij van nature uit niet erg speculatief zijn aangelegd. De anderen lanceren ideeën, wij passen er de praktische kanten van toe, wordt wel eens beweerd. De grote heldendichten werden in Frankrijk en Duitsland geboren, en wij maakten er het dierenepos van.

A U sprak daarnet over de moeilijkheid de informatie die we van alle kanten toegespeeld krijgen op een correcte manier te verwerken. Wat de moeilijkheid nog vergroot is, geloof ik, het feit dat in onze snel evoluerende maatschappij de woorden steeds meer van hun oorspronkelijke betekenis wegglijden. Vroeger waren, om een populair voorbeeld te nemen, begrippen als links en rechts nog goed hanteerbaar. Nu niet meer, zeggen velen. Wat betekenen ze nog voor u?

L Het zijn zeer verwarrende termen. Men zou om te beginnen al een onderscheid moeten maken tussen een filosofisch en een economisch links en rechts. Heel in het algemeen zou men kunnen zeggen dat een man van links weet dat de hoop een van de hoofddeugden is, maar vergeet dat ook de voorzichtigheid er een is, terwijl de man van rechts weet dat de voorzichtigheid een hoofddeugd is, maar de hoop vergeet. De man van links is een futurist. Hij denkt aan morgen en verwaarloost daarbij de problemen van vandaag. De man van rechts is een realist, die gefascineerd wordt door het onmiddellijk belangrijke, maar het niet situeert in een breder perspectief. Over die dingen zou men interessante colloquia kunnen organiseren, als er ook filologen aan het gesprek zouden deelnemen, om de juiste waarde van de woorden te bepalen. Want de verwarring op dat gebied, heel dikwijls bewust, is inderdaad groot. De Franse radicaal-socialistische partij was bijvoorbeeld noch radicaal noch socialistisch. En in Latijns-Amerika noemen de meest conservatieve partijen zich bij voorkeur institutioneel revolutionair of iets in die richting.

A Zal de woordverwarring niet steeds toenemen, zullen de communicatiemogelijkheden dus niet steeds kleiner worden?

L De geschiedenis leert ons dat in bewogen en snel evoluerende periodes de woordverwarring altijd vrij groot is, maar als de gebeurtenissen een rustpunt bereiken, heeft dat onmiddellijk ook zijn weerslag op de taal. De grote vraag is of wij nog op een dergelijk rustpunt kunnen rekenen. Ik voorzie het niet zo onmiddellijk. Wat bovendien de verwarring nog in de hand werkt is het feit dat wij, door ons intensief contact met andere taalgebieden, en uit geestelijke luiheid, steeds meer vreemde woorden gaan overnemen. En een vreemd woord is, wat men ook moge beweren, nooit zo duidelijk als een woord uit de eigen taal. Neem

de proef maar eens, vraag aan iemand die met veel zwier een engels of een frans woord hanteert eens duidelijk de betekenis van dat woord te omschrijven. Meestal komt hij er niet toe.

A Is die vrees voor vreemde woorden niet wat uit de tijd? Moeten we niet blij zijn met elk nieuw woord waarover we de beschikking krijgen?

L Niet in algemene zin. Wel als het gaat om bepaalde termen die horen bij een techniek die in een vreemd land ontwikkeld werd. Maar over het algemeen is contaminatie gevaarlijk voor een taal. En moeten wij ons niet eerst afvragen of we de mogelijkheden van onze eigen taal wel voldoende kennen en gebruiken? Ik ben een groot bewonderaar van Couperus, ik lees regelmatig in zijn werken, en telkens valt het mij op hoe veel rijker zijn taal is dan die van onze huidige romanciers.

A In uw boek 'Amerika en wij' spreekt u over het universitair onderwijs in Amerika en zegt o.m.: '...verouderde vakken sterven weg, de moderne bloeien en ontwikkelen zich. Geheel naargelang de variërende noden van de gemeenschap.' Houdt juist een dergelijke ontwikkeling niet het gevaar in dat de productie van vakidioten toeneemt, en het onderwijs gedegradeerd wordt tot iets wat economisch manipuleerbaar is?

L Dat gevaar zit er inderdaad in. En als Amerikaan in Amerika zou ik daar onmiddellijk de aandacht op vestigen. Ik heb in mijn boek ook duidelijk gezegd dat we ons door de Amerikaanse structuren moeten laten inspireren, maar ze niet mogen kopiëren. Trouwens, wie hier beweert dat de universiteiten afhankelijk zijn geworden van industriële grootmachten is een idioot. Hij neemt klakkeloos een bezwaar over van de Amerikaanse studenten, waar de universiteiten inderdaad veelal door de industrie in leven worden gehouden. Maar bij ons leven de universiteiten van staatssubsidie. En ligt het gevaar, precies andersom, in de verstarring. Het is toch al te gek, ik zeg dat ook in mijn boek, dat kandidaat-ingenieurs bij ons nog een hele cursus over de stoommachine te verwerken krijgen. Overigens geloof ik dat ons onderwijs een zeer honorabel niveau bereikt, zeker als men het vergelijkt met het universitair onderwijs in Frankrijk en Italië bijvoorbeeld. En wat de productie van vakidioten betreft, die zal in elk systeem blijven bestaan. Iedereen met een beetje intellectuele nieuwsgierigheid zal

altijd tijd en gelegenheid vinden om ook eens over de grenzen van zijn vak te gaan kijken. De meesten zullen dat niet doen. Ik schat dat 3/4 van alle afgestudeerden zich tot vakidioten ontwikkelen.

A Het universitair onderwijs is hier niet zo slecht, zegt u. Dat zou dan tenminste toch een terrein zijn waar we niet achteraan komen hinken. Iets wat we gewoonlijk doen, en altijd verklaren van uit ons moeilijk verleden. Maar is dat niet eerder een verontschuldiging dan een verklaring?

L Dat geloof ik niet. De vervlaamsing van de universiteit dateert pas van 1930, vergeet dat nooit.

A Maar is dat echt een voldoende verklaring voor onze achterstand op allerlei gebieden? Of zou ik beter zeggen onverschilligheid? Het succes van opinieweekbladen is misschien wel een goede barometer.

L Als we op dat gebied onze situatie vergelijken met de toestand in Nederland, want dat bedoelt u waarschijnlijk, dan moeten we er toch rekening mee houden dat België een land is dat veel meer dan Nederland, of andere landen in Europa, open staat voor import. Hier worden bijzonder veel tijdschriften uit Nederland en Frankrijk gelezen. Ik zou dus zeker op dat terrein niet al te streng oordelen.

A Leest u veel romans?

L Niet zoveel, neen.

A Omdat u vindt dat de roman een achterhaald, een dood genre is?

L Dat wordt dikwijls beweerd, maar ik geloof er niet in. Zo af en toe worden er toch nog wel dingen gepubliceerd die bewijzen dat het genre helemaal niet afgedaan heeft. Ik denk bijvoorbeeld aan het 'Alexandria Quartet' van Lawrence Durrell, of aan 'La semaine Sainte' van Aragon, of aan 'Mein Name sei Gantenbein' van Max Frisch. Het perspectief dringt ons een vals beeld op. Wat is er overgebleven van de enorme romanproductie van de 19e eeuw? In ons taalgebied zie ik enkel Couperus, en verder een stuk of tien romans, en de rest is verdwenen. Nu zitten we echter met onze neus op de actualiteit en zien in de overvloed van mediocre verschijnselen niet onmiddellijk en niet zo goed wat wel van waarde is. Overigens moeten we niet zo pretentius zijn te veronderstellen dat een bepaald genre er niet zo best voor staat

omdat de productie bij ons kwaliteit zou missen. De roman is toch wel een zeer levendig verschijnsel in Latijns-Amerika, en is beslist niet dood in de Angelsaksische wereld. Dat ik zelf niet zo veel romans lees hoeft niets te betekenen. Ik vind het al een enorme prestatie dat ik gemiddeld ongeveer één uur per dag kan lezen, en ik grijp dan ook, haast noodgedwongen, naar die dingen waarvan ik bij voorbaat weet dat ze het lezen waard zijn. Bovendien gaat mijn belangstelling vooral uit naar de klassieke letteren en naar publicaties over het Joodse, de Bijbel en de wijsbegeerte.

A Uw belangstelling voor het Joodse volk is bekend, u hebt daar zeer vele vrienden. De laatste tijd wordt ons door de Nederlanders steeds weer een min of meer latent anti-semitisme verweten. Wat denkt u daar over?

L We kunnen in onze Westerse wereld, omwille van een zeer pijnlijk verleden, niet scrupuleus genoeg zijn bij het signaleren van anti-semitische verschijnselen. 2000 jaar oude reflexen wist men niet zo maar onmiddellijk uit. En ik heb ook, vooral in de omgeving van Antwerpen, wel eens anti-semitische tendensen vastgesteld. Dit probeert men dan te vergoelijken door er op te wijzen dat er in Antwerpen zo veel Joden leven, maar dat is natuurlijk geen verontschuldiging. Vooral niet als men weet dat er in Brussel meer Joden leven dan in Antwerpen. Maar overigens hebben de Nederlanders steeds een bijzonder goed geweten. Comfortabel voor hen is dat wel. Zij spreken over ons zoals de Joden ten tijde van Christus spraken over de Samaritanen: wel van hetzelfde ras maar toch enigszins minder. En ze vergeten dan wel heel gemakkelijk dat ook in Amsterdam de Joden in hun eigen wijk leven.

Willy Calewaert

Geboren te Antwerpen op 26.10.1916.

Hogere studiën aan de Rijksuniversiteit te Gent en aan de Vrije Universiteit te Brussel (Doctor in de Rechten, Licentiaat in de Criminologie, Geaggregeerde van het Hoger Onderwijs).

Sedert 1939 advocaat te Antwerpen. Meerdere malen lid van de Raad der Orde.

Gewoon hoogleraar te Gent en te Brussel.

Provinciaal senator sedert 1968.

Publiceerde een aantal werken over recht en criminologie.

Medewerker aan meerdere tijdschriften.

A 'Macht en onmacht van het woord', zo zou men de thema's van dit boek kunnen samenvatten. Als men daar over praat is het misschien wel interessant te beginnen met de perssituatie in Vlaanderen. Het is een feit dat het aantal socialistische kiezers in Vlaanderen veel hoger ligt dan het aantal lezers van socialistische dagbladen. Een massa mensen lezen dus dagelijks katholieke of liberale kranten, zonder dat die er blijkbaar in slagen enige invloed op die mensen uit te oefenen.

C U zou ook voorop kunnen stellen dat er in de katholieke gezinnen over het algemeen meer kinderen zijn...

Misschien betekent het verschijnsel, zoals U het vaststelt, dat de meeste Vlamingen beter kunnen denken dan lezen... of misschien ook dat ze er in slagen tussen de lijnen te lezen. Het bewijst alleszins dat ze kunnen oordelen.

Nu geloof ik ook dat de doorsnee-socialistische lezer relatief

weinig belang stelt in de politieke artikelen en studies die in de niet-socialistische pers verschijnen. Hij leest de kranten in hoofdzaak om het lokale- of het sportnieuws, en neemt het overige met een korrel zout.

Verder moet men bij dit probleem rekening houden met het feit dat, afgezien van de dagbladpers, de socialistische pers wel degelijk heel belangrijk is. Alle socialistische gesyndiceerden, alle leden van coöperaties, alle gepensioneerden, socialistische vrouwen, leden van socialistische kringen, enz. hebben hun eigen tijdschriften. En bovendien bestaat er in de socialistische partij een zeer nauw contact, langs een zeer uitgebreid net van verenigingen en plaatselijke kringen. Dat verzwakt uiteraard de invloed van politiek anders georiënteerde kranten op hun socialistische lezers.

A Hoe verklaart U het feit dat de socialistische dagbladpers hier in Vlaanderen de mensen zo weinig aanspreekt?

C Ik ben niet bevoegd dit uiterst complexe probleem volledig te behandelen.

Maar ik meen wel de nadruk te kunnen leggen op een gebrek aan geldmiddelen. De socialistische pers ligt niet bepaald in de gunst van de reclamemakende grote firma's. Men kan niet verwachten dat die kapitalistische ondernemingen veel geld zullen steken in kranten die, in edito, het kapitalisme steeds weer aanvallen. Natuurlijk kunnen ze de socialistische pers niet helemaal negeren. Een groot aantal maatschappijen zijn voor de afzet van hun produkten afhankelijk van de kleine man, de kleine gebruiker, en zij zijn dus wel verplicht in deze consumptie-gemeenschap in de socialistische pers reclame te maken. Maar de grote trusts vermijden zoveel het kan elk contact met dat soort bladen. Een ander aspect is ook het feit dat de socialistische pers zich resoluut aankondigt als dusdanig. Terwijl de katholieke en liberale kranten veel meer speculeren op zogenaamde neutraliteit, en zo de niet-specifiek politiek geïnteresseerde lezer weten te vangen.

A Maar in het buitenland bestaan er veel socialistische of linkse kranten, die best meekunnen. Ik denk, om het niet te ver te zoeken, even aan 'Het Parool' in Nederland.

C Uitzonderingen bevestigen soms de regel.

'Het Parool' is in Nederland één van de grote ideeënkranten, maar behoort het ook tot de oplage-kranten? Het is een van die typische

kranten die men, als men politiek geïnteresseerd is, om het even of men nu links of rechts staat, *moet lezen* zoals men bv. ‘Le Monde’ moet lezen en de ‘Nouvel Observateur’. Het lezen van een krant als ‘Het Parool’ zegt niet veel over het persoonlijk engagement van de lezer.

A Net voor ik hier kwam las ik nog enkele uitspraken van Malcolm Muggeridge, die niet erg veel vertrouwen meer blijkt te hebben in de toekomst van de geschreven pers.

C De geschreven pers is, naar ik meen, onvervangbaar. Er is een enorm verschil tussen een spreekbeurt, een debat, een gesproken uiteenzetting, enerzijds, en de schriftelijke weergave daarvan of een geschreven studie anderzijds.

U zult zelf ook wel al opgemerkt hebben dat de schriftelijke weergave van bijvoorbeeld een zeer interessant en boeiend politiek debat, op het randje af onleesbaar kan zijn. Woorden en zinswendingen krijgen een totaal andere betekenis, omdat het visuele element bij het geschreven woord een grote rol gaat spelen. De lezer kan herlezen, zich bezinnen, terwijl het gesproken woord slechts indrukken nalaat. Ik zou het gesproken woord met film kunnen vergelijken, het geschreven woord met diapositieven.

Men kan op reis gaan met een fototoestel of met een filmtoestel. Een dia kan men bekijken zolang men wil. Er wordt veel meer weergegeven van het gefotografeerde, dan dit in een film het geval is. Een film is vluchtiger. Die heeft meer zin en betekenis wanneer het er op aan komt de beweging te vatten. Zo verkies ik een foto van het Parthenon boven een filmbeeld ervan. Maar zo kan een filmisch beeld van een mens die zich beweegt veel meer betekenis hebben dan een portret.

Evenmin als de televisie de radio heeft verdreven, kan om het even welk medium thans de geschreven pers verdrijven.

A **U** bent onze meest bekende advocaat in assisenzaken, waar **U** sensationele successen hebt geboekt. **U** wist daar steeds weer, pratend, een jury van uw standpunt te overtuigen. Maar ik geloof niet dat **U**, met een geschreven tekst, even gemakkelijk de mensen van uw politieke standpunten zult kunnen overtuigen.

C Men kan zowel een strafrechtelijk standpunt als een politiek standpunt, mondeling uiteenzetten.

Maar omdat **U** spreekt over het Hof van assisen, wil ik er uw

aandacht op vestigen dat daar het gesproken woord effectief is, omdat de jury haast op hetzelfde ogenblik moet beslissen. Ze oordeelt dus op indrukken. Maar die indrukken moeten een overeenstemming bereiken met de persoonlijke mening van het lid van de jury. Er moet dus steeds een aanvaardbare stelling verdedigd worden.

Begrijp me niet verkeerd: de praktijk heeft me geleerd dat een advocaat nooit mag liegen. Nooit. Als men een stelling gaat verdedigen waarin men zelf niet gelooft, dan slaagt men er nooit in iemand te overtuigen. Daarmee kom je nergens, geloof me. Men kan enkel overtuigend praten over iets waarin men redelijk en emotioneel zelf gelooft. Als men dat niet doet maakt men zich belachelijk, speelt men komedie.

Bovendien mag je, nu we het toch over de advocatenpraktijk hebben, niet uit het oog verliezen dat een advocaat - op zeer zeldzame uitzonderingen na - uitsluitend met beroepsmensen te maken heeft. Elke brief die ik schrijf, elk besluit dat ik opstel, komt in handen van juristen. Alles wat ik beroepsmatig doe wordt gecontroleerd door beroepsgenoten. Ook als ik pleit kan ik altijd door de magistraten terecht gewezen worden, als ik bijvoorbeeld in tegenspraak zou komen met het dossier.

Overigens geloof ik ook dat de huidige jury's meer en meer naar redelijke argumenten en steeds minder naar gevoelsargumenten beginnen te luisteren.

Zo zal het veel belangrijker zijn concreet, en zelfs wetenschappelijk, de conclusies van een onderzoek aan te tasten, dan beroep te doen op emotionele argumenten.

A Meer redelijke, minder gevoelsargumenten. Dat loopt ergens parallel met de, naar het schijnt, steeds grotere vraag naar min of meer wetenschappelijke boeken, en de dalende interesse voor de roman. Kan een roman nu nog een effect bereiken, zoals vele grote romans uit de vorige eeuw dat op sociaal terrein bijvoorbeeld hebben bereikt?

C Wellicht is de invloed van de sociale roman minder groot dan voorheen. Het knelpunt ligt, meen ik, niet zozeer in een afnemende invloed van gevoelsargumenten - ook Zola gebruikte deze niet uitsluitend - maar wel in het feit dat wij minder honger-ellende kennen. Vroeger was het voldoende om een aantal mensen een

spiegel voor te houden, waarin ze hun ellende herkenden, om hen op de barrikaden te brengen. Maar nu moet inzicht geboden worden in de samenstelling van de kapitalistische gemeenschap om onze maatschappij om te vormen tot een werkelijke socialistische gemeenschap met bestaanszekerheid voor iedereen. En daarmee heeft men heel wat meer moeilijkheden. Het ombouwen van het socialisme van een kritische naar een opbouwende ideologie, is niet zo gemakkelijk, omdat in dat proces de rede een - bijna exclusieve - rol gaat spelen.

A Het woord gaat dus een steeds belangrijker rol spelen.

C Ja, want het bereikt - dank zij de massa-media - een steeds groter aantal toehoorders. De berichtgeving krijgt een planetair karakter. De politieke mens uitte zich op de Griekse agora en op het Romeinse forum. Thans wordt dit forum meer en meer universeel. Van nationale televisie gaat het naar Eurovisie en naar wereldvisie. De simultaan-vertaling maakt het mogelijk dat op hetzelfde ogenblik miljoenen mensen dezelfde woorden horen en begrijpen. Op dit gebied kunnen we dus zeggen dat het woord inderdaad een steeds belangrijker rol gaat spelen.

Maar opmerkelijk daarbij is dat we steeds meer een taal spreken die we zelf niet meer begrijpen. Dagelijks gebruiken we massa's woorden waarvan we de juiste betekenis niet meer kennen. Denk maar aan transistor, capsule, raket, computer, t.v. De mens vervreemdt van zijn taal.

A Zit er geen tegenspraak in, enerzijds een grotere vatbaarheid voor redelijke argumenten en anderzijds de vervreemding van het woord?

C Vergeet niet dat dit vervreemdingsproces bewust door het kapitalistische systeem wordt doorgedreven. Een van de meest geeigende middelen is bijvoorbeeld het manipuleren met slagzinnen, een rechtstreekse erfenis van het nationaal-socialisme.

De taalverwarring, dat is opium voor het volk van nu, daar moet in de allereerste plaats tegen gevochten worden.

A Omdat in een kapitalistisch systeem de mens van zijn taal vervreemd wordt, dus het geloof in de macht van het woord ondergraven wordt, lokt men het geweld uit.

C Natuurlijk. De taalvervreemding, het werken met slagzinnen, met woorden waarvan we de inhoud niet precies kennen, met allerlei

afkortingen die de eigenlijke betekenis camoufleren, enz. zijn in wezen psychisch gewelddadige methodes, die gebruikt worden om een redelijke discussie te ontgaan. Wat is het inhameren van begrippen, als ze niet redelijk verteerd worden, anders dan een vorm van geweld? Het druppelsgewijze toedienen van een bepaalde politieke visie, via een pers die als neutraal poseert, hoort tot dezelfde orde. Alle vormen van ordehandhaving zijn gewelddadig. Ook bijvoorbeeld het bewust creëren van een soort economisch oerwoud. Ik bedoel dat het in de praktijk bijna onmogelijk geworden is de economische toestand en de financiële situatie van trusts en vennootschappen te kennen. Het dooreenweven van firma's met onderlinge activiteiten, de samenhang van financiële groepen, die controle op de financiële posities zoniet onmogelijk, dan toch zeer moeilijk maken, is niet minder dan een gewelddadige methode om een oneerlijke situatie in stand te houden. Als de studenten, om een ander voorbeeld te nemen, nu spreken van de repressie-universiteiten, dan klinkt dat hard. Maar er zit een kern van waarheid in omdat alvast door het examenstelsel machtsuitoefening mogelijk is en dat dus één van de middelen is om de bestaande machtsstructuren te handhaven.

Gisteren - we zijn september 1969 - ontving ik een gratis in de Antwerpse agglomeratie verspreid blad. In dat blad wordt reclame gemaakt voor Olympic Airways.

Is het dan verwonderlijk dat in datzelfde blad een artikel verschijnt waarin de lof wordt gezongen van het Griekse kolonels-regime?

Ik zou het misschien zó kunnen formuleren: elke inbreuk op de elementaire geestelijke vrijheid, elke poging om op een niet-open wijze te beïnvloeden, is in zich gewelddadig.

Daarom wordt in de Angelsaksische procedure de ondervraging van de verdachte steeds voorafgegaan door de mededeling dat alles wat hij verklaart ook tegen hem zou kunnen worden gebruikt.

A Waarbij men dan onmiddellijk denkt aan censuur.

C Ik ben een principiële tegenstander van censuur. Een principiële anti-censuurstelling is vanzelfsprekend voor iemand die zonder enig voorbehoud voorstander is van vrij onderzoek en die leeft in een gemeenschap waarvan hij de kapitalistische basis-structuren niet aanvaarden kan. Het uitoefenen van censuur is inderdaad één

van de gewelddadige methodes om de bestaande structuren te handhaven.

De maatstaf voor die censuur is trouwens steeds de huidige structuur van de gemeenschap.

A Zelfs als men een aanvaardbare vorm zou kunnen bepalen, blijft toch nog de vraag of censuur, in niet-totalitaire regimes, effectief kan zijn.

C Censuur is slechts effectief als er geen mogelijkheid bestaat ze aan te klagen. In alle andere gevallen werkt ze inderdaad vaak als een boemerang, wat als zeer interessant gevolg heeft dat het heel wat voordelen kan opleveren censuur uit te lokken. Dat kan natuurlijk gebeuren door een mispunt dat wat persoonlijke publiciteit nastreeft. Maar dat kan ook gebeuren door bewust denkende mensen, die langs deze weg de bestaande structuren aantasten. Onlangs heb ik een opvoering van 'Hair' te Londen bijgewoond. Bij het begin ligt één van de acteurs op het toneel en fluit - erg vals trouwens - enkele noten uit 'God save the Queen'. Mocht daarop enige reactie komen, dan zou het middel bestaan om oeroude tradities te kelderen.

Bovendien wordt censuur wel eens verward met openbare schennis van de goede zeden. Professor Haesaert heeft over dat probleem een interessante studie gepubliceerd. Openbare orde en goede zeden zijn uitermate relatieve begrippen, die ontzettend snel evolueren. Een zeer deftige dame kan vandaag rustig een kleed aantrekken dat nauwelijks enkele jaren geleden, zelfs voor een hoer, gewaagd zou zijn geweest.

In haast alle gevallen is censuur natuurlijk een uiting van machtsmisbruik van de geïnstitutionaliseerde macht, een gewelddadig wapen, maar gelukkig ook, en misschien vooral, een voor de hanteerders ervan, zeer gevaarlijk wapen. Toch valt het te bezien of een gemeenschap waarin alles zou zijn toegestaan, zonder enige vorm van censuur, leefbaar zou blijken te zijn en of er niet een evolutieve praktisch automatische selectie zou ontstaan.

Het is een open vraag.

A Wie over politiek praat moet tegenwoordig steeds meer over geweld praten. Denkt U dat het, met in een parlementaire democratie geoorloofde middelen, mogelijk is om een kapitalische maatschappij in een echte socialistische gemeenschap om te vormen?

C Ik geloof dat het heel moeilijk is om door middel van de politieke democratie naar economische democratie over te gaan. De financiële machtsgroepen zijn uiterst sterk. Maar ik vraag mij af of er een andere weg is, die naar de economische democratie kan leiden. Die andere weg, zal men zeggen, dat is de machtsgreep, de revolutie. Maar die weg, niet te vrezen als middel, is soms te vrezen door zijn uiteindelijk resultaat. De revolutie vreet haar zonen op. En ik geloof niet in enige vorm van dictatuur.

Er wordt in een aantal staten thans gewerkt aan de opbouw van een werkelijk socialistische gemeenschap. Maar het feit dat in zgn. socialistische staten de censuur als machtig wapen wordt gebruikt, maakt mij wrevelig.

In een parlementaire democratie bestaan een aantal middelen om de openbare opinie voor te lichten, en beschikt het volk over probate middelen. Ik denk bijvoorbeeld aan de staking. Het algemeen stemrecht werd in hoofdzaak, via de straat verkregen. De koningskwesitie werd op een soortgelijke wijze opgelost. De staking 1960 heeft aan velen duidelijk gemaakt hoe sterk de arbeiderssolidariteit wezen kan en hoe broos een regeringsgezag. Welnu, dit alles gebeurde, sta me toe het te onderstrepen - in het kader van een parlementair-democratisch regime. Ik zou geen enkele nieuwe staatsvorm à priori willen verwerpen. Ik zou alle nieuwe vormen graag ernstig kritisch willen onderzoeken.

Maar ondertussen stel ik vast dat - om dat voorbeeld nog even op te nemen - Hugo Claus, weliswaar onder veel protest, veroordeeld werd maar rustig verder kan schrijven, terwijl hij in de Sovjet-Unie ongetwijfeld naast een effectieve gevangenisstraf of verbanning, ook nog een schrijfverbod zou hebben gekregen. Dank zij het stelsel van de parlementaire democratie, zijn er toch zeer belangrijke wijzigingen gekomen in de - overigens nog altijd volstrekt onrechtvaardige - dat weet ik best - verdeling van het nationale inkomen.

Alle vormen van bestaanszekerheid, invaliditeitsvergoeding, ouderdomsuitkering, betaalde vakantie, werkloosheidsvergoeding, zijn toch via de parlementaire democratie tot stand gebracht. Het ging inderdaad langzaam, en het is allemaal nog erg onvolledig, maar het is en blijft toch een belangrijke evolutie.

A Heeft de mei-revolte in Parijs niet in enkele dagen dingen bereikt

waar een parlement jaren voor nodig zou hebben?

C Men zou natuurlijk kunnen antwoorden dat de reactie op de meirevolte een overwinning van De Gaulle was. Maar in een breder opzet hebben de mei-contestanten inderdaad de vrij denkende mensen vatbaar gemaakt voor een reeks problemen waarvan velen zich nog niet bewust waren. En de universiteit van nu kan eenvoudig en gelukkig niet meer zijn wat ze een jaar geleden was. Daarom ben ik ook een voorstander van pressiegroepen, in welke vorm ze ook optreden. Studenten, vakbonden, en ook schrijvers en kunstenaars, kunnen allemaal uitzonderlijk belangrijke dingen presteren. Zij kunnen de motor zijn om de evolutie te versnellen. Maar moet daarvoor noodzakelijk de parlementaire democratie in het gedrang komen?

Jaap Kruithof

Geboren te Antwerpen in 1929. Sinds 1964 gewoon hoogleraar in de filosofie aan de Rijksuniversiteit te Gent. Sterk links gericht; een van de weinige Belgische professoren die in de conflicten aan de universiteiten aan de kant van de studenten staat. Vader van drie kinderen en in zijn vrije tijd organist. Treedt regelmatig op in radio- en televisieprogramma's. Publiceerde o.a. 'Het uitgangspunt van Hegel's ontologie' (Brugge, De Tempel, 1959) en 'De zingevoer' (Hilversum, Paul Brand, 1968), een algemene studie over de mens en zijn problemen. Sinds 1963 leidt hij te Gent het Instituut voor Moraalwetenschappen.

A Om te beginnen een vraag waar ik het antwoord wel van raden kan. Hebt u de indruk dat de literatuur, ik bedoel wel romans en poëzie, geen studies of essays, enige invloed uitoefent op de opinievorming van contesterende studenten?

K Ik heb dat nooit nagegaan of onderzocht, maar ik heb wel sterk de indruk dat die invloed zeer miniem is. Sorry als dat antwoord u ontgoochelt.

A Helemaal niet, ik had het verwacht.

K Ik geloof dat de meeste letterkundigen veel te veel werken van uit de idee dat literatuur geweldig belangrijk is. Alsof het allemaal Goethes en Schillers zijn, denken ze alleen maar in termen van eeuwige waarde. Bovendien is er vooral in Vlaanderen een nogal moeilijke situatie ontstaan uit het feit dat van 1850 tot 1920, of misschien zelfs wel tot helemaal aan de tweede wereldoorlog, de literatuur haast uitsluitend beoefend werd door mensen die artistiek misschien wel een zekere begaafdheid hadden, maar cultureel

behoorden tot de kleine bourgeoisie, en dan vooral door onderwijzers. Daarna evolueerde dat en werden het vooral de leraars middelbaar onderwijs die literaire bedrijvigheid ontwikkelden. Nu worden de universitaire studenten uiteraard meer beïnvloed door een ander soort mensen. Van de leraars weten ze het ondertussen allemaal al wel. Ze voelen zich er boven uit gegroeid. Hun dagelijkse universitaire vakbezigheden oefenen uiteraard ook een veel zwaardere en regelmatigere invloed uit dan de occasionele lectuur van een roman of van een dichtbundel. Ik stel dat vast, maar ik vind het helemaal geen goede situatie. Het is zeer spijtig dat in Vlaanderen weinig mensen, of eigenlijk helemaal geen, die het topniveau hebben bereikt, zich ook tot schrijvers hebben ontwikkeld. Dat woordje topniveau klinkt erg aanstellerig, maar wat ik bedoel is dat James Joyce, die een dokter was, en bij voorbeeld Willem Frederik Hermans, die een zeer knap geoloog is, wel romanciers zijn, terwijl er in Vlaanderen absoluut geen doorstroming is van de literatuur tot aan de top. Mensen aan de top schrijven hier niet en dat is een in wezen dramatische situatie. Die wat minachtende houding die velen tegenover de literatuur aannemen, als zou dat maar wat zijn voor mensen met een wat lager ontwikkelingsniveau is volkomen fout. Er leven hier ongeveer 1000 universiteitsprofessoren, maar er is niet één romancier bij. Men kan het dan ook moeilijk de studenten verwijten dat ze zich meer laten beïnvloeden door de lectuur van Marcuse en Mandel dan door die van Claus en Ruyslinck. De intellectuele impact van romanciers is dus benauwend klein. Nu heeft men soms werkelijk de indruk dat vele Vlaamse schrijvers de literatuur maar zijn gaan beoefenen omdat ze niet over de middelen beschikten, of niet de kans kregen, om zich op een ander terrein verdienstelijk te maken. Hun revolte tegen die mislukking zijn ze dan literair gaan uitspinnen. Zuiver esthetisch kunnen auteurs als Ivo Michiels, Ward Ruyslinck, Hugo Claus, de studenten waarschijnlijk wel aanspreken, maar hun invloed op de contestatiebeweging is zeer gering. Zo hij er is. Met als enige uitzondering misschien het werk van Harry Mulisch. Misschien.

A U stelt het voor alsof dit een typisch Vlaamse situatie is. Zouden auteurs als Böll en Grass in Duitsland, of de nouveau romanciers in Frankrijk, meer invloed uitoefenen op de studenten ginds?

K De auteurs die u noemt niet geloof ik. Böll en Grass zijn achterhaald. Böll is trouwens een CDU-man en dus voor de studenten onaanvaardbaar en Grass heeft zich wel heel erg gecompromitteerd door zijn acties in de SPD. Voor progressieve studenten neemt hij gewoon een conservatief standpunt in. In Frankrijk geloof ik wel dat, door alle gebeurtenissen heen, één schrijver geen prestigeverlies geleden heeft, volledig overeind is gebleven, en dat is Sartre. Hoe het met de invloed van andere auteurs zit zou ik niet durven of kunnen zeggen. Het is beslist voorbarig daar definitieve dingen over te willen formuleren. Het enige wat duidelijk is lijkt me de invloed van anarchistisch-marxistische auteurs als Rosa Luxemburg, Fritz Fanon, Marcuse, Marx, Lenin, Mao. Maar dat zijn politieke auteurs, geen romanciers.

A In het interview dat ik had met Hugo Claus beweert hij dat het literaire woord ten grondslag ligt aan elke revolutie.

K De impulsen van de Russische revolutie, de arbeidersrevoltes of de revolte van de studenten zijn niet van culturele aard. De impuls tot de studentenrevolte is in eerste instantie de aard van de universitaire structuur. Het kan wel zijn dat de literatuur ergens een gevoel wat aanscherpt, maar als impuls fungeren vooral de dagelijkse verhoudingen waarin ze verplicht worden te leven. De verhouding student/assistent/lesgever. Daarbij komt dat ze in toenemende mate geïnformeerd worden over allerlei wereldproblemen. De massa-media zijn veel sterkere stimulators dan romans. Die laatste fungeren niet als hoofdimpuls. Ze zijn in het beste geval een mooie spiegel van wat gebeurde, meer niet. Men kan, geloof ik, de houding van studenten tegenover de literatuur het best illustreren aan de hand van hun houding tegenover censuur. Ze vinden dat probleem minder belangrijk dan de schrijvers, omdat ze het niet zien als een kwaad op zich, maar als het logische gevolg van het veel belangrijkere feit van de monopoliestructuur. Daar is het de progressieve studenten om te doen, niet om de censuur zelf. Natuurlijk zijn ze volledig solidair met kunstenaars en schrijvers in hun verzet tegen het optreden van de politie, maar hun revolte gaat dus in hoofdzaak tegen de oorzaak en niet, zoals bij veel kunstenaars, alleen tegen het verschijnsel zelf. De studenten hebben de persconcentratie herkend als een van de meest belangrijke wantoestanden in onze maatschappij. Deze

kijk op het probleem typeert ook hun verschillende denkwerelden. Vaak worden anti-censuur-manifestaties veroorzaakt door het feit dat individuele artiesten als Claeys, Daele, Claus, benadeeld werden. De studenten hebben meer interesse voor de grote structurele problemen die daaraan ten grondslag liggen. Fundamenteel voor de studenten is de revolte tegen het gezag. Is dat ook de zorg van de meeste romanciers? Hoeveel romanciers praten daarover? Ze verliezen steeds meer gezag omdat ze te zelden de verwoorders zijn van wat er werkelijk omgaat in de maatschappij.

A Vele romanciers beweren dat het niet noodzakelijk is om in hun romans over min of meer concrete actuele problemen te praten om deel te nemen aan het verzet tegen de gevestigde structuren. Zij beweren dat hun eventueel wat hermetische geschriften, door het feit dat ze de roman- en de taalstructuur ter discussie stellen, uiteindelijk veel belangrijker zullen blijken te zijn dan de ronduit geëngageerde romans.

K Ik geloof dat het standpunt van de sociaal geëngageerde roman nog steeds houdbaar is, ook al zal bijvoorbeeld een nouveau roman qua stijl en vorm dikwijls literair superieur zijn. Het moet mogelijk zijn beide genres te verzoenen, want in beide worden er valabele dingen gepresteerd.

A Ook schrijvers waarvan men het niet direct uit hun werk leest blijken niet akkoord te gaan met de gevestigde orde. Het verzet tegen de maatschappij waarin wij nu leven is een universeel en zeer diepgeworteld verschijnsel. Des te onverklaarbaarder wordt het massale onbegrip dat velen blijven demonstreren. Mensen die het beter zouden moeten weten zoals het bijna voltallige Gentse professorenkorps denken dat het allemaal nog wel met wat harder knuppelende politie op te lossen valt.

K De redenen voor het verzet worden gewoon niet ernstig onderzocht. Toen het beleid van de rector van de universiteit naar aanleiding van het optreden van de contesterende studenten moest beoordeeld worden stemden slechts 6 van de 200 professoren tegen, 10 onthielden zich, heel de rest was van oordeel dat het klassieke patroon van meer aanhoudingen en meer intimidatie moest toegepast blijven.

A Waarom zo weinig begrip, juist bij mensen waar men toch een meer open mentaliteit, en een objectievere benadering van de pro-

blemen zou mogen van verwachten?

K De wetenschappelijke ontwikkeling van de mensen heeft weinig of geen invloed op hun democratisch bewustzijn. Een knappe fysicus kan sociaal gezien een enge reactionair zijn. Wetenschap en vooruitstrevende moraal gaan niet noodzakelijk samen. Sociaal bewustzijn ligt op een ander niveau dan intellect. De wetenschap leert niet hoe men zijn privé-belangen moet laten harmoniëren met het algemeen belang. Als de contestatiebeweging doorgaat - en dat doet ze beslist - dan wordt de machtspositie van de professoren aangetast, en daar verzetten de heren zich tegen. Ze zijn altijd verschrikkelijk tegen stakingen, maar in Gent hebben ze zonder aarzelen gestaakt toen het om het vrijwaren van hun eigen loonbelangen ging. Het is wel eigenaardig dat de meest reactionaire professoren te vinden zijn in de beide rijksuniversiteiten, Gent en Luik. In Brussel zijn ze handiger, in Leuven staan ze een stuk verder, in Parijs is het professorencorps zeker progressiever. Bovendien werden veel professoren volkomen verrast door de studentenrevolte. Want vergeet niet dat bepaalde faculteiten volledig onberoerd bleven. De contesterenden zitten haast uitsluitend in die faculteiten die de studenten niet tot vaste beroepen, als geneesheer, advocaat, ingenieur, enz. opleiden, dus in de meer abstract wetenschappelijk gerichte opleidingen.

A In de inleiding van uw boek 'De zingeveer' schrijft u: 'Beseffen over een probleem te schrijven dat men slechts in geringe mate beheerst is een kwelling.' Is het niet zo dat men vandaag, wat men ook onderneemt, altijd de indruk heeft de toestand waarin men verkeert of waartegen men zich wil afzetten niet volledig te kunnen omvatten, wat inderdaad een zeer frustrerend gevoel is?

K Het moet nog wel mogelijk zijn alles bij te houden wat gepubliceerd wordt over een bepaald probleem als men zich bijzonder scherp specialiseert. Maar dat wordt wel hoe langer hoe moeilijker. Ik kan me voorstellen welk gevoel van rust en vertrouwen dat moet geven. Maar het is nu eenmaal zo dat filosofen altijd met zeer algemene thema's bezig zijn, en die zijn niet meer totaal te beheersen. Hetzelfde geldt voor mensen die wereldproblemen willen doorgronden. We moeten leren daar mee te leven. Ook al geeft het een grote innerlijke onrust, toch is het ook, en juist daarom, een grote vooruitgang, want het is dit gevoel dat de

oorzaak is van het gezagsverlies van de traditionele autoriteiten.

A Mogelijk dat mensen die zich geweldig specialiseren hun eigen actieterrein nog volledig kunnen overzien, maar ontwikkelen ze daarbij dan niet een zodanig vakjargon dat ze behalve met enkele zeldzame collega's, niet meer kunnen communiceren, wat toch ook erg frustrerend moet werken?

K Dat is zo. En we gaan steeds meer die richting uit. Er zijn bepaalde gevolgen aan verbonden: het oude patroon van de gezagsdrager die het allemaal weet is onhoudbaar geworden. Die man is ontmaskerd, ookal trachten bijvoorbeeld de politicus en de journalist die het editoriaal moeten schrijven nog wel de oude geest met veel bluf in ere te houden. Ook een eerste minister, een man als Eyskens, weet van de problemen waarmee hij rekening moet houden, nauwelijks en in het gunstigste geval 25% af.

A Hij moet steeds meer beroep doen op raadgevers en technici. Wat maakt dat heel ons democratisch stelsel op losse schroeven komt te staan.

K Het is onvermijdelijk dat technici steeds meer gewicht in de schaal leggen, en dat is eigenlijk een gezonde toestand. Men mag niet ageren tegen de rol van deskundigen, maar men moet ageren tegen het feit dat ze, in de situatie van vandaag, aan de democratische controle ontsnappen. De deskundige draagt een politieke verantwoordelijkheid en hij moet ter verantwoording geroepen kunnen worden.

A Blijkt daaruit ook niet steeds meer dat de democratie allerlei ontwikkelingen niet heeft kunnen volgen, achterop is geraakt, en daardoor een moeilijk manipuleerbaar en weinig vertrouwenwekkend apparaat is geworden?

K Alle industriële landen hebben met diezelfde problemen te kampen. Van landen waar eens de feodale adel alle macht in handen had zijn ze geëvolueerd naar regimes met uit de burgerij voortgekomen deskundigen, en vervolgens bureaucratieën geworden. De volgende stap is: de bureaucratie controleren. Maar geen enkele natie heeft de juiste methode al gevonden. Het is wellicht de belangrijkste opgave voor de volgende 100 jaar. En de studenten-revolte is het teken aan de wand. De studenten verzetten zich tegen de toenemende invloed van de bureaucratie in de universiteit, waar de administrateurs alle macht hebben. Men moet niet denken dat

de studenten zomaar tegen alle professoren vechten. De strijd aan de universiteit gaat vooral tussen een bureaucratische kleine centrumgroep, waarvan zekere professoren deel uitmaken, en de rest, dat zijn de studenten, het wetenschappelijke personeel en veel professoren, want ook deze laatste zijn gedomineerde werknemers. De hele problematiek is in belangrijke mate verbonden met het informatieprobleem: wie weet wat gebeurt heeft de macht. Zolang de informatie niet beter en betrouwbaarder is kan men moeilijk van democratie praten. De persconcentraties die nu overal plaatsvinden geven een weinig hoopgevend perspectief. In Tsjechoslovakije zie je duidelijk wat er gebeurt: alles wordt gerund door een kleine groep.

A Een informatieprobleem, zegt u. In een zich steeds meer complicerende wereld. Waarin welvaart. Het lijkt er niet op alsof het proletariaat nog, als vroeger, het verzet zal dragen.

K Twintig jaar geleden zou de arbeider het misschien nog gedaan hebben, maar nu niet meer. Arbeiders zwijgen als hun wat meer loon, een hoger pensioen, wat meer vakantiegeld beloofd wordt. Dat zei onlangs zelfs Barjonnet, de oud-leider van de CGT, de grootste Franse vakbond. De enigen die voor dergelijke dingen geen knieval doen zijn de intellectueel, de artist en de student. Zij zullen het nu moeten doen. Vroeger vormden ze samen maar een bagatel, maar dat verandert. In België zullen er omstreeks 2000 minstens 350.000 studenten zijn, dat betekent heel wat. De autoriteiten weten wel waarom ze de contesterende studenten niet met handschoenen aanpakken. Bij hen ligt de toekomst, want de revolte heeft nu een totaal andere achtergrond dan 100 jaar geleden. Toen lag hij op het materiële vlak, nu op het geestelijke, op het culturele. Mensen met meer ontwikkeling doorzien vlugger het spel van de gezagsverhoudingen. Inzicht krijgen in de maatschappelijke structuren vergt studie. Wat de studenten begonnen zijn is nog lang niet af. Met de hulp van de meer ontwikkelde en geschoolde arbeider uit de piloot-industrieën, kan hij alles veranderen. De arbeider uit de oude industriële sectoren wordt steeds meer een reactionair. Wellicht zouden de schrijvers in die ontwikkeling een grotere rol kunnen spelen als ze zich de moeite zouden getroosten zich met fundamentele problemen bezig te houden. En er zich op een fundamentele manier mee bezig te houden en ze

niet te misbruiken. Ik heb bewondering voor het talent van Claus en Mulisch maar hou niet van de wijze waarop ze Guevara in 'Reconstructie' misbruiken voor eigen glorie en centen. Men speelt niet voor revolutionair.

Miep Diekmann

Geboren 26.1.1925 in Assen. Dochter van een beroepsofficier, kwam zo op 9 jarige leeftijd terecht op de Nederlandse Antillen. Liep het gymnasium af in Nederland, ging daarna in de journalistiek (1945) en publiceerde haar eerste boek voor de oudere jeugd voorjaar 1947.

Heeft momenteel 35 jeugdboeken gepubliceerd en 1 roman.

Is vertaald in Amerika, Engeland, Frankrijk, Duitsland, DDR, Tsjechoslovakije, Oostenrijk, Zwitserland, Denemarken, Japan, Zuid-Afrika. Met nog andere landen lopen onderhandelingen.

Werd bekroond: 1957 Kinderboekenprijs Nederland voor 'De Boten van Brakkeput' - 1960 erediploma Hans Christian Andersenprijs voor 'Padu is gek' - 1964 Staatsprijs voor het jeugdboek in West-Duitsland voor 'En de groeten van Elio'. Is sinds 1959 vast verbonden aan de Haagsche Courant voor de literaire rubriek over kinder- en jeugdliteratuur. Leest daar per jaar gemiddeld 300/400 boeken voor. Is ook als lectrice verbonden aan de uitgeverij Leopold.

Schreef ook radiohoorspelen, 4 filmscenario's (court métrage) en in opdracht van de NTS een 13 delige serie, iedere aflevering een half uur, titel: Paarden-Jonnie.

Vertaalde jeugdliteratuur uit het Frans, Duits, Engels en Zuid-Afrikaans. Werkt sinds 1962 samen met het Departement van Onderwijs en Cultuur op de Antillen, en schreef in opdracht een serie schoolboeken, 'Cu luz na man' (Met het licht in de hand) waarin het literaire element meer centraal staat dan het pedagogische.

Begon in 1969 met een project om jonge, aankomende Antilliaanse auteurs, die in hun gebied moeilijk een uitgever kunnen vinden, in diverse landen van Europa onder te brengen.

Zit in het bestuur van de PEN-Nederland, is lid van de VVL.

A U bent een zeer geëngageerd schrijfster. En een schrijfster voor de jeugd. Een combinatie die zeldzaam is.

D Geëngageerde jeugdliteratuur bestond zo'n 25 jaar geleden amper. Je zou kunnen stellen dat een goede jeugdboekenschrijver geëngageerd moet zijn. Want om zo te schrijven dat hij zijn lezers niet alleen boeit - via het verhaaltje - maar ook kritisch maakt ten opzichte van allerlei levensfacetten, moet hij een sterke binding hebben met de tijd waarin hij leeft. Met de veranderingen in die tijd. En die neem je vooral bij de jeugd waar. In de jeugdliteratuur moet je ook de geest van een tijd terug kunnen vinden. En dat was er vroeger - en helaas tegenwoordig ook vaak - niet bij. Zoenen en knokken viert nog hoogtij!

A Ik geloof niet dat de literatuur voor volwassenen een rol van betekenis speelt in de opinievorming. Maar dat is bij de jeugdliteratuur misschien wel anders.

D Ja, het is eigenlijk een wat griezelige zaak dat je niet duidelijk weet hoe ver de invloed gaat die je uitoefent. Er is op dat terrein nooit aan marktonderzoek gedaan. Dat geldt trouwens niet alleen voor jeugdboeken. Neem de Forum-periode, Ter Braak bijvoorbeeld. Hoeveel mensen hadden daar weet van? Achteraf, pas na de oorlog, is men van invloed gaan spreken. Wel geloof ik dat kinderen veel zwaarder aan het woord tillen dan volwassenen. Die indruk krijg ik vaak uit de brieven die ze me sturen, uit gesprekken die ik met hen heb. Ze staan er ook minder snobistisch tegenover, want het interesseert hen niet of je naam hebt of niet, iets wat bij volwassenen gewoonlijk wel telt. Waar je bij jeugdboeken vooral op moet letten is het verschil tussen geëngageerd en tendentiekus schrijven. Tendentiekus schrijven - één bepaald thema vanuit een te eenzijdige visie uitdiepen - is gewoon verwerpelijk. Het is misbruik maken van je machtspositie als schrijver. Je moet de vrijheid van je lezers eerbiedigen door hun de mogelijkheid te laten een eigen oordeel over het gestelde probleem te vormen. Het is niet eerlijk tegenover vooral jonge lezers, die weinig leeservaring hebben en nog niet kritisch gevormd zijn, je eigen mening als schrijver er door te drammen.

Geëngageerd schrijven is moeilijk, juist omdat je zo gauw tendentiekus gaat schrijven. Tenslotte heeft de schrijver ook maar één visie op de gebeurtenissen, en haast onbewust wil hij die door-

drukken. Ik tracht enkel informatie te geven in mijn boeken. Ik ben geen idealiste, ik ben een realiste. Ik schrijf sociologisch... Kijk eens, ik heb een groot deel van mijn leven op de Antillen doorgebracht. Daar was geen eigen jeugdliteratuur. Ik ben ermee begonnen. Ik kon het, want ik beschikte - door zelfstudie en jeugdervaringen - over de goede sociologische achtergrond. Het is belangrijk dat men de jeugd leert lezen, want een jeugd die niet leest gaat verloren voor de literatuur. Wij spreiden het bedje voor jullie, romanschrijvers. Wij maken de jeugd lees- en leefkritisch, en dat is de enige taak van de jeugdliteratuur. Ik schrijf mijn boeken enkel met de bedoeling de jeugd los te krijgen. Ze hoeven het niet met me eens te zijn. Heel dikwijls zijn ze het niet. Kinderen op de Antillen hebben me wel eens gezegd dat ze mijn boeken niet goed vonden omdat het belangrijkste, het politieke element, in mijn verhalen ontbreekt. Of omdat mijn boeken teveel over negers gaan. En dat is dan een verwijt van Creoolse kinderen, met een zeer sterk nationaal bewustzijn, uiteraard typisch in jonge naties. Maar het belangrijkste is dat mijn boeken de jeugd in 12 landen er toe aanzetten over allerlei zaken na te denken, er over te praten. Ze gaan opeens allerlei dingen 'zien', en dat is het werkelijke engagement van de jeugdliteratuur. Ik heb het meegemaakt dat in een middelbare schoolklas op de Antillen de blanke kinderen me verweten dat ik bepaalde passages over de gewoonten van de Antilliaanse jongens maar had verzonnen om mijn verhaal op te smukken, en dat die Antilliaanse jongens toen riepen: 'Maar het is wel waar wat ze zegt, alleen, jullie hebben er nooit wat van gemerkt, want jullie hadden er nooit belangstelling voor.'

Dat is het wat zo groots is bij het schrijven voor de jeugd: ze leren zien. Daarom is ook de keuze van het thema bijzonder belangrijk. Wij moeten de jeugd vertrouwd maken met de problemen van de wereld waar ze in terecht komen. Wij leven in een internationaal georiënteerde samenleving en die geest moet al in de jeugdliteratuur aanwezig zijn. Mijn uitgever bouwde rond mijn boeken een jeugdfonds op dat die richting uitgaat. De jeugd is vreemd aan de mentaliteit van de koude oorlog. Zij accepteert gelukkig heel normaal het feit dat mensen kunnen opgroeien met een andere ideologie. Hij brengt dus ook boeken met informatie

uit over die landen waar een andere ideologie heerst. Als de jongeren goed en zonder vooroordelen geïnformeerd worden is de kans minder groot dat ze later achter de verkeerde vaandels gaan demonstreren.

Jongeren hebben bovendien een grote behoefte aan informatie. Ze hebben normaal voortdurend het gevoel met een kluitje in het riet te worden gestuurd. Altijd wordt hen maar verteld dat ze het later wel allemaal zullen begrijpen en doorzien. Later. Het leven komt als een chaos op hen af, en wij verplichten hen te lang met verzinsels op te groeien. Gewoon door het verstrekken van genuanceerde informatie helpen wij de kinderen over de drempel naar de volwassenheid. Onvolwassen-zijn heeft immers alles te maken met een gevoel van onzekerheid wat voortkomt uit het feit dat je niet weet wat er allemaal rond je aan het gebeuren is, omdat je de beschikking niet krijgt over de feiten die nodig zijn om de situatie te doorzien.

A Wat u nu vertelt over de rol van de informatie in de jeugdliteratuur is eigenlijk al een antwoord op de vraag die ik nog had willen stellen: is het schrijven voor de jeugd niet een beetje overbodig geworden, want ze lezen nu toch Jan Cremer al op een leeftijd toen ik nog met Pietje Bell zoet was.

D Dat is waar voor de hele groep jongens en meisjes die de middelbare school bezoeken, maar vergeet niet dat er een zeer groot deel van onze jeugd in de vakopleiding terecht komt, of zeer jong moet gaan werken, en dat deel heeft geen contact met onze romanproductie. Zij worden niet begeleid in hun literaire vorming, en zij hebben om leestraining te krijgen nog wel behoefte aan jeugdboeken van formaat. Trouwens, de groep van de middelbare school ook. Zij lezen inderdaad Hugo Raes al, en Membrecht en Wolkers en de anderen, heel dikwijls omdat ze die mensen moeten lezen, maar dat wil nog niet zeggen dat ze door die auteurs direct aangesproken worden. Die auteurs behandelen immers problemen waar zij niet mee bezig zijn. Zij vragen boeken die geschreven zijn vanuit hun visie. Bovendien is een boek als mijn 'Marijn bij de Lorredraaiers' opgezet en ontwikkeld als een volwaardige roman. Trouwens, ik zou op jouw vraag nog eenvoudiger kunnen reageren. Hoe zou ik kunnen bestaan? Ik ben het bewijs van de bestaansreden van dat literaire genre.

A Hoe verklaart u het feit dat, terwijl de jeugd absoluut geïnformeerd wil worden, het percentage geëngageerde jeugdboeken heel klein is?

D De weerstand is groot. Men onderschat voortdurend het incasseringsvermogen van jonge mensen. De volwassenen op de Antillen konden gewoon niet praten over de periode van de slavernij. De jongeren wel. Ik heb 20 jaar materiaal verzameld voor 'Marijn bij de Lorredraaiers' en toen de jeugd ginds het las ging men op basis van dat boek over die zaken praten en discussiëren. En ik kreeg van de docenten verraste en enthousiaste brieven: 'U hebt er geen idee van, schreef men me, wat dit boek in de klas doet.'

De hele zaak zou ernstiger bestudeerd moeten worden. Weet u dat er in het buitenland leerstoelen voor jeugdliteratuur bestaan? Langzaam groeit er tussen de verschillende jeugdauteurs internationaal contact. Manuscripten en werken worden uitgewisseld. Dat zal het peil enorm ten goede komen. Het is wel typisch dat in het buitenland, in Tsjechoslovakije bijvoorbeeld, ook de meest vooraanstaande auteurs voor de jeugd werken, terwijl hier in Nederland velen er zich voor schamen om te bekennen dat ze het doen. Mensen hebben me gevraagd waarom ik 'Marijn...' als een jeugdboek heb gebracht, en niet gewoon als een roman voor volwassenen. Net alsof voor de jeugd schrijven een minderwaardige bezigheid is. Het is een uitvloeisel van een mentaliteit: men vindt de jeugd niet de moeite waard om er een boek van niveau voor te schrijven. Ze maken er zich van af met: 'ze willen toch maar gewoon een lekker verhaaltje'. Veelschrijvers misbruiken de jeugd gewoon om een gemakkelijke stuiver te verdienen, en dat is natuurlijk funest: voor de jeugd, voor het genre literatuur dat wel peil heeft.

A Is de roman voor volwassenen een geschikt medium voor een geëngageerd auteur?

D Ik weet het niet. Ik kan enkel zeggen dat het mij niet zo erg boeit. Als je niet voor de jeugd schrijft valt er een heel stuk engagement weg. De meeste romans voor volwassenen zijn mij te beperkt, omdat de auteur zich vaak te centraal opstelt met zijn altijd toch wel heel beperkte problematiek. Een echte jeugdboekenschrijver zal zich nooit tussen zijn stof en zijn publiek plaatsen. Dat moet wel. De jeugd is pas aan een confrontatie met de auteur toe als ze

door de fase van de identificatie met zichzelf via de hoofdpersoon van hun eigen leeftijd in de informatieve literatuur heen is. Pas dan kunnen ze de meer exclusieve visie van de romancier waarderen en verwerken.

A Men maakt voortdurend bezwaren tegen het geweld op tv, film, in strips en literatuur. Vooral in de klassieke kinderliteratuur is het geweld haast nooit afwezig. Bezwaren?

D Helemaal niet. Ieder mens leeft met een dosis agressiviteit in zich, en dat moet dan ook maar blijken uit de literatuur. Het zou onzin zijn een bepaald boek af te wijzen op grond van de agressiviteit die er in verwerkt is. We moeten dat gewoon herkennen als iets dat nu eenmaal bij het menszijn hoort. Men moet het wel leren hanteren. En in het positief leren gebruiken van die agressiviteit kunnen boeken weer een voorname rol spelen. Maar men moet er in kinderboeken wel op letten dat het kind bij het einde van het boek niet met een portie agressiviteit blijft zitten. Proberen die agressiviteit te onderdrukken heeft bijna altijd funeste resultaten. De mensen van de Antillen bijvoorbeeld, die hebben eeuwen van onderdrukte agressiviteit achter zich, en dat voel je bij hen. Hoe dikwijls lees je overigens niet in kranten over de brave huisvader die opeens amok maakt? Aan het verbaasde krantencommentaar daarbij kan ik me rot ergeren. Wat in de mens leeft, om het even wat, daar mag je niet aan voorbij gaan. Ook dat is engagement. De moeilijkheid is uiteraard: hoe hou je het zo in je vingers dat het kind zich met zijn agressiviteit sociaal aanpast? Een kind begrijpt geen ironie, geen understatement, is beperkter in zijn taal. Maar toch: je merkt voortdurend dat de jeugd allerlei problemen veel beter aankan dan men vermoedde. Veel beter ook dan de volwassenen. Ik heb in een live tv-programma kinderen eens over de dood laten praten. Dat was naar aanleiding van Annie M.G. Schmidts erg omstreden kinderboek 'Heksen en zo'. Die kinderen spraken daar volkomen onbevangen over. Waarom zouden ze er niet om lachen? Het is voor hen nog geen taboe. Zij stellen de zaken nog natuurlijk, en als je dat doet dan blijkt pas wat een onvermoede dosis humor er in allerlei situaties steekt. Aan alle ernstige en hoogst ernstige zaken zit een humoristische kant. Ed Hoornik heeft me eens gezegd: 'Je durft het bijna niet bekennen, maar er is in de concentratiekampen ook heel wat gelachen'.

Lachen, dat werkt pas bevrijdend. Er bestaat niets heerlijkers dan de paradox en de ironie. Maar ook daar hebben vele mensen belangrijke bezwaren tegen. Je mag hier wel pornografie schrijven, maar dan op voorwaarde dat je het ernstig doet. Het is fijn als je kunt lachen om dingen waar anderen altijd ernstig over moeten zijn. Ik heb het duidelijk ondervonden met mijn voorlichtingsboek: niet mijn openhartigheid wordt me door velen kwalijk genomen, maar de toon waarop ik over sex en erotiek praat. Al die ernstige en volwassen critici vergeten dat Bach de Beatle van zijn tijd was.

A Heeft een kind ook bezwaren tegen zekere vormexperimenten in zijn literatuur?

D De jongeren lezen relatief het meest als ze 11 à 14 jaar zijn. Op dat ogenblik hebben ze al wel enige leestraining maar nog niet zoveel geestelijke bagage. Als ze dan bepaalde thema's van verantwoorde jeugdboeken, boeken dus die iets meer willen brengen dan alleen maar het spannende verhaaltje, willen begrijpen dan hebben ze daar al hun energie voor nodig. De moeilijke stijl en de wat chaotische compositie van een bepaald boek zouden dus noodzakelijk een dosis energie opeisen die onttrokken wordt aan het begrijpen van het thema. Daarin ligt misschien een van de meest kenmerkende verschillen tussen de literatuur voor de jeugd en voor de volwassenen. Wie zich tot de jeugd richt moet ook de moeilijkste problematiek in de eenvoudigste woorden en in een strakke compositie kunnen vatten. Natuurlijk werkt dat enorm beperkend. Een van de basisvereisten waaraan een jeugdboekenschrijver moet voldoen is dan ook een perfecte taalbeheersing. Als je 30 pagina's nodig hebt om een bepaald probleem uiteen te zetten dan zit je al fout. Kinderen lezen in een hoger tempo dan volwassenen. Ze eisen een kernachtige stijl. Je moet je aan hun leefritme aanpassen. En leven in de tijd van het kind. Dat wil zeggen nu. Veel romanschrijvers hebben niet die binding met onze jeugd in onze tijd. Ze zitten vast aan hun eigen tijd, aan een ander sociologisch en sociaal patroon. Men kan niet voor de jeugd schrijven als een volwassene, die zijn eigen jeugd herkauwt.

A Op gebied van romanproductie slaat Vlaanderen, vergeleken met Nederland, nog niet zo'n slecht figuur. Maar wat de literatuur voor de kinderen en de jeugd betreft is het maar een povere vertoning.

D Het isolement, het regionalisme en de invloed van het katholicisme hebben verhinderd dat de thema's van de Vlaamse jeugdboekenauteurs op hun tijd afgestemd zijn. Men moet kunnen schrijven zoals de jeugd wil leven, niet zoals men wil dat ze leeft. En om dat te doen moet er in Vlaanderen nog teveel overhoop gehaald worden. Ik heb tenminste de indruk dat in Vlaanderen de mensen nog teveel vastgeroest zitten, dat de Vlaamse schrijver contact met de jonge mensen mist. Voor de jeugd schrijven veronderstelt een training in het niet-schijnheilig schrijven. Het is voor vele auteurs soms werkelijk een verademing om voor de jeugd te werken. In Nederland zijn dichters en romanschrijvers zoals Hans Andreus, Mischa De Vreede, Harriet Laurey, Mies Bouhuys, Jan Blokker, Anton Koolhaas, Dola de Jong, Henk van Kerkwijk en Esteban Lopez op een bepaald ogenblik voor de jeugd gaan schrijven. Ze vonden het allemaal fantastisch. Zulke mensen hebben we nodig. En ik heb sterk het vermoeden dat wat die auteurs vooral zo aantrekkelijk vinden in het werken voor de jeugd juist de kwestie van het engagement is, het engagement dat gewoon niet van het serieus schrijven voor de jeugd te scheiden is.

Annie M.G. Schmidt

Mevrouw Anna Maria Geertruida van Duyn-Schmidt werd als dochter van een dominee in Kapelle, een klein dorp bij Goes op Zuid-Beveland, op 20 mei 1911 geboren. Reeds als kind schreef ze heel wat gedichten en verhaaltjes. Later kreeg ze grote belangstelling voor de literatuur.

Ze studeerde voor bibliothecaresse en we vinden haar als zodanig terug in de jeugdleeszaal te Amsterdam. Gedurende de oorlog werd zij directrice van de bibliotheek te Vlissingen. Evenals haar collega Simon Carmiggelt kwam ook zij in contact met het toen illegale 'Parool' en werd in 1946 chef van de afdeling documentatie van deze krant.

Spoedig werd hier haar schrijverstalent ontdekt en verschenen gedichten en korte stukjes over van alles en nog wat. Dat sinds 1947 de stroom van kinderversjes, verhalen en gedichten voor volwassenen bijna onafgebroken uit haar pen vloeit, blijkt wel uit de ongeveer 34 boeken die inmiddels van haar hand verschenen.

A In 'Schrijven of schieten' bepaalde ik mijn keuze tot romanciers en dichters. Nu interview ik een aantal mensen die niet direct of toch niet in hoofdzaak of helemaal niet op dat terrein werkzaam zijn maar die beslist wel literaire merites hebben. Vindt u dit indelen in hokjes niet onzinnig of verkeerd?

S Nee, ik vind het een erg handzame indeling. Ze is praktisch om mee te werken. Het is een indeling in literatuur en toegepaste literatuur, zoals men ook onderscheid maakt tussen kunst en toegepaste kunst, de kunst die gewoonlijk voor een opdrachtgever wordt gemaakt, en waar je de oeverloze vrijheid van de romancier mist. De enorme beperkingen die zeker de schrijver voor de jeugd zich moet opleggen zijn alleen aanvaardbaar of draaglijk als hij

helemaal in de huid van het kind waarvoor hij schrijft kan kruipen. Wie voor kinderen schrijft moet eigenlijk zelf een kind gebleven zijn. Ik heb dat ook. Het is soms erg vervelend, weet je. Ik merk het voortdurend in mijn leven, dat ik nooit echt volwassen ben geworden. Ik ben altijd in het sprookje blijven geloven, ik heb een haast onwrikbaar vertrouwen in het happy end, ook in mijn eigen leven. Ik ben geloof ik altijd de domineesdochter gebleven die er op vertrouwt dat het goede het boze zal overwinnen.

A Is wat u dan de toegepaste literatuur noemt niet meer geschikt voor het verwoorden van een geëngageerde levenshouding dan de roman of het gedicht?

S Misschien wel. We zien trouwens steeds meer romanciers zich van de roman afkeren en overgaan op het schrijven van politieke boeken of van zuivere bekentenisliteratuur. Denk even aan de evolutie van Norman Mailer, of hier bij ons van Mulisch en van het Reve. Die tendens begon zich in 1930 al af te tekenen met de discussies rond 'Vorm of vent'. Het punt is, of de mens als een stuk getuigenis in de wereld moet staan. George Orwell zat romannetjes te schrijven en hij kwam er niet uit. Pas toen hij rechtuit ging getuigen, in '1984', in 'Animal Farm' en in zijn brieven, werd hij een groot en authentiek kunstenaar. Mulisch heeft wel ergens gelijk als hij zegt dat we in een oorlogsperiode leven. Het is uit met de sprookjes.

A Mulisch kan wel zeggen dat men in oorlogstijd geen romans schrijft. Maar in oorlogstijd draagt men over het algemeen geen modieuze jasjes en rijdt men evenmin druk in sportwagens rond.

S Waarom niet? Al wou hij dagelijks oesters eten aan 't ontbijt, of 17 vriendinnen in nertsmantels steken, doet dat iets af aan zijn werk?

Maar terugkomend op het 'geëngageerd' zijn: er is een duidelijke tendens om alles af te keuren wat niet direct politiek of maatschappelijk geëngageerd is. En dat is natuurlijk een doodgriezelige tendens. Jane Austen schreef vlak aan het begin van de negentiende eeuw; ze heeft in al haar boeken of brieven nooit het woord revolutie of de naam Napoleon laten vallen, hoewel ze die hele tijd meemaakte. In tegenstelling tot Stendhal, bij wie men wel de tijdgeest proeft. Maar godzijdank dat er een Jane Austen bestond, die nog argeloos buiten de mêlee wist te blijven. En laten

we blij zijn, wanneer er in onze tijd ook nog mensen bestaan die gewoon voor zich uit blijven zingen, net of er niets aan de hand is. Hoewel ik moet bekennen dat ik niet zo best meer naar ze kan luisteren. Romans over zieleroerselen roeren me niet meer. Mensen als Mailer wel. En verder kranten en tijdschriften. Ik schrijf zelf toch ook wel anders dan vroeger. Ook als ik voor kinderen schrijf. Er is verschil.

A Verschil in toon of verschil in thema?

S Een verschil in instelling. Ongemerkt en onopzettelijk maar onmiskenbaar is in mijn werk een afwijzende houding tegen de burgerlijke maatschappij gegroeid. Ook in mijn boeken voor kinderen. Wat natuurlijk niet wil zeggen dat ik over Cuba en Mao kinderversjes ga bedenken, want dat is een walgelijk bedrijf. Trouwens, kinderen zouden dergelijke dingen gewoon naast zich neerleggen. Opzettelijkheid nemen ze niet. Die is trouwens altijd uit den boze. Maar als men de juiste toon te pakken heeft, zoals iemand als Miep Diekmann dat bijvoorbeeld doet, dan kan men een enorme invloed uitoefenen. Men geeft die kinderen normen mee, men leert die kinderen nadenken. Men maakt die kinderen los uit bepaalde patronen. Dat kan. En ik geloof wel dat ik door mijn boekjes kinderen heb geleerd het gezag bijvoorbeeld eens even met andere ogen te bekijken. Ik heb, ongewild, het gezag belachelijk gemaakt, ik prik, ongewild, in alles wat zich opblaast.

A Toch schijnen de meeste kinderboeken geschreven juist om de kinderen te leren zich braaf aan de bestaande toestanden aan te passen.

S De kinderliteratuur wordt bewaakt door een heel legertje opvoeders, die er nauwkeurig op toekijken of de arme zieltjes geen opdonder krijgen. Een hele stoet van opvoeders kan er zijn poten maar niet van afhouden. En hoe bespottelijk is die verwaterde christelijke ethiek. Heel de jeugdliteratuur zit er propvol van, en op 13, 14 jaar komt het kind eruit en meteen bij Jan Wolkers terecht. Stel je die schok even voor: eerst heel die truttenboel en dan opeens Wolkers en Cremer. Een krankzinnige discrepantie wordt zo in stand gehouden. En, eerlijk gezegd, ik lees heel veel van wat er in het buitenland verschijnt, en ook daar is er heel weinig op de markt wat aansluit bij een nieuwe geest en nieuwe ideeën.

A De invloed van boeken op kinderen is bijzonder groot. De invloed van boeken op volwassenen neemt steeds meer af...

S Ik weet het niet precies... Waarschijnlijk is de functie die de literatuur vroeger had nu wel voor een belangrijk deel overgenomen door rubrieken als Achter het Nieuws. Misschien ook heeft McLuhan wel gelijk en is het leestijdperk ongeveer voorbij. De informatie kan nu op een veel directere wijze tot ons gebracht worden dan via romans en zo. Wij hebben geen tijd en geen aandacht en geen zin meer om nog een schrijfstijl te beoordelen. Toen Stijn Streuvels overleed heb ik wat van hem zitten herlezen maar, eerlijk gezegd, die mooidoenerij is nog nauwelijks te harden. Wat wel eigenaardig is: terwijl ik vele moderne romans nauwelijks kan lezen blijven schrijvers als Tolstoi en Austen voor mij nog steeds bestaan. Zij kunnen mijn aandacht nog altijd vasthouden.

A Het is moeilijk in een gedicht of een roman op de actualiteit aan te sluiten. Gewoon al omdat er te veel tijd verloopt tussen schrijven en publicatie. Wie voor het cabaret schrijft kan dat wel...

S Het kan en het mag, maar ik zelf wil het enkel doen als er niet meer dan 10 toeschouwers in de zaal zitten. En dat zouden dan nog vrienden moeten zijn.

A Waarom?

S Allereerst omdat cabaret een intieme aangelegenheid is. Breng je cabaret in een grote zaal, dan wordt het 'show', de pointes gaan de mist in. Daar komt bij dat het publiek op het ogenblik politiek cabaret niet lust. De binnenlandse politiek van Wim Kan gaat er nog altijd in, dat komt vooral door zijn sublieme conférence-kunst. Maar het publiek loopt niet hard op politiek cabaret. En de voornaamste reden waarom ik er bang voor zou zijn om geëngageerde teksten te schrijven is dat de kloof tussen het establishment en de new left zo ontstellend groot is geworden dat er geen lach meer komt van allebei de zijden tegelijk. Je trapt of de een of de ander enorm op de tenen.

A Het is anders wel nodig hier en daar wat op de tenen te trappen.

S Ja, natuurlijk. Maar het moet op een bepaalde manier gebeuren, en dat moet je kunnen. Ik kan het niet. Ik zou de mensen enkel tegen de ideeën die ik wil propageren in het harnas jagen.

A En als u nu net iets op tv hebt gezien of iets hebt gehoord of

gelezen dat u geweldig kwaad heeft gemaakt, kunt u dat dan toch uit uw teksten houden?

S Als ik iets heb gezien of meegemaakt dan zou ik felle artikelen of kwaadaardige toneelstukken willen schrijven. Maar waarom zou ik dat doen, 't is mijn aard niet, ik kan het niet goed. Schoenmaker blijf bij je leest, denk ik dan maar. Schrijf zoals je altijd gedaan hebt, gekke liedjes, ironische dialogjes, dat is je vak. En op m'n eigen manier kan ik me daarin toch nog wel afzetten tegen de boel.

A Sommige mensen hebben nogal wat bezwaren tegen het geweld in veel klassieke kinderboeken.

S Het geweld in oude sprookjes is essentieel. Het geweld hoort bij het leven, zoals ook de dood en de sex en de religie, dat alles hoort erbij, ook voor kinderen. Een hypocriet opvoedingssysteem heeft sinds anderhalve eeuw een heleboel taboes opgebouwd. Geen sex, geen geweld, geen ziekte, geen dood, allemaal taboe voor kinderen. Zelfs een dronken vader die de boel kort en klein slaat mag niet meer. Ik zou er voor voelen om de dronken vader weer in te voeren.

A Ook tegen het stripverhaal heeft men bezwaren.

S Veelgehoorde bezwaren zijn ten eerste dat ze door het gemakkelijke kijken de kinderen van het lezen afhouden. Ik deel dat bezwaar niet. Dit is een tijd van beeld-verhalen. Probeer niet tegen de tijd in te gaan. En ten tweede dat strips vol geweld en leedvermaak zijn, artikelen die je niet aan kinderen moet verkopen, volgens de opvoeders. Ook die mening deel ik niet. Een kind is geen zoet blanco velletje. Een kind is een mens, en dus agressief. Bovendien is hij een gevangengehouden mens en dus rancuneus tegenover zijn cipiërs. Erken dat eerst. En zie dan voorts leedvermaak en geweld in z'n lectuur als een nuttige uitlaatklep.

Waar ik wel tegen ben is de overdaad van geweld op tv. De vloed van westerns, een lawine van spionage-verhalen, waarbij de toon walgelijk is en het geweld klakkeloos en gewinnend.

A Wat verstaat u precies onder het woord engagement?

S Verbonden zijn met de gedachten en de ideeën uit je tijd. Meer mag het niet betekenen. Het hoeft dus echt geen politiek engagement te wezen, want dat zou een hele verarming betekenen. Viet-

nam zal eens uit het nieuws verdwijnen, zoals Laos er uit verdwenen is, en zoveel andere zaken. Truman Capote is geëngageerd maar zit er politiek in zijn boeken? Zijn Fellini of Bergman of Antonioni politiek? Neen, maar ze zijn wel geëngageerd met hun tijd. Waarom zouden romanciers niet op dezelfde wijze van hun engagement kunnen getuigen? Dat kan best. Maar opgezweept door linkse jongens denken te veel romanciers dat ze noodzakelijk een politiek standpunt moeten innemen. Onzin. Bernard Shaw zou een beter schrijver geweest zijn als hij niet zoveel engagement in zijn soep had gedaan. Doen wat je geweten je oplegt, dat is het punt. Het is tirannie iemand te willen vertellen hoe hij moet gaan schrijven. En het is dwaas als een schrijver er zich door laat intimideren.

A Bovendien, zeggen sommigen, haalt het toch niets uit, want boeken oefenen geen invloed uit. We hadden het daar al over.

S Het is toch moeilijk de invloed van een schrijver af te meten. Veel mensen en vooral jonge mensen - want jeugd wil niet beïnvloed worden - zullen nooit bekennen dat ze van iets de invloed hebben ondergaan. De invloed van een auteur werkt niet direct.

A Dat blijkt ook wel als men even de stijl en de woordkeus bekijkt van bijvoorbeeld de studenten.

S Daar heb ik me ook al zo dikwijls over zitten ergeren. Ze gebruiken een soort Marxisten-jargon. Daar is niets denigrerends mee bedoeld over de Marxisten, wel over het jargon. Hun taal is gesneden brood voor de cliché-mannetjes, een gezwollen, retorische taal vol onbegrijpelijke zinnen. Het is tenslotte de uiting van een zekere hooghartigheid. Tijdens de bezetting van het Maagdenhuis gaven de kranten onvoldoende informatie, en wat ze gaven was grotendeels verkeerd en naar rechts getrokken. Voortdurend moest ik me afvragen waar het eigenlijk om ging en tenslotte heb ik een boek van Marcuse moeten kopen om te weten te komen wat er nu feitelijk in essentie aan de hand was. Dat is toch een onmogelijke situatie. De studenten hadden me dat duidelijk moeten kunnen maken.

A Het hanteren van een bewust onduidelijke of gesloten taal is wel een weinig democratische houding.

S Ik weet het niet. Ik denk alleen altijd: jullie willen toch zo graag de werkende jeugd en de arbeiders meekrijgen? Waarom zeg je

dan niet in gewone hollandse spreektaal wat je wil? Waarom gebruik je een term als Repressieve Tolerantie, om een van de tientallen tournures te noemen, denken jullie soms dat de man in de fabriek onmiddellijk zo'n term incasseert? Of zijn jullie zo wantrouwig en zo bang om ingekapseld te worden dat je daarom de spreektaal vermijdt?

A Het wantrouwen tegen het woord, zo erg misbruikt en verkrampt gebruikt, zo zwaar besmet, is toch wel een van de zeer begrijpelijke oorzaken van dit wantrouwen tegen een gesprek, dacht ik.

S Hun standpunt is: ieder gesprek met de gezagsdragers is uitsluitend een afspiegeling van de machtsituatie. En verder dan die afspiegeling komt het nooit. Waarom dus nog praten? Het enige wat ons rest is buitenparlementaire acties. O.K., ik kan er inkomen, al deel ik het standpunt niet. Maar ik had het zojuist over het gebrek aan communicatie tussen studenten en arbeiders. Mag de man in de straat asjeblijft eindelijk eens begrijpen waarover het gaat? En moet daartoe niet wat begrijpelijker taal gesproken en geschreven worden?

En dan nog iets: die minachting voor de bourgeoisie, voor het klootjesvolk. Beseffen ze dat 90% van het volk bourgeois is? Is het zo democratisch en socialistisch en links om 90% van je eigen volk te haten?

Is wat de hippies doen niet duizendmaal gunstiger voor communicatie? Miljoenen jonge mensen die samen naar Jimmy Hendrix luisteren of naar Bob Dylan. Die een begrijpelijke taal spreken, die bezig is een nieuwe taal te worden, hun eigen taal, zoals ook Johnny the Selfkicker zijn eigen taal maakt. En ik zie daar meer heil in dan in het jargon van de linkers.

Alexander Pola

Geboren 1914 te Haarlem. Doorliep het Gymnasium te Den Haag. Studeerde gedurende één jaar tevergeefs Rechten aan de Leidse Universiteit Verbonden als toneelspeler aan het Rotterdams-Hofstad Toneel onder Cor van der Lugt Melsert en het Residentie Toneel onder Dirk Verbeek. De Duitse bezetting maakte - op grond van zijn ontelbare Joodse voorouders - een eind aan zijn toneelloopbaan. Kwam na zijn onderduiktijd bij de radio, aanvankelijk alleen als acteur. Begon zich langzamerhand toe te leggen op het schrijven van teksten en maakte sindsdien alleen of in teamverband talloze show-, cabaret- en satirische programma's voor alle in Nederland opererende Omroeporganisaties.

Bekendste radio-programma's:

Negen heit de Klok.
Polamiek.
Te Waar om mooi te zijn.
Loeren aan de Hor.
Onze man in Manana.

Televisie:

Farce Majeure.

P Als ik me niet vergis zal uw boek gaan heten 'Macht en onmacht van het woord.'

A Ja. Tenzij ik een wat minder academische en betere titel vind.

P Het eigenaardige is natuurlijk dat de macht van het woord altijd de onmacht van het woord van de tegenstrever inhoudt... Wij hadden onlangs hier in Amsterdam die rel rond de voorgenomen vestiging van het Progil-bedrijf. Er kwam verzet aan de kant van de studenten, ook van de burgerij weldra. Het College van Bur-

gemeester en Wethouders dacht in de eerste plaats aan de werkgelegenheid, aan de welvaart. Welvaart dan in de betekenis van lekkerder eten en meer hoesten. Men sprak en schreef over de luchtverontreiniging, een regen van argumenten, aan beide zijden. Het stadsbestuur organiseerde zelf hear-in's over het probleem. En ging tenslotte door de knieën voor de tegenpartij. Dat is een bewijs van de macht van het woord, zoals het gebruikt werd door de contesteerders, zou je kunnen zeggen. En een bewijs van de onmacht van het woord van het stadsbestuur. Het lijkt me dus onmogelijk om over macht en onmacht van het woord in absolute zin te spreken.

A Laten we ons dan maar even bepalen tot de invloed van de literatuur. Over het algemeen denkt men dat romans en gedichten vroeger op de denkwereld veel meer invloed uitoefenden dan nu.

P Dat zou ik niet zo maar durven beweren. Wanneer en waar heeft het boek vroeger zo'n grote invloed gehad? Men zou kunnen zeggen dat Beaumarchais iets te betekenen heeft gehad voor de Franse revolutie, maar dat is toch maar een vaststelling achteraf. En 'De Stomme van Portici' was wel de aanleiding voor de afscheuring van België, weet je nog, maar daar kan men moeilijk een bewijs voor de invloed van de kunst in zien. Wel kan ik vaststellen dat de omloop van boeken en literatuur nu veel verbreider is dan vroeger, en het effect dus groot kan zijn, zonder zich echter in vrij sensationele gevallen te demonstreren. Maar over het algemeen maak ik me weinig illusies over de invloed die zou uitgaan van het woord...

A Hugo Claus beweert dat het woord aan de basis ligt van alle revoluties. De Franse revolutie, stelt hij, is niet het werk van de mensen in de straat, niet van de theoretici, maar van de Libertijnse dichters die bij het volk iets hebben losgeslagen dat de revolutie mogelijk maakte.

P Is het waar? Ik zou wel eens willen weten of die libertijnse dichters zo druk en zo algemeen door het volk gelezen werden dat ze er iets bij konden losslaan. Het kan, natuurlijk, maar die invloed is niet te dateren. Overigens zou ik het standpunt van Claus ook wel verdedigen als ik een literair auteur was. Dat is leuk voor je zelfrespect. Maar dat ben ik niet. Ik maak 'gebruikswerk' en heb geen artistieke bijbedoelingen... Trouwens, best

mogelijk dat over honderd jaar een zeer geleerde heer of dame de moderne stromingen, het doorbreken van taboes en het intrappen van heilige huisjes, het werk van de NVSH en het boek 'Variaties' allemaal toeschrijft aan wat losgemaakt werd door 'Ik, Jan Cremer'. Het moet, zo van op afstand bekeken, waar te maken zijn, maar als je zelf in die tijd leeft dan weet je dat het boek misschien wel een bijdrage leverde tot die veranderende mentaliteit, maar er helemaal niet de grondslag van is. Alles wat we nu zien gebeuren, dat leefde al lang in de maatschappij, maar niet a priori in literaire kringen. Overigens is het best mogelijk dat er al sinds 100 jaar schrijvers boeken als 'Ik, Jan Cremer' hebben zitten schrijven, maar er geen uitgever voor vonden, omdat die uitgevers het nog niet aandurfd. En dan zou aan de basis van heel die mentaliteitsverandering dus eigenlijk niet Jan Cremer zitten maar de heer Lubberhuizen. We moeten bij al die zaken nuchter blijven. In mijn visie zijn er enorm veel woorden met minder invloed dan er ooit aan toegeschreven is. Ik zeg altijd maar, me inspirerend op het evangelie van Johannes: In den aanvang was het woord, en daar is het sindsdien bij gebleven.

A U hebt duidelijk de evolutie kunnen volgen van het cabaret-publiek. Krijgt u nu nog wel eens boze reacties op uw woorden?

P Veel minder dan vroeger. Het publiek is razend snel geëvolueerd. Het is een kwestie van gewenning. 'Zo is het...' kwam erg hard aan. Toen. Nu zou het heel wat minder stof doen opwaaien. Beeldreligie werd door een kerkelijke omroep herhaald zonder reacties. Hoe is het gebruik van schuttingwoorden niet geëvolueerd? Ze behoren al tot het officiële taalgebruik. En nadat er één keer een blote juffrouw op het scherm was verschenen konden alle revuemeisjes opeens wat minder aantrekken en er toch nog altijd heel gekleed uitzien. Een kwestie van slijtage is het. En met woorden gaat het net zo. Ze verslijten.

A Daarom mogen experimentele auteurs, die nieuwe structuren en een nieuw taalgebruik uitproberen, misschien wel terecht beweren, dat zij eens de meest geëngageerde en de meest belangrijke zullen blijken te zijn.

P Niet vergeten dat psychiaters beweren dat het maken van nieuwe woorden een typisch verschijnsel van schizofrenie is. Maar ja, psychologie, sociologie en economie zijn maar schijnwetenschap-

pen. En dat smeden van een nieuw taalgebruik is, zo lijkt me, een naïeve opvatting. Een nieuwe taal kan voor de mensen slechts begrijpelijk worden als die nieuwe taal aangeleerd wordt. Dus je moet het vertalen in de taal die ze kennen, en wat schiet je dan op? In het genre waarin ik werk is het juist belangrijk een zeer gewone en verstaanbare taal te hanteren. Ik hoop dat ik er dan in slaag de mensen eens even op te schrikken, hen wakker te maken, hen aan het denken te zetten. Of het ook gebeurt blijft de vraag. Maar ik ambieer vast niet de mensen de straat op te krijgen. Ik ben een beetje bang van revolutie. Men praat er tegenwoordig te gemakkelijk over. Iedere revolutie leidt tot z'n tegendeel. Iedereen die een officieel jasje aantrekt ontwikkelt een regentenmentaliteit. De Franse revolutie heeft vrij baan gemaakt voor Napoleon.

A Hoe verklaart u dat juist het strenge Calvinistische Nederland nu voorop loopt in de beweging voor meer openheid en meer vrijheid?

P De strengste en de vroomste gezinnen leveren de meeste hoeren op. Het is vrij simplistisch gesteld misschien, maar het is in essentie zo. Te strakke discipline roept op tot verzet. Overigens is het vechten tegen een te groot gezag een traditie in Nederland. Wij hebben immers de naam koppige jongens te zijn. Wij hebben hier ook een eeuwenlange traditie van godsdienstvrijheid achter ons. De gelijkheid van de godsdiensten werd hier veel eerder toegepast dan in andere landen. Vergelijk even met Spanje.

A Het Vlaamse volk komt ook uit een streng en vroom gezin, maar van een echte revolte is niet veel te merken.

P Vlaanderen is een land met in principe slechts één godsdienst, en dat maakt een heel verschil uit. Dan wordt de mentaliteit anders. Bij ons zijn Brabant en Limburg ook niet de meest progressieve provincies.

A Misschien is het hoopvol dat ook in de rooms-katholieke kerk steeds meer elementen zich progressief gaan opstellen.

P Misschien. Maar ik ben een beetje bang dat het progressieve kleedje dat de kerk soms aantrekt gewoon een gevolg is van het feit dat de gezagsdragers constateerden dat hun kerken steeds leger worden. Vroeger zouden ze hebben getracht die kerken dan weer vol te donderen, maar nu, onder invloed van Amerikaanse publicity-methoden, weten ze wel beter. Het is nog net niet zover dat ze de hele zaak aanpakken zoals de fabrikanten van wasmiddelen

het doen en overal gaan verkondigen dat elke godsdienst een zaligmaker heeft, maar de rooms-katholieke twee. Toch is het voor hen slechts een wisseloplossing, die vrijmoedigheid, omdat ze nu eenmaal niet over tanks beschikken. Als ze die hadden zou hun politiek heel sterk gaan lijken op die van het Kremlin toen men Tsjechoslovakije bij het ware geloof wilde houden. Zij moeten zich dus wel op het geestelijk vlak houden. Zeker nu ze ook in hun Zwitserse leger in Vaticaanstad voor de eerste keer met desertie te kampen krijgen.

A Reclame. Dat is een zuiver bewijs voor de macht van het woord.

P Correctie: een zuiver bewijs voor de macht van het misbruikte woord. Misbruikte woorden blijken veel machtiger te zijn dan juist gebruikte woorden. Hoe komt dat? Het zal wel in de structuur van de mens zitten. Ik ben agnost, maar het is voor mij een groot raadsel hoe het komt dat de 10 geboden, waar toch wel enkele leefbare regels in voorkomen, niettegenstaande een eeuwenlange schriftelijke en mondelinge campagne, toch het succes van 'OMO wast witter' niet kennen.

A De macht van het misbruikte woord, loopt parallel met wat Mulisch zegt over de invloed van slechtgeschreven boeken.

P Dat is ook niet zo leuk voor Hugo Claus.

A Hoe komt het dat er in Vlaanderen geen noemenswaardig cabaret bestaat?

P Ik vraag het me af. Men hoort wel eens van censuur. Men heeft wel eens de indruk dat Vlaanderen wat achterop raakt bij de ontwikkelingen die overal plaats vinden, maar juist in een dergelijk klimaat zou cabaret moeten ontstaan. Oppervlakkige beschouwers in Nederland hebben vaak de indruk dat men in Vlaanderen altijd wacht op de volgende Duitse bezetting om weer wat in beweging te komen.

A Denkt u dat de Nederlanders erg veel inzicht hebben in de Vlaamse 'kwestie'?

P Neen. En veel van dat onbegrip is gegroeid uit het beeld dat een groot gedeelte van de Vlaamse literatuur van de Vlaming getekend heeft. Felix Timmermans heeft ons de Vlamingen voorgeschoteld als lichtelijk komische, Pallieterachtige feestnummers en dat had meer invloed dan de Paaseilandbeelden die Walschap tekende. En toen ging Timmermans fout in de oorlog, en dat heeft het image

van de Vlamingen ook niet opgefleurd. De Nederlander vindt zich heel wat ernstiger dan de Vlaming. Calvinistische invloed. En het gekke is dat onze Calvinistische inslag niets met Calvijn te maken heeft. Calvijn was eerder een vrolijke man die elke zondagmorgen met vrouw en kinderen ging zeilen op het meer van Genève. Calvijn zou Staphorst uit gejaagd worden. Maar hier vertonen zelfs de revolterende studenten die trekken, die we dus abusievelijk Calvinistisch noemen: ze zijn rechtlijnig en streng in hun denken en actie. De Vlaming neemt het wat gemakkelijker op, daarom blijft ook de vernieuwing wat achter. De Vlamingen zijn aan alle kanten gebonden. Maar het cabaret kan een begin zijn. Tegenover ieder woord een ander stellen. En cabaretiers zouden zich niet door censuur en intimidatie mogen laten beïnvloeden. Vergeet niet dat er vroeger ook in Nederland een geweldige onverschilligheid voor politieke kwesties bestond. De studenten en het cabaret hebben daar verandering in gebracht. Ook ons veelzijdig omroepsysteem. In Vlaanderen hebben de studenten toch ook al heel wat gedaan. Dat kan de grondslag zijn.

A Eigenlijk hebt u dus toch heel wat vertrouwen in de invloed van het woord.

P Iets zal het wel doen. Het geweldigste voorbeeld van de invloed van het woord is natuurlijk - bij Shakespeare - de rede van Marcus Antonius. Maar daar moet je er wel rekening mee houden dat het hier een gesproken woord betrof, geen gedrukte tekst, geen literair bedoelde. Het valt te bezien of men Brutus en Cassius had willen vermoorden als die rede op een stenciltje was rondgedeeld. Het onderscheid tussen het gesproken en het geschreven woord lijkt dus wel heel belangrijk. In essentie is het woord altijd een uitgesproken gedachte, en zou men het schrift slechts moeten zien als het vehikel dat nodig is om de gedachten van de ene plaats naar de andere te verhuizen. Misschien is de krant dus toch niet zo'n goede uitvinding, en werkte de dorpsomroeper heel wat effectiever. Woorden hebben blijkbaar een aantal dimensies, verschillend naargelang ze alleen maar neergeschreven worden, of ook uitgesproken, of ook, zoals op tv, zichtbaar gemaakt worden. Voeg daar dan nog de dimensie tijd bij, en dan is het wachten op een Einstein van de taal die daarop een nieuwe relativiteitstheorie zal bouwen. Misschien zijn er nog wel meer dimensies, en hoe meer

van die dimensies ontdekt worden, hoe belangrijker het woord wellicht blijkt te zijn. In heel die theorie zou dan ook rekening moeten worden gehouden met het verraderlijke effect van de woorden. Niemand kan volledig objectief zijn, dus de koele betekenis van een woord wordt al onmiddellijk door de gebruiker aangetast. Wie het hoort of leest is evenmin objectief, en hij vervormt de betekenis eveneens. We krijgen dan al te maken met de vervorming van een vervorming. Daar wordt heel wat ellende uit geboren. Hoe begon bijvoorbeeld de bezetting van het Maagdenhuis? Rector Belinfante was onbetwistbaar de meest links georiënteerde van alle levende Nederlandse rectoren. Maar de arme man is ook een jurist, en juristen bedrijven het woord volgens een eigen mystiek. Hij zei dus: akkoord, het is heel goed dat er over medezeggenschap gepraat wordt, maar we moeten daarvoor eerst de juiste juridische formule vinden, want anders blijft het een loze kreet. Tot de studenten drong dat door als: medezeggenschap is een loze kreet, en het volgende ogenblik was het Maagdenhuis bezet. Gewoon als gevolg van het verschil in menselijk en juridisch gebruik van een zelfde woord. Het woord is een gevaarlijk wapen, je kan met woorden spelen, heel geestig of heel gemeen, men kan woorden manipuleren, men kan ze zo formuleren dat ze veel indruk maken. Men kan bang zijn voor woorden en men kan eerbied afdwingen voor woorden. Dat is allemaal waar, maar het woord schiet ook vaak te kort. Van een absolute macht, van een blijvende invloed van het woord heb ik nooit wat gemerkt.

A Censoren zijn blijkbaar de mensen die het meeste belang hechten aan de invloed van het woord. Zolang men alles mag schrijven wat men wenst heeft men alle redenen om aan de invloed te twifelen. Tenminste, dat is een redenering die men wel eens vermoedt achter woorden en verklaringen van iemand als Mulisch bijvoorbeeld.

P Verboden willen worden om aan invloed te winnen is een bewijs uit het ongerijmde. Dan keert men de boel om. Pornografie wordt geen literatuur omdat ze verboden wordt. Natuurlijk kan men wel de censuur uitdagen, ze gebruiken om iets extra in de belangstelling te plaatsen. Maar daaruit conclusies trekken zoals Mulisch, wijst enkel op een grote minachting voor het publiek. Mulisch moet dan maar naar Staphorst gaan. Daar zal hij echt wel herrie

krijgen. En zich bijgevolg erg belangrijk voelen.

A Heeft de grotere verspreiding van het woord de woordverwarring niet enorm in de hand gewerkt?

P Het woord heeft altijd duizenden betekenissen gehad. Ieder die het woord van een ander hoort kan het letterlijk opvatten of er een symbolische, een mystische betekenis aan geven, en daar begint de ellende al. In de Bijbel bijvoorbeeld neemt men de ene uitspraak letterlijk op, de andere niet, en de verwarring begint. Alle verbrandingen van kettters en andersdenkenden zijn gebaseerd op dezelfde zeer duidelijk geformuleerde Bijbelse uitspraken. Breznev en Mao baseren hun systeem op dezelfde Marx. En de man in de straat ziet het niet meer zo best. Hij weet dat hij steeds meer gemanipuleerd wordt, waaruit een steeds groter gevoel van twijfel ontstaat, waarin het woord steeds machtelozer wordt. Ook de democratische regimes hebben wat van Goebbels geleerd. Hij was toch de grote meester in het gewetenloos manipuleren van de publieke opinie, in het misbruiken van de informatie om meteen het eigen beleid goed te praten. Heel handig, heel onopvallend. Verwarring ja, uitholling van het woord, wantrouwen. De tijd, het ogenblik waarop de woorden gesproken worden kan de betekenis van een woord veranderen. En de woorden veranderen dan toch ook weer de tijd... Men komt haast niet uit z'n woorden.

Huub Oosterhuis

Ik ben 1 nov. 1933 in Amsterdam geboren. Maar wat doet dat 1 nov. ertoe?

Mijn publicaties:

1961	-	Uittocht (gedichten)
1963	-	Groningen en andere gedichten
1965	-	Hand op mijn hoofd (gedichten)
1965	-	Dertig liederen
1966	-	Bid om Vrede (vertaald in het Duits, Frans, Engels, Italiaans en Spaans)
1968	-	In het voorbijgaan (gedichten en essays)
1970	-	Gedichten

Ik studeerde Nederlandse taal- en letterkunde in Groningen, en ben vanaf 1965 studentenpastor te Amsterdam. Lid van de Raad van de kunst, afd. Letteren. Bestuurslid van de VPRO.

A Men beweert dat de belangstelling voor verbeeldingsliteratuur steeds kleiner wordt, die voor meer wetenschappelijk georiënteerde lectuur steeds groter. Boeman TV zou daar verantwoordelijk voor zijn, want via TV - en film - wordt in de behoefte aan verhaaltjes voorzien.

O Die behoefte aan elementaire epiek, aan verbeelding, aan verwoording van primaire behoeften zal altijd blijven bestaan. In de Middeleeuwen vervulden de ballade en de ridderroman die functie. En nu? Men kijkt wel eens neer op die behoefte aan verhaaltjes, maar ze is elementair menselijk. Verhaaltjes leren mensen hun mogelijkheden kennen, het verhaal droomt visioenen voor, spreekt

over zaken waar de mensen bij betrokken zijn, vaak zonder dat ze het zelf beseffen. De roman is daar bijzonder geschikt voor, maar als men de jongste literatuur overziet moet men er wel aan twijfelen of de roman in die specifieke behoefte voorziet. De vroegere epiek bood veel identificatiemogelijkheden, en dat zit er nu niet meer in. Een moderne roman zit vol uitzonderingsfiguren. Problemen en stijl staan ver af van wat de roman vroeger bood. Ik geloof dat de pop-cultuur een groot deel van deze functies heeft overgenomen. Als je Bob Dylan hoort zingen, dat is een dichter die heel direct, zonder franjes, wezenlijke dingen verwoordt. Zeggen wat je voor de bek komt, daar bestaat nog steeds behoefte aan. En dat kan ook poëzie zijn. Tenslotte zijn het niet de dichters, en niet de critici die zullen uitmaken wat poëzie is en wat niet. Enorm veel mensen accepteren Dylan gewoon. Trouwens, in veel van wat zich nu aandient als sub-cultuur ziet men de oude vormen van taal-gebruik en communicatie herleven. De kunst van de troubadours.

A Vooral in de kerk wordt het woord altijd volgens een bepaalde mystiek bedreven. De macht van het woord, daar is iedere kerk op gebouwd, maar het wordt omhangen met praal en pracht, het wordt gezongen, en met brede gebaren gebracht. Er wordt theater rond gebouwd. Die pralerigheid rond het woord moet verdwijnen. Dat gebeurt nu in de kerk. Uw acties op dat terrein zijn bekend.

O Ik heb er niets op tegen dat het woord gezongen wordt.

A In 'In het voorbijgaan' zegt u: 'Als het gezongen wordt gaat het nog wel (...) maar als ik het zeggen moet dan zijn die woorden ineens ver weg.'

O Het gezongen woord is een woord onder hoogspanning. Zelfs een beetje theater bouwen rond een woord is niet noodzakelijk verwerpelijk, dat kan heel functioneel zijn. Op die manier kan men ruimte scheppen waarin het woord beter functioneert. Maar binnen de kerkelijke liturgie ligt dat allemaal wel een beetje gevaarlijk. In de Romeinse liturgie gaat het niet om de betekenis van het woord, maar om de magische, bezwerende onverstaaenbaarheid die verwijst naar een ontoegankelijke, veeleisende God. Omdat de kerk vooral ook haar eigen mysterie en pretentie wil verbeelden houdt zij zich aan het latijn. Bovendien suggereert het latijn een zich eindeloos uitstrekkend gebeuren, zodat het toevallige nu van de mensen vervluchtigd wordt naar het tijdloze, het eeuwige. Dat

onderstreept dan bovendien de kerkelijke aanspraak op macht. Het latijn was eens de hoftaal, en in heel de Romeinse liturgie wordt de feodale situatie uit de 9e en de 10e eeuw gereproduceerd: de heer en de slaven, de priester en de misdienaar en kruipende engelen. Dat speelt dan allemaal ook nog erg in op de geweldige religieuze behoefte van heel veel mensen. De behoefte om zich met iets verbonden te voelen, met iets groots, met iets dat hen deel doet hebben aan heel de geschiedenis van de mens voor hen en na hen is zeer sterk, en het is een behoefte die gemakkelijk kan vervormd worden tot een erg afhankelijk gedragspatroon. Daar heeft de katholieke kerk erg op gespeculeerd. De kerk, ik bedoel hier de Romeinse machthebbers, bespeelt het religieus gevoel. Men wil de kleinen zoet houden door hen met religie te impregneren. Daarom wil men zich ook aan de oude patronen houden en ligt het voor de hand dat men mensen wil binden in hun meest kwetsbare gevoelens, in hun seksuele leven. Daarom al die moeilijkheden rond problemen als geboortebeperving en celibaat. Er ontstaat daardoor bij velen een tweespalt tussen de religie en het echte geloven. Mensen proberen hun geloof te beleven buiten het kader van een kerk. Of revolteren en zullen proberen de oude sfeer waarin de samenkomst van gelovigen verliep te doorbreken naar een veel meer menselijke en nuchterder vorm. Maar ik ben er me van bewust dat ook die nieuwe liturgie nog besmet is door veel ziektekiemen van de oude. Wat we doen zijn altijd maar gedeeltelijk geslaagde pogingen. Wij hebben de spraakgebreken van de oude taal nog niet overwonnen, wij vervallen ook nog wel eens in orgeltonen en zegenende gebaren.

A De tendens naar meer duidelijkheid, dus eerlijkheid, binnen de kerk zit er in, en dat is sympathiek. Maar soms heb ik wel eens de indruk dat buiten de kerk precies het tegenovergestelde proces aan de gang is. Wetenschapsmensen gebruiken steeds meer een ondoordringbaar jargon. Of het altijd zo noodzakelijk is als ze beweren weet ik niet. Politici debiteren litanieën van platitudes die daardoor ook iets indringends krijgen. Van de stijl die gebruikt wordt door mensen als Marcuse en sommige contesterende studenten gaat je haar steil omhoog staan.

O Als men bepaalde uitspraken zeer wereldvreemd formuleert, dan suggereert men duidelijk dat er tijdeloze problemen aan de orde

gesteld worden, problemen waar de gewone mensen nog niet aan toe zijn. Men speelt de vragen weg. Men speelt op een grove manier vals. Het is de geijkte politiek van de officiële kerk, omdat ze niet bij machte is de vragen die haar nu gesteld worden te beantwoorden. Fellini heeft daar in '8 1/2' een grandioze scène aan gewijd met die kardinaal in het kuuroord, die als enig antwoord, temidden van de dampen van het badhuis, op een pertinente vraag slechts kan antwoorden met 'Extra ecclesiam nulla salus' woorden die hij dan in variërende volgorde steeds weer gaat herhalen. Ook vele politici doen zoiets. Het woord wordt weggepraat. Dat is eigenlijk een zeer dramatische zaak.

A Ook dichters gebruiken dikwijls een soort geheimtaal.

O Dat verschijnsel zou ik toch op een heel ander niveau willen situeren. Dichters zijn heel dikwijls als kluizenaars met hun taal bezig, zij graven de betekenis af. De taal is het materiaal van de dichter. Hij tracht de eindeloze mogelijkheden van de taal op het spoor te komen. Dat leidt natuurlijk wel eens naar meer cryptiek van het woord. Andere dichters zoeken met heimwee naar een nieuw type functioneel taalgebruik. Het is allemaal verantwoord, maar toch vraag ik me af of de mensen die zich bewust afzijdig houden van de actualiteit, dat wil zeggen zij die zich niet willen laten manipuleren door die actualiteit, daardoor niet dieper in de tijd verankerd blijken dan de anderen. Een man als Leopold bij voorbeeld. Hij zal nooit door duizenden gelezen worden, maar hij zal ook nooit verdwijnen. Zijn dieptewerking is groot.

A En denkt u dat dichters en romanciers met hun werk invloed hebben uitgeoefend op de contestatiebeweging?

O Dat weet ik niet. Veel studenten zijn wel heel ontvankelijk voor literatuur. De romans van politiek geëngageerde schrijvers doen het goed. Baldwin spreekt velen meer aan dan Nabokov... Bovendien blijken mensen die sterk geëngageerd leven ook veel te lezen. Dus zal hun houding wel door die literatuur gevoed worden, bevestigd.

A Men staat heel onzeker tegenover de indruk die een woord maakt - tenzij het om een reclametekst gaat.

O Natuurlijk maakt reclame veel indruk, maar het werkt nooit beneden een zeker niveau. En bovendien: wat is precies invloed? Hoe kun je die meten? En hoe moet je dat allemaal vergelijken?

De mensen die zich even laten manipuleren door een reclameslogan zijn daarom nog niet persé ongevoelig voor de andere woorden, de woorden die hen aanspreken op diepere gronden en vermoedens. Er bestaat ook een mateloze honger naar de goede woorden, naar woorden die iets belichamen van de angst en de schuldgevoelens waarmee iedereen leeft, de woorden die de communicatiestoornissen trachten te overbruggen. ‘Gij zult niet doden’ is een ander soort woorden dan ‘Omo wast witter’. Men kan zeggen dat ‘Gij zult niet doden’ geen invloed heeft gehad. Er wordt niet minder om vermoord. Maar dat is niet waar het hier om gaat. Dat woord existeert anders dan de gewone slogan. Onder invloed van die zin begrijpt iedereen wel dat hij er niet is om te doden. Het is een woord dat een droom vertolkt: ooit zal er eens een tijd komen waarin we niet meer zullen doden. Geen foto's meer van een Vietkongsoldaat die achter een tank wordt aangesleept. ‘Gij zult niet doden’ blijft er ons aan herinneren dat die mogelijkheid in elke mens sluimert. Dat woord is niet een morele rechtsregel, maar een visioen, een visioen van vrede...

A We dromen allemaal van een andere wereld. Er wordt aan alle kanten aan gesleuteld. Maar zal men zo ooit tot wezenlijke, tot fundamentele veranderingen komen?

O Zoals je zegt: iedereen droomt van een absolute omwenteling, van een wereld waarin elk detail zinvol wordt. Ook op minime spoortjes de vrijheid veroveren is dus belangrijk. De inwendige vrijheid van duizenden, van miljoenen mensen is er mee gemoeid. We staan tegenover een grote machinerie van terreur. Overal. En waar je die machinerie onklaar kunt maken moet je het doen. Vechten voor vrijheid is vechten voor vrijheid, en het is om het even of dat gebeurt op het terrein van de kerk of van het woningbeleid.

A Blijkt het veroveren van vrijheid niet dikwijls een illusie? Ik meen dat het kardinaal Suenens was die het eens zo duidelijk als maar kan formuleerde toen hij zei: ‘we moeten er hervormingen doorhalen om de contestantanten te ontwapenen’. Hervormingen dus, die in feite niks wezenlijks veranderen.

O Wat wil je er aan doen? Men noemt dat repressieve tolerantie en het is inderdaad een uitstekend afweermecanisme van de bestaande orde. Maar toch geloof ik in het uiteindelijke resultaat van de contestatie. Want de contestatie is in wezen een contesteren

tegen zichzelf. Het is de expressie van een innerlijk gevecht. De contestant ziet zichzelf heel duidelijk staan in het systeem waarin hij moet leven. En dat is iets wat heel zijn leven zal blijven doorwerken. Ook als de man die nu in volle overtuiging op de barricaden heeft gestaan zich later toch gewonnen zal geven, zich zal neerleggen bij de bestaande toestanden, dan zal hij er in elk geval een kwaad geweten aan overhouden. En dat is goed. Het is, geloof ik, een heel nieuw verschijnsel dat het niet enkel de underdog is die nu tegen de maatschappij schopt, maar dat ook wie normaal voor de magistratuur voorbestemd is zich tegen de bestaande magistratuur keert. De contestant veruitwendigt een innerlijk conflict. Ook als hij zich later toch in het bestaande patroon voegt wil dat niet zeggen dat hij op het ogenblik dat hij zich verzette oneerlijk was...

Ik geloof wel dat het diepste protest uiteindelijk het protest van de kunstenaar is. Het is een protest dat helemaal niet gecompromiteerd is door de bestaande orde, een protest dat in wezen onmaatschappelijk is. Als een dichter schrijft over de liefde - en dat gebeurt wel eens - dan betekent dat, dat hij betrokken is bij de kern van die dingen. Alle liefdespoëzie is een aanklacht tegen de liefde die niet zuiver is, die vermengd wordt met eigenbelang en zelfverheffing. Hij contesteert daar tegen, en dat is een verschrikkelijk eenzame gebeurtenis. Sommige kunstenaars protesteren gewoon door het feit dat zij bestaan, nog afgezien van wat zij maken. Daarom waren kunstenaars ook zo dikwijls de gangmakers van de sociale revolutie. Zij immers hebben nooit vrede met wat bestaat, ook niet met de bestaande orde in zichzelf. Zij houden de dingen wakker.

A U gelooft in de kunstenaar. Uit veel van uw teksten blijkt dat u ook echt blijft geloven in de kracht van het woord, in wat u noemt 'de tweede taal', de 'taal van wat eigenlijk niet te zeggen is'. De taal van de dichter dus. Maar de taal waarmee gewoon informatie doorgegeven wordt?

O Ik heb zo dikwijls, als men mij informeert, de indruk dat ik slechts halve waarheden te slikken krijg. Het overtuigt me allemaal zelden. Enkelen maken uit wat we zouden moeten geloven. Als Mulisch ons bij voorbeeld gaat vertellen hoe we Cuba moeten zien dan heeft dat voor mij lang niet altijd overtuigingskracht.

Hij vereenvoudigt als een cartoonist. In een krant heeft een cartoon wel functie, maar als je die 3 uur lang gaat uitspelen, en er 100 strijkers tegen aan zet, zoals in 'Reconstructie' dan krijgt dat allemaal een pretentie die ik beklemmend vind.

A Ga eens even na over welke ontstellende hoeveelheid informatie de mensen nu beschikken. Het wordt gewoon over hen uitgestort, in woord en beeld. En welk effect heeft dat? Ze blijven er onverschillig onder.

O Ik kan het me wel voorstellen. Het incasseringsvermogen van de doorsnee mens is beperkt. Voor de meeste mensen ligt Vietnam gewoon te ver af. En behalve Vietnam is er nog Biafra, Griekenland, Spanje, Portugal, Latijns-Amerika, honger, negers, het is niet meer te verwerken. Ze kunnen het gewoon niet aan. Als er op een gegeven ogenblik iets in hun slaapkamer gebeurt dan is Vietnam gewoon weg. Achter het glas van de televisie, onbereikbaar. De meeste mensen kunnen niet echt betrokken zijn op de dingen die zich niet in hun onmiddellijke omgeving afspelen. Een zekere prikkel om degelijke informatie te verschaffen valt dus wel weg. Neem 'De Telegraaf'. Wat die op de mensen afschiet, dat is verschrikkelijk. Ze weten dat de mensen niet echt in Vietnam geïnteresseerd zijn, wel in het zedendelictje uit de buurt, en daar spelen ze op in. Ze houden in wezen de mensen bewust gevangen in hun kleine wereldje, ze kleineren de mensen letterlijk. Daardoor ontnemen ze de mensen de kans hun mogelijkheden uit te breiden. In feite hetzelfde soort mensen leest 'de Volkskrant' en 'De Telegraaf'. Maar ze worden op een totaal andere manier aangesproken. Dezelfde aanpak vind je ook terug in de reclame: je hebt speelse en botte reclame. De mensen kunnen de informatie die hen wordt gegeven meestal niet verwerken. Ze zijn in feite psychisch nog niet veranderd.

Rinus Ferdinandusse

Geboren, 1931, in Goes, Zeeland, maar woonde van 1938 tot 1956 in Den Haag, wat hem veel begrip voor die stad heeft bijgebracht. Hij ging er zeven jaar op de Eerste Christelijke HBS. Richtte er het Haags Studenten Cabaret op, reeds voor hij studeerde, en bleef er lid van tot lang nadat hij zijn studie aan de 7e faculteit van de Amsterdamse Universiteit had afgebroken. Hij was redacteur van het studentenweekblad *Propria Cures* en van het TV-programma 'Zo is het toevallig ook nog eens een keer'. Was van '52 tot '54 in dienst bij de huzaren, eerst als huzaar, later als korporaal en gaf korte tijd les in kennis omtrent het onderhoud van het kanon van de Centuriontank. Schreef als redacteur van *Vrij Nederland* wekelijks een kroegverhaaltje, waarvan vier selecties in boekvorm verschenen. (Neem er eentje van mij; Stukjes in de kraag; Op de barkeeper beschouwd en De Zoon van Ouwe Klare). Publiceerde ook drie trillers rond de freelance journalist Rutger Maria Lemming: Naakt over de schutting; Zij droeg die nacht een paars corset en De brede rug van de Nederlandse Maagd. Werd 1 juli 1969 hoofdredacteur van *Vrij Nederland*. En werd door Jan Cremer raak getypeerd als 'sigaartjes rokende Zeeuwse dwerg'.

A U hebt 'Schrijven of schieten' gelezen. Wat denkt u over dat boek? Ik zit niet naar een complimentje te vissen, ik bedoel: lijkt het u een zinnige onderneming?

F Jawel, waarom niet? Het is wel jammer dat het thema van het boek er in elk gesprek niet helemaal uitkomt. Maar dat is niet alleen uw schuld. Er zijn nu eenmaal mensen die alleen maar over zichzelf kunnen en willen praten. Ook als ze aan een boek werken dat dan maar eens over een van de grote sociale problemen

moet gaan. Ze hebben nog niet door dat ze alleen maar over zichzelf willen schrijven, voelen zich min of meer verplicht hun visie op een (wereld) probleem te geven, en dat klinkt dan vals. Boeken die geschreven worden omdat er bepaalde problemen bestaan zijn zelden goed. De problemen waar het om gaat komen vanzelf wel uit een goed boek: als Hugo Claus bijvoorbeeld een boek schrijft dat zich in de 11e eeuw afspeelt dan zal het nog van deze tijd zijn. En daar gaat het dan om. Niet om wereldproblemen die ergens moeizaam in gestopt worden. Trouwens als er schrijvers zijn die gewoon maar wat leuke boeken willen schrijven, dan vind ik dat uitstekend.

A Jacq Firmin Vogelaar zette zich in het gesprek dat ik met hem had vrij scherp tegen die schrijvers af.

F Ik weet het, en ik ben het niet met hem eens. Ik ontken niet dat onder de maatschappelijke avant-garde vanzelf schrijvers vallen, maar ze hoeven van mij niet. En van veel lezers ook niet. Als er mensen zijn die het prettig vinden om pornografie te lezen dan wil ik hen dat genoeg beslist niet ontnemen. Als een ouwe man toch nog een keer klaar komt op een Jan Cremer - wat ik niet als pornografie beschouw - dan is dat voor hem het goede boek. En waarom zou een werkster in Schiedam of Mechelen niet eens een aardig romantisch boekje mogen lezen? Vergeet niet dat lezen voor vele mensen een zeer ontspannende bezigheid is. Ik heb in café's dikwijls staan praten met wat men gewone mensen noemt en het valt me dikwijls op dat die mensen heel romantische boeken lezen, dingen als 'Yolande vindt het geluk' en dat ze over hun eigen leven dingen vertellen - oom verkracht nichtje, moeder drinkt, vader zuipt, broertje mist een pink - die wij gewoonlijk in boeken tegenkomen. En dus kan ik me best voorstellen dat ze er werkelijk behoefte aan hebben een boek te lezen over een leven waar het allemaal anders is dan bij hen.

Trouwens, daar komt nog bij, en dat geldt dan vooral voor de journalist, dat men wel iets kan maken, maar dat men niemand kan dwingen er in te geloven of er door te veranderen. Zelfs als je niets anders wil doen dan informatie geven, gewoon feiten brengen, dan accepteren de mensen toch nog maar wat ze willen. Als een krant of een boek werkelijk invloed uitoefent op de lezers dan betekent dit dat deze lezers al voor die problemen of ideeën

open stonden. Als dat niet het geval is dan blijft het praten voor niks. Als je als informatie geeft dat 100 top-psychiaters voor 100% zeker bewezen hebben dat homofilie geen vieze afwijking is, en je lezers willen dat niet accepteren, sta je met al je informatie voor lul. Dat het publiek al voor iets open moet staan eer men er aan kan denken het te beïnvloeden kan je bijvoorbeeld wel merken aan het feit dat bepaalde boeken, die tien jaar of langer geleden gewoon niet geaccepteerd werden, nu heel goed blijken te zitten.

A Zoals u het stelt kan men nog moeilijk volhouden dat radio en vooral tv zulke geweldige invloed zouden uitoefenen als men regelmatig hoort beweren, vooral door schrijvers. Eigenlijk merk je dat wel ook: bijna dagelijks ziet men de gruwelijkste dingen op tv, maar wie ligt er wakker van?

F TV verandert niets. Er zijn natuurlijk wel mensen die er door getroffen worden, maar wat dan nog? Vroeger maakte 'Van het westelijk front geen nieuws' sensatie, maar er werd geen oorlog mee tegengehouden. Je weet van die rottigheid af, toen en nu, maar je kunt er niets aan doen. Er is altijd tegen de oorlog geschreven, maar het heeft nooit geholpen. Je zou de mensen gewoon kunnen verplichten allerlei boeken bijvoorbeeld over rassendiscriminatie te lezen, prachtige boeken, boeken die op de gevoelens werken en boeken die het allemaal heel rationeel uit de doeken doen, boeken die vertellen dat het geen goeie zaak is, en het zou geen fluit helpen. De mensen bepalen gewoon zelf tot op welke hoogte ze beïnvloedbaar zijn. Maar begrijp me niet verkeerd - ik wil daarmee helemaal niet beweren dat het niet je plicht zou zijn over dergelijke zaken te berichten. Zeker als men journalist is.

A Is het brengen van informatie zowat het belangrijkste wat men met het woord kan doen?

F Het is een plicht. Alle informatie die men over een bepaald iets kan brengen moet gegeven worden. Een goede journalist geeft feiten, duidt mogelijkheden aan, zet er zijn commentaar bij, en laat daardoor iedereen de vrijheid zelf te oordelen. Hij kan immers toch niets opdringen. Stel dat je in een krant zwart op wit kon bewijzen dat Verolme een levensgrote zwendelaar is, dan zou nog de helft van je lezers in hem blijven geloven: je breekt niet zo

maar door hun opvattingen heen. Je kunt de invloed die een krant uitoefent zo moeilijk schatten. Ik sta er gewoonlijk wat sceptisch bij als ik hoor praten over de geweldige invloed die bepaalde kranten zouden uitoefenen. Ik heb er tenminste nooit wat van gemerkt. De invloed van 'De Telegraaf'? Waar is die? Alles wat 'De Telegraaf' doet is mobiliseren wat al bij de mensen leeft. Die krant gaat niet uit van wat er in de wereld aan het gebeuren is. Ze functioneert alleen als een uitstekende seismograaf van wat er in de huiskamer leeft. Als 'De Telegraaf' spreekt over het geval Verolme, om dat voorbeeld nog eens te nemen, dan brengt ze geen feitenmateriaal aan, maar dan speelt ze op de sentimenten door over die eenzame man te gaan schrijven. Daarom is het mijn stelling dat een goed journalist per definitie links is. Hij is links omdat hij dieper graaft en achterdochtiger is dan het conservatieve rechts. Er zijn dus heel wat mensen bij kranten die geen goed journalist zijn, maar soms toch uitstekende vaklieden. Zoals 'De Telegraaf' een krant is die met enorm veel vakmanschap gemaakt is...

Overigens is het van de journalist niet de primaire taak om de mensen op te voeden. De pers moet als een soort doorgeefluik functioneren. Natuurlijk moet daar niet zo maar alle informatie doorheen gekwakt worden, maar wel die dingen waarvan men hopen kan dat de mensen er iets mee kunnen en zullen doen. En als de mensen dan al die artikelen lezen en zeggen, héhé, dat is leuk bedacht, en die feiten zijn interessant, maar voor mij hoeft het allemaal echt niet, dan vind ik dat jammer maar leg me er bij neer.

A Reageren de mensen soms niet zo sceptisch op wat ze lezen omdat ze wantrouwig zijn geworden tegenover het woord dat voortdurend misbruikt wordt? Op dat gebied zal de televisie toch wel iets veranderd hebben: vroeger bestond er uitsluitend communicatie door het woord, en dat kon dus moeilijk gecontroleerd worden. Nu wel. Soms.

F De stijl waarin geschreven wordt heeft zich wel aangepast. Past zich voortdurend aan. Men ontdekt wat men kan zeggen en wat niet, al schrijvende veronderstelt men, nu meer dan vroeger, dat bepaalde zaken de lezers al bekend of vertrouwd zijn. Vroeger had je dus wel meer woorden nodig, omdat er enkel het woord

was. Nu gaat men beeldender schrijven. Overigens geloof ik niet dat de reden moet gezocht worden in een groeiend wantrouwen tegenover het woord. Het gaat er gewoon om dat de doorsneemens het in deze tijd vast niet makkelijk heeft. Dat is het uitgangspunt. Vroeger lag dat allemaal eenvoudig: de mens leefde binnen de grens van zijn gezin, zijn stam, straat of dorp. De tv heeft dat nu allemaal open gegooid. Mooi. Maar de kleine man blijft behoefte hebben aan een houvast. Die man uit Otterlo heeft niks aan Biafra. Het gebeurt ver van zijn bed en hij hoopt dat het zo blijft. Hij leest bij voorkeur de lokale kranten. Die zijn allemaal in opmars: ze geven uitsluitend advertenties en veel lokaal nieuws. Dat is vastigheid. Een goede journalist moet alle informatie geven, en kan alle informatie vinden. Maar als de mensen er niet van weten willen? Dan vouwen ze de krant dicht, en draaien het tv-toestel uit.

Zoals ik het zie heeft de journalist als taak alle manieren waarop de democratie werkt kritisch door te lichten. En dat moet hij niet doen door in de eerste plaats die brave man uit Otterlo op de tenen te trappen, maar door de mensen die het in Otterlo en elders voor het zeggen hebben honderd maal harder op de tenen te trappen. En dat is alles wat je kan doen. Als journalist leef je constant met het verwijt: waarom schrijven jullie zo veel rottigheid? Je bent voortdurend in de weer om allerlei dingen aan te geven waaruit de mensen moeten concluderen dat het weer niet goed is. Maar hoe kan het anders? Een goed journalist moet achterdochtig en argwanend zijn. Daar is hij voor. Als een minister A zegt moet de journalist dat niet alleen weergeven, hij moet ook nagaan waarom die man A zegt, en of hij een jaar geleden niet B zei.

A U staat wel heel sceptisch tegenover de macht van het woord. Wat kan de schrijver doen?

F Als een schrijver zijn lezer het gevoel kan geven: dat is goed, dat heb ik nooit zo gezien, zo gevoeld, zo bedacht, als hij de lezer een vermoeden kan geven van wat hij is als mens in deze tijd, dan is hij een begenadigd schrijver. Een goed schrijver moet zijn gedachtengang niet willen opdringen, hij moet dat proces slechts bij zijn lezers op gang proberen te brengen.

A Dat klinkt niet zo leuk voor de geëngageerde schrijvers, want zij

willen gewoonlijk wel degelijk een bepaalde zienswijze opdringen.

F Geëngageerde schrijvers hebben uiteraard ook hun taak. Iemand als Norman Mailer bijvoorbeeld vervult een enorme functie omdat hij een aantal dingen op losse schroeven weet te zetten. Hier bij ons doen Mulisch en Hermans hetzelfde. Ik weet niet of de mensen die het Cuba-boek van Mulisch gelezen hebben nu echt in Cuba geloven, maar ik weet dat Cuba een wezenlijk punt van discussie is geweest, en dat is waar het op aankomt. De moeilijkheid is dat die discussie over Cuba op Nederland betrokken zou moeten worden. Dat gaat niet zo vlot. ‘Trouw’ geeft ontzettend goed nieuws over de problemen van de 3e wereld, ook hun stellingname in die kwesties is juist, maar hun overwegend gereformeerde lezers schrikken wel eens van de implicaties die dat allemaal voor Nederland zelf meebrengt. Wat in Latijns-Amerika zou moeten hebben zij niet graag in Amsterdam, of op hun terp in Friesland.

A Er is in Nederland heel wat losgeslagen de laatste jaren. Ik geloof toch wel dat ‘Zo is het toevallig...’ daar een rol in heeft gespeeld. Ook provo. Dus toch wel ergens het woord?

F Ja, natuurlijk. Communicatie kan alleen maar geschieden via de taal. Misschien komt er ooit nog wel eens een zuiver visuele informatie, maar ik zie het niet zo direct. Maar het is toch zo dat zaken van de mythe van het kolonialistisch tijdperk, van onze parlementaire democratie, van ons verzetsverleden enzovoort pas ontluisterd konden worden omdat die ontluistering in wezen reeds in het volk had plaatsgevonden.

A Als het woord slechts kan ontluisteren wat reeds uitgehold is dan maakt het op mij wel een wat angstige indruk dat er in Vlaanderen zo weinig beweging is, dat wat er gezegd en geschreven wordt zo weinig indruk maakt. Het kwaad zit dan nog een eind dieper dan men kon vrezen.

F Ik voel me niet erg gekwalificeerd om duidelijke uitspraken te doen over de Vlaamse kwestie, maar ik denk dat het best mogelijk is dat België nog niet toe is aan het soort problemen waarmee de meeste andere naties nu te kampen hebben omdat de kwestie van de Vlaams/Waalse verhoudingen altijd alle aandacht heeft opgeëist. Dat kan best. Het Regentendom is in Nederland ook dank zij de invloed van ‘Zo is het...’ in de discussie gekomen. Dat

beweest dat het in wezen al hol geworden was. Als in België de uitholling van het gezag nog niet zo ver gevorderd is dan is het ook nutteloos het aan te vallen. Maar het Gezag is iets wat door het gezonde verstand voortdurend ondermijnd wordt. Het is de laatste zin van het nawoord uit de verzamelbundel teksten van 'Zo is het...' En een uiting van gezond verstand is o.m. nieuwsgierigheid. En nu heb ik wel de indruk dat de Vlaamse journalisten niet nieuwsgierig genoeg zijn naar wat Vlaanderen blokkeert. Het opsporen van fouten gebeurt in Vlaanderen nauwelijks. De structuren worden onvoldoende doorgelicht. Onlangs was er bij jullie herrie om die heren De Smaele en Maertens, dagbladdirecteuren die ook in de raad van beheer van de BRT zaten. Vraag ik je: hoelang zaten die heren daar al vóór men ging bedenken dat dat een ongezonde situatie was? Waarom werd dat niet eerder aan de orde gesteld? Zelfs als jaren geleden de tijd daar nog niet rijp voor was geweest dan was het nog niet verkeerd geweest. Allicht was het hier en daar in een achterhoofd blijven hangen. 'Vrij Nederland' heeft dikwijls dingen aangeklaagd die pas maanden of jaren later algemeen aan de orde kwamen. Maar juist daarom wil ik stellen dat 'Vrij Nederland' in de journalistieke voorhoede staat. Die gevallen als met de heren De Smaele en Maertens, dat is symptomatisch. Het zijn ook dikwijls individuen waar het om draait. In de tijd van 'Zo is het...' vielen we voor een groot gedeelte personen aan. Er werd ons regelmatig verweten dat we niet zo persoonlijk mochten zijn. Onzin: als je mensen aanvalt val je op de meest effectieve wijze het gezag aan. Het zijn de mensen die het gezag en vooral het Gezag inhoud geven. Over regenten in het algemeen schrijven is zinloos als je ze niet aanwijst.

A De man uit Otterlo, die daarnet het gesprek binnenstapte, is haast uitsluitend geïnteresseerd in wat zich in Otterlo afspeelt. Als hij nu ziet wat er allemaal wordt aangevallen, wat allemaal op losse schroeven komt te staan, is het gevaar dan niet reëel dat hij precies verkeerd gaat reageren? Ik wil niet beweren dat dit een erg originele vraag is...

F Dat gevaar bestaat altijd als er niet van een revolutie sprake is maar van een evolutie. Eerst wekte het woede dat de jeugd zo'n grote bek opzette. Maar als men nu eenmaal heeft ingezien dat daar niets tegen in te brengen is, erkent men de jeugd wel als

meepraters, maar ze moeten wel kort haar hebben, geen drugs gebruiken, en zich wassen. En als over een tijdje druggebruik wat geaccepteerd raakt, zal de druggebruiker best mee mogen praten, mits hij kan aantonen dat hij vast werk heeft.

A Is het ook niet bijzonder treurig dat men moet toezien hoe allerlei veroveringen, ik denk hier aan de grotere sexuele vrijheid, onmiddellijk door de commercie ingepalmd worden? Men bouwt er een hele industrie omheen, de reclame maakt er zich meester van en het resultaat is natuurlijk een nogal vies boeltje.

F Het is natuurlijk jammer dat het zo erg vercommercialiseert, maar dat wist je voor je er aan begon. Dat zit er in onze maatschappij nu eenmaal in. Ook grotere sexuele vrijheid heeft goede en slechte kanten. Zie je, ik ben een Calvinist. Ik geloof echt dat de mens geneigd is tot alle kwaad. Daarom zullen wezenlijke veranderingen er niet zo gauw komen. En hebben alle veranderingen hun keerzijde. Het is verkeerd van een sexuele revolutie te spreken. Die is er helemaal niet. Het ging en gaat stap voor stap. Ook het huwelijk komt binnenkort op de helling te staan. Dan wordt de positie van de vrouw anders. Dat brengt weer sociale complicaties mee. Zo gaat het, stap voor stap. Scholieren, soldaten, studenten, arbeiders, ze vragen inspraak. Wij krijgen regelmatig brieven van abonnees die inspraak vragen in de redactie van 'Vrij Nederland'. Of de inspraak die verkregen wordt ergens op uit loopt hangt af van de mensen die ze in handen hebben. Inspraak hebben kan net zo goed betekenen dat men meewerkt aan het in stand houden van het bestaande. Het hangt van de arbeiders af. Nu hebben die nog schrik voor hun baan. Maar het aantal banen neemt steeds af, het idee dat men enkel op de wereld is om te werken verdwijnt. Massa's kinderen die vandaag geboren worden zullen nooit werken. Het is allemaal, ik herhaal het, een zaak van evolutie, niet van revolutie. En om nog even terug te komen op wat men met de sexuele vrijheid doet: ook sex was altijd een commercieel bedrijf. Alles wat er nu op de sex-markt te krijgen is, boekjes en crèmes en pilletjes en speciale condooms en al die dingen, dat was er vroeger ook al. Alleen is de omzet verruimd, is het in het bereik van meer mensen gebracht. En de mensen die eerst zeurden over het gevaar van sex, die zeuren nu over de commercie. Daar moet je je niks van aantrekken.

A Wat doet de mensen evolueren? Kan de schrijver slechts reflecteren wat al leeft?

F Je weet nooit waar het woord terecht komt. De invloed kan vrij aanzienlijk zijn, maar je moet er toch ook van uitgaan dat schrijven een beperkt iets is. Hoeveel Nederlanders lezen er? En wat lezen ze dan nog? Vragen waarop je bedroevende antwoorden krijgt. Een ruim percentage van wat gelezen wordt komt dan nog terecht bij middelbare scholieren, dat betekent dus, mensen die pas over 10 jaar wat te zeggen zullen hebben. En tegenover die enkele boeken staat het hele georganiseerde apparaat van de gevestigde orde... En anderzijds ben je geneigd om te zeggen: wat verandert, verandert door de jeugd. En vooral de jonge generatie staat open voor het woord. De verontrusting van onze beste schrijvers spreekt hen aan, zelfs al voelen ze maar vaag wat er bedoeld wordt. Net in een tijd dat ik een kleine tournee had voor middelbare scholieren, schreef Mulisch in 'Vrij Nederland' over 'Het Licht van de Revolutie'. Veel vragen van die scholieren gingen over dat stuk, het was te moeilijk voor ze, maar ze voelden dat hij er iets mee bedoelde dat de toekomst vrolijker en eerlijker kon maken. En het is ook niet toevallig dat 'de Volkskrant' en 'Vrij Nederland' vooral in studentenkringen verspreid zijn. Dat toont misschien aan dat er in vrij brede kring een wat progressieve gedachtenwereld is ontstaan. Dus: je weet nooit hoe het woord doorwerkt.

Leo Geerts

Het grote feit in mijn leven is het kleine, onooglijke, Brusselse weekblad ‘De Nieuwe’. Nee, niet de universiteit, niet de liefde, niet de literatuur, niet mijn andere publikaties. Het intellect dat achter ‘De Nieuwe’ schuilgaat, dwingt mij nu al vier jaar elk woord dat ik neerschrijf te overwegen, elk woord te zien als een relationeel teken dat zowel naar literaire theorieën als naar publicitaire situaties, ideologische en politieke realiteiten en menselijke waarden verwijst. In dit land van middelmatigheid en bekrompenheid is ‘De Nieuwe’ een getuigenis voor het woord. Daarom is het belangrijk voor mijn leven en voor het leven van allen rondom mij. In ‘De Nieuwe’ is het woord vrij van alle laffe beperkingen, vrij voor de eisen van de intellectuele en morele autonomie. Die vrijheid is een dwingende taak: ze moet verdedigd worden tegen financiële en publicitaire verleidingen en tegen de verdorvenheid van haar verdedigers zelf.

Mijn publikaties in ‘Streven’, ‘Dietsche Warande en Belfort’, ‘Vlaams Marxistisch Tijdschrift’ en ‘Media’ beschouw ik dan ook als minder belangrijk dan mijn kleine bijdragen in ‘De Nieuwe’. Voorlopig is dit immers het enige blad dat een ‘niet recuperabel’ inzicht verspreidt. Zijn mager en taai bestaan bewijst dat het tot nog toe ook nog ontsnapt is aan de perversiteit van het vrijblijvend, intellectueel en moreel protest.

A Ik heb wel eens de indruk dat heel wat van de huidige ellende veroorzaakt wordt door het feit dat de taal zich niet met dezelfde snelheid ontwikkeld heeft als de techniek. De geleerden hanteren een jargon dat alleen door hen zelf begrepen kan worden, en

daardoor ontsnapt hun activiteit voor een groot gedeelte aan de controle van de eventueel democratisch gekozen politici.

G Ik geloof niet dat men daar de taal verantwoordelijk voor moet stellen. Als de taal gelijkgeschakeld wordt met het gemiddeld communicatievermogen van de massamens dan schiet ze te kort, dat staat vast. Maar taal is nu eenmaal het enige middel dat wij tot onze beschikking hebben om allerlei toestanden te analyseren, en ze is er beslist toe in staat, zelfs al is de bevrijding van de fysieke materie heel wat vlugger gegaan dan de bevrijding van de menselijke materie. Eigenlijk kan de taal niet in gebreke zijn. Zelfs de atoombom is het product van ons taalvermogen, en dus moet ons taalsysteem ook duidelijk uitleg kunnen geven over de gevolgen en het gevaar van de atoombom. Iets anders is dat de gebruiker van de taal te kort kan schieten. Om allerlei redenen kan een samenleving, die de taal gemaakt heeft, aarzelen of weigeren met die taal een bepaalde situatie te interpreteren of te veranderen. De fysici en de politici kunnen best met elkaar praten als ze beiden van hetzelfde standpunt uitgaan: wat is de mens als mens met bepaalde technieken vooruit? Als die vraag verwaarloosd wordt, en men dus meer belang gaat hechten aan het ontwikkelen van ontbladeringstechnieken bijvoorbeeld, dan pas verdwijnt er een contactpunt. Maar de schuld daarvoor ligt, zoals ik reeds zei, niet bij de taal.

A Toch hoort men steeds meer praten over de onmacht van het woord.

G Het is een misleidende formulering. Het woord behoudt in alle omstandigheden zijn betekenis. Maar wij leven in een samenleving waarin niet de kennis belangrijk is, maar het nut. De operationaliteit. Een protestzanger bijvoorbeeld kan een anti-Vietnamliedje zo voortreffelijk brengen dat hij wel een muzikale ontroering wekt bij het publiek, maar dat wat hij zegt daardoor onbelangrijk wordt en niet meer overkomt. Daarom mag hier ook ongeveer alles gezegd worden. Men gaat het woord pas als gevaarlijk beschouwen als wat gezegd wordt ook nog operationeel wordt. De woorden van Cohn Bendit en Paul Goossens werkten zo en dus treedt men onmiddellijk desnoods gewelddadig tegen hen op. De operationaliteit is fundamenteel als men praat over macht en onmacht van het woord. In de Sovjet-Russische maat-

schappij daarentegen blijkt men nog wel belang te hechten aan het woord dat niet operationeel is. Dat scheidt in elk geval een veel duidelijker situatie. Wat uiteraard niet wil zeggen dat ik enige sympathie heb voor de wijze waarop men daar dan op dat woord reageert. Maar het bewijst wel dat ginds een proces aan de gang is dat dichterbij de menselijke kennis blijft dan hier, waar alles uitsluitend op het nut afgestemd wordt.

A Als men alleen nog bevreesd is voor het woord als het operationeel werkt impliceert dat toch een devaluatie van het woord.

G Niet het woord is gedevalueerd, wel de samenleving. De samenleving hecht minder belang aan het woord, d.i. aan de kennis die objectief overdraagbaar is, dan aan de operationaliteit. Want kennis is onbruikbaar geworden. Het probleem bestaat er immers niet in iets te zeggen, maar wel om dat iets in het communicatiestelsel te krijgen, en dus operationeel te maken. Een concreet voorbeeld: wat Marcuse zei zou volstrekt onbelangrijk geweest zijn als de studenten in Duitsland en Frankrijk er niet in geslaagd waren Marcuse in de communicatiemachine te stoppen. Het gaat er dus niet om een probleem te doorzien, maar wel om dat inzicht bekendheid te geven.

A Er bestaan toch verspreidingsmogelijkheden, misschien nu nog meer dan vroeger.

G Ik las onlangs nog in een artikel van Marguerite Duras dat de Franse uitgeverijen nauwelijks 1/10e kunnen publiceren van wat ingezonden wordt.

A Vraag is of hierbij gekeken wordt naar de kwaliteit of naar de ideeën. Ook de meest revolutionaire teksten worden zonder aarzelen gepubliceerd door conservatieve uitgevers.

G Natuurlijk. Zelfs de kennis die verspreid wordt is recuperabel. De actie van Cohn-Bendit is gevaarlijk, zijn boek niet. De complexiteit van onze samenleving is nu eenmaal zo groot dat zelfs kleine veranderingen op een klein gebied niet meer mogelijk zijn omdat de complexiteit van het geheel te groot is. Toen men de moderne wiskunde in ons onderwijssysteem invoerde stond men voor een keuze: ofwel een programma opstellen voor het lager tot en met het universitair onderwijs, ofwel een beperkte toepassing in het middelbaar onderwijs. Nu is ons systeem zo ingewikkeld geworden dat enkel een beperkte toepassing mogelijk was, want een

volledig programma veronderstelt zo'n globale en zo'n ingewikkelde reorganisatie dat niemand de macht heeft of de moed kan opbrengen om het te doen. En de beperkte doorvoering, de enig mogelijke dus, gaat natuurlijk ten koste van de leerlingen. Ik zie onze maatschappij dus niet als een samenzwering van 700 families, maar gewoon gegroeid tot zo'n complexiteit dat elke verandering haast doodsgevaarlijk wordt. Die complexiteit is uiteraard asociaal en dat asociale wordt bovendien gewild en bewust bevorderd.

A Het woord functioneert dus toch anders in deze maatschappij.

G In de eerste plaats wordt het woord nu meer gebruikt om de werkzaamheid, dus het succes of de populariteit, dan omwille van een nuchtere ontleding van de situatie. Denk maar eens aan de verwarring die er heerst over de situatie in Biafra. Onder invloed van economische, humanitaire en racistische motieven is elke slogan meer welkom dan een analyse van de situatie ginds. Wij beschikken over geweldige mogelijkheden om kennis op te doen, maar leven in zo'n totale verwarring dat we die kennis niet gebruiken. In de tweede plaats werden allerlei woorden gebruikt in een aangename rustgevende sfeer. Door het feit dat over iets gepraat wordt ontstaat de indruk dat er inderdaad wat aan het veranderen is, maar dat is niet het geval. Wij leven in een wereld waarin het er enkel op aankomt het te zeggen. Als het gezegd werd verandert er niets, maar iedereen is tevreden. De oorzaak daarvan is het uitgangspunt van onze technologische beschaving. En dit uitgangspunt is de utilitaire wetenschap, de wetenschap die een zeer bruikbaar instrument is om macht te veroveren. Dat is het derde fundamentele kenmerk van onze maatschappij. Onze beschaving gaat niet uit van de kennis van de mens, maar van de bruikbaarheid van de mens. En daaruit volgt minachting voor het woord, dat wil dus zeggen, voor het formuleren van inzichten. En zolang in onze maatschappij het formuleren van inzicht niet primeert op het bruikbaar maken van inzicht zitten we fout. En zullen miljoenen demonstranten niets kunnen veranderen. Daarmee wil ik helemaal niet beweren dat ik voor die demonstranten geen sympathie zou kunnen opbrengen, of dat ik demonstraties zinloos vind. Hun manifestaties zijn natuurlijk belangrijk. Ze kunnen een zeker gewicht in de schaal leggen als er door de

machthebbers beslissingen overwogen moeten worden. Want om werkelijk iets te bewerken, iets te kunnen veranderen, is het woord een *conditio sine qua non*. Proberen analyses te maken, inzicht te verwerven, de structuren te doorzien. Zonder Marcuse stonden de studenten nergens - evenals Marcuse onbelangrijk zou geweest zijn zonder de studenten. Het woord van Marcuse was eerst en vooral noodzakelijk; de actie van de studenten oefent daardoor inderdaad een invloed uit op de politiek van de USA.

A In onze technologische en kapitalistische maatschappij functioneert het woord dus anders dan in de communistische wereld. Ook anders dan vroeger. Welk effect kan dat hebben op de literatuur hier?

G Een groot verschil met vroeger zie ik in het feit dat vroeger ongeveer iedereen die schreef ook literator was. Dat is nu manifest niet meer het geval. Nu moet men als uitgangspunt nemen dat het minste wat men van een literator kan verlangen, een inzicht is in de situatie waarin hij leeft. De hedendaagse schrijver die zich bezighoudt met het ontrafelen van psychologische conflicten kan waardevolle dingen presteren, maar niet meer zo waardevol als in de tijd toen men over het individu nog bijna niets wist. De schrijver die schrijft net alsof de 3e wereld niet bestaat staat een trapje te laag.

Er zijn in de situatie van vandaag dus twee richtingen mogelijk. Wie de eerste richting inslaat vlucht in de privé-situatie. James Joyce is het prototype van dat soort auteur. Opmerkelijk bij die auteurs is hun zoeken naar een taal die verwijst naar meer dan één bewustzijnsinhoud. Het individu is voor Joyce een conglomeraat van veelsoortige invloeden: psychologische, persoonlijke, sociologische, filosofische, religieuze, nationalistische, enz., ik denk niet dat het lijstje af is. De woorden verwijzen telkens naar drie of vier realiteiten tegelijk, en in feite beantwoorden deze schrijvers aan het belangrijkste criterium dat Brecht voor de moderne schrijver gesteld heeft. Voor Brecht is het individu de samenvatting van al zijn menselijke verhoudingen, en dat is precies wat de goede schrijvers in deze richting doen: zij schetsen de relationele situatie van het individu. Wie de tweede richting neemt engageert zich brutaal in de bestaande sociale situatie. Auteurs dus als Mulisch, Enzensberger, Sartre, Grass, Böll. Terwijl de auteurs

van de eerste richting psychologische romans schrijven die geraffineerd sociologisch zijn, kiezen deze laatsten voor de vereenvoudiging en de slogan.

A De slogan kan bijzonder effectief zijn, maar is het niet bijzonder gevaarlijk de slogan in de literatuur binnen te halen? Ik bedoel: de reclame is er toch voor een belangrijk deel de schuld van dat het woord steeds minder geloofwaardig klinkt. Als nu auteurs de slogan-formule overnemen ondermijnen ze dan in feite niet het materiaal waarmee ze werken?

G Men moet met gelijke wapens strijden, anders verliest men. Er bestaat nogal wat kritiek op Stalin. Maar wat deed hij? Hij gebruikte Hitleriaanse methodes om Hitler te kunnen verslaan, hij voerde Hitler als het ware zijn land binnen om hem te kunnen bevechten. Er wordt kritiek uitgeoefend op de mensen die het in Duitsland de NPD en de CDU lastig maken. Maar wat doen ze? De APO gebruikt demagogische methodes om de demagogen te overwinnen. Dat is een kwestie van tactiek. China is de meest pacifistische natie ter wereld, maar Mao zei: alle macht komt uit de loop van een geweer. En nu is het wel bijzonder interessant te zien dat juist in China, en ook in Cuba, er schrik heerst om het middel te vereenzelvigen met het doel. Men mag nooit vergeten dat men een wapen hanteert, men moet beletten dat het wapen doel wordt. Daarmee zou de tragedie beginnen.

A Het is wel een bijzonder riskante tactiek.

G Bestaat er een andere? Komt men ergens als men redeneert: ik ben zeer humaan en zal Hitler dus maar laten betijen want ik wil niet onmenselijk tegen hem optreden...? Castro is geen fascist - maar hij gebruikt soms wel fascistische methodes. Hij moet wel wil hij kunnen weerstaan aan allerlei oligarchieën, aan de macht van het internationale kapitaal. Ik heb de werkelijk prachtige redevoering gelezen die Castro gehouden heeft voor het congres van kunstenaars, dat congres waar ook Claus en Mulisch aanwezig waren. Daaruit blijkt duidelijk dat deze man, de man van de soms dictatoriale methodes en met de soms fascistisch klinkende frasen, in staat is om een boodschap van menselijkheid vol te houden. Iets wat Hitler nooit heeft gedaan. Daar blijkt de werkelijke macht van het woord. Altijd moet het woord blijven primeren in de slogan.

A In Cuba veranderde wat, er was een revolutie voor nodig. Hier is alles zo complex geworden dat het apparaat in feite vastgeroest is, zoals u in het begin van dit gesprek zei. Dus hier ook een revolutie?

G Ja, maar dan een revolutie die moet streven naar de eenvoudige menselijke waarden. Naar het scheppen van een natuurlijke omgeving van lucht, groen, water en licht. Naar het scheppen van de mogelijkheden voor normaal menselijk contact. Vooral het creëren van speelmogelijkheden voor kinderen is belangrijk. Noden dus die niet geperverteerd zijn door het elite-besef - ook al is het elite-besef door de consumptie gedemocratiseerd. Die revolutie zou een schok in twee richtingen teweegbrengen. Uiteraard één tegen de economische machten, tegen de autofabrikanten of de grote bouwondernemingen bijvoorbeeld, maar ook een schok tegen de mensen die zweren bij de produkten van die autofabrikanten en woningbouwers. En dan zal wellicht blijken dat de macht van de economische bovenlaag gemakkelijker af te breken is dan de mentaliteit van de kleine man.

A Spreken wij allemaal niet wat al te vrijblijvend over revolutie?

G Ik heb bijzonder veel waardering voor een man als Dr. Spock. Hij is een man die de moed heeft om slogans te roepen, in plaats van eindeloos te gaan zitten nuanceren zoals zovele intellectuelen doen. Ons eeuwig 'waarom niet' brengt ons tot collectieve misdadigheid, terwijl China's 'waarom wel' hen alleen maar Beattle-platen kapot laat werpen. De intellectueel heeft een ontstellend gebrek aan waardering voor het instinct, voor het primair menselijke. Ook bij zichzelf. Hij is bang om een stomme fout te maken, daarom aarzelt hij altijd iets door te drijven, en daardoor kan hij zich niet inzetten zoals het hoort. Dat is al een beetje een antwoord op je vraag, maar om terug te keren tot Dr. Spock: hij weet natuurlijk wel dat hij niet lang in een cel zal blijven. Maar wat dan nog? De minachting voor het woord impliceert minachting voor de morele moed van de mens. Wat overigens niets afdoet aan het feit dat een Russisch auteur meer moed nodig heeft om een afwijkend standpunt te debiteren. De strijd tussen woord en macht is ginds veel belangrijker dan hier in het Westen.

A Misschien ook omdat ginds het woord niet gecompromitteerd werd door het misbruik dat de reclame er van maakt?

G We moeten het begrip reclame goed begrijpen: reclame is dat wat bruikbaar maakt. Rusland heeft dus ook een publiciteitsprobleem: de reclame voor de Staat. Dat is niet erg als de reclame voor de Staat samenvalt met reclame voor het welzijn van de bevolking, maar als dat niet het geval is wordt ook daar de situatie onmiddellijk getroubleerd.

A Behoort overigens een revolutie hier tot de mogelijkheden?

G Neen. Europa is zo verknecht dat het niet meer tot een revolutie in staat is. De 3e wereld moet de bevrijding brengen. Maar de 3e wereld mag geen alibi worden voor ons om eigen morele rechten niet te moeten verdedigen. Vooral in katholieke en andere traditionele milieu's gebeurt dat wel eens. Daar verdedigt men heel ijverig 'sexuele minderheden' en 'arme landen' om niet voor de eigen primaire vrijheden te moeten opkomen, want dat is veel moeilijker dan een pro-Cuba actie. Druk doen over het probleem van de overbevolking en dat uitsluitend in de 3e wereld situeren terwijl men hier ongeremd kinderen produceert is bijzonder onlogisch en hypocriet. De strijd voor een vrij seksueel leven en een verantwoord sociaal bestaan moet niet naar andere werelddelen verplaatst worden. Het is belangrijk dat die strijd ook hier uitgevochten wordt.

Renaat Willockx

Willockx is van oordeel dat wat hij vertelt voor een groot deel het resultaat is van maandenlange activiteiten, vergaderingen en gesprekken met arbeiders en studenten. De ideeën die hij hier formuleert zijn dus slechts gedeeltelijk van hem, en het lijkt hem dan ook onlogisch ze met zijn biografie in te leiden.

A Men noemt u een studentenleider. U hebt bezwaren tegen die opvatting.

W Beslist. Er zijn bij ons geen leiders. En geen verschil tussen pas ingeschreven studenten of eindejaars. Iedereen heeft recht van spreken, iedereen zet zich in, en iedereen doet hetzelfde werk, of dat nu het vegen van een lokaal is, of het persklaar maken van een van onze brochures of van een nummer van 'Beweging'. Het enig mogelijke onderscheid zit in het feit dat sommigen onder ons meer gelezen hebben over de problemen die ons bezighouden, dus beter geïnformeerd zijn, en daar een zeker gezag aan ontlene. Maar ook dat soort gezag staat aan voortdurende kritiek bloot.

A Er is in het studentenmilieu dus duidelijk een andere mentaliteit gegroeid. De hele contestatiebeweging begon ook bij de studenten. Maar wat zette nu precies de studenten in beweging?

W Dat is een veelomvattende vraag. Men zou kunnen beginnen met voorop te stellen dat er altijd contestatie is geweest, dat de bestaande toestanden altijd ter discussie werden gesteld, niet alleen in theorie maar ook met een totale inzet, en dan toch zeker sinds de opkomst van het proletariaat. Daar moet men rekening mee

houden want men mag de contestatie niet los zien van de sociale realiteit waarin ze is ontstaan. Vrij precies zouden we het begin kunnen situeren in Amerika, met de 'Berkeley Free Speech Movement', in 1965. De stimulator is Marcuse geweest, die een bepaalde analyse maakte van onze welvaartsmaatschappij en daaruit concludeerde dat veranderingen in de maatschappij het werk zouden moeten zijn van kleine marginale groepen zoals kunstenaars en studenten, omdat de arbeiders volledig geïntegreerd waren. De studenten waren zich toen nog niet zoals nu duidelijk bewust van de werkelijke ondergronden van hun onbehagen. Enkel door hun actie zijn die aan het licht gekomen. De contestatiebeweging heeft zo totaal andere werkmethodes gecreëerd. Men is gaan studeren op andere zaken dan de traditionele universitaire stof. Men is zich gaan afvragen: wat krijgen we voorgeschoteld, en hoe, en in welke structuren en met welke hiërarchie gebeurt dat? Wat is de taak en de functie van de universiteit? Aanvankelijk bepaalde alles zich dus tot een reactie op de gangbare pedagogie en op de wantoestanden binnen de universiteit. Maar daaruit ontstond het inzicht dat er een geweldige kloof bestaat tussen de realiteit en de universiteit, tussen de studenten en de werkende mensen. Zo hebben de contesterende studenten leren inzien dat de verhoudingen binnen de universiteit identiek zijn aan die in de maatschappij, dat wil zeggen autoritair en repressief. Daaruit groeide logischerwijze het inzicht dat de universiteit slechts een instrument bleek te zijn in handen van de bestaande ideologie, er in hoofdzaak op uit goede vakidioten af te leveren. Een instrument dus om de ideologie verder uit te dragen door een elite die het systeem in stand moet houden. De studenten zagen zich dus voor een fundamentele keuze gesteld: ofwel opteren voor de bourgeoisvisie, ofwel ageren ten dienste van de werkende klasse. De contestantanten weigerden, consequent, om uitbuiters van die klasse te worden, en dat verklaart waarom de studenten thans proberen contact te krijgen met de arbeiders. Willen wij immers een juiste analyse kunnen maken van deze maatschappij dan moeten wij de sociale realiteit aan den lijve ondervonden hebben. Daarom gaan studenten werken in fabrieken, onder leiding van arbeiders, om de ideeën die in de arbeiderskringen leven op correcte wijze in revolutionaire theorieën te kunnen omzetten. Onze uitgangshou-

ding is dus gegroeid uit reactie op de drie belangrijke tekorten die onze maatschappij kenmerken. Onze democratische structuren komen in de plaats voor de heersende autoritaire verhouding. In deze maatschappij heeft immers een kleine groep alle macht in handen, met alle implicaties van willekeur. Onze solidariteit stellen we tegenover het gepropageerde individualisme dat de mensen onnodig tegen elkaar opzet, waardoor ze zich verzwakken in hun mogelijke strijd tegen de machthebbers. En we gaan onder de arbeiders werken omdat we het abstract getheoretiseer, los van de sociale realiteit, dat zeker aan de universiteit nog druk beoefend wordt, meer dan zat zijn.

A U zei dat de grote stimulator Marcuse was. Maar er moet toch iets in het klimaat aanwezig zijn geweest wat maakte dat de ideeën van Marcuse overkwamen.

W Marcuse is wel ergens belangrijk geweest, maar werd lange tijd ten onrechte als revolutionair aangezien. Hij ziet niet in dat de arbeidersklasse nog even revolutionair is als vroeger omdat ze nog steeds, zij het dan op een verfijnde manier, uitgebuit wordt. Ook al heeft het patronaat hen wat meer loon en sociale voordelen gegeven, er is niets gewijzigd aan de fundamentele structuur uitbuiters/uitgebuitenen. De ideeën van Marcuse hebben wel enkelen aan het denken gezet, doch vrij vlug kwamen ze dan tot de conclusie dat Marcuses opvattingen niet juist waren, omdat de sociale realiteit anders was dan Marcuse voorstelde in zijn analyses. Het ontdekken van die sociale realiteit was juist de voornaamste reden voor het onbehagen van de hoofdzakelijk uit de gegoede burgerij voortkomende studenten. Ze werden gefrustreerd door de onderdrukking die inherent is aan een op bezit, prestige, winst en concurrentie gericht kapitalistisch systeem. De jeugd is zich bewust geworden van het enorme verschil tussen wat men hen voorhield te geloven en wat de werkelijkheid is. Wat men hen vertelde leek wel een sprookje: we leven in een welvaartsstaat waarin iedereen vrij is, onbeperkte kansen op geluk heeft, en grote cultuurmogelijkheden, bijvoorbeeld door een onderwijssysteem dat voor iedereen toegankelijk is en waarin de wetenschap objectief en neutraal onderwezen wordt. Als er al eens iets botste in deze fundamenteel gelukkige gemeenschap dan werd dat enkel veroorzaakt door hartstocht, door negativisme en slechte wil. Niemand

hoefde daar echter te zwaar aan te tillen, want de ouderen zouden echt wel weer een geschikte oplossing vinden. Maar uit de analyse van het onbehagen groeide bij de studenten inzicht in de rottigheid van wat er zich in Vietnam afspeelt, werden ze zich scherper bewust van de atoomdreiging, van de rassendiscriminatie. Ze gingen de werkelijkheid zien als iets waarin alles bepaald wordt door zijn innerlijke tegenstellingen, ook al manifesteren die tegenstellingen zich niet altijd even duidelijk. Ze geloofden niet meer in het sprookje omdat het duidelijk was dat men sprak van een welvaartsmaatschappij terwijl 2/3 van de wereldbevolking honger lijdt, van democratie terwijl de beslissingen in universiteiten en fabrieken door een autoritaire groep worden genomen, van objectieve wetenschap terwijl het intellect net als arbeidskracht wordt opgekocht door machten die de wetenschap gebruiken als een sociaal onderdrukingsmiddel, niet in functie van het algemeen welzijn dus, maar in het teken van de winst. De wetenschapsbeoefening van vandaag staat lijnrecht tegenover de belangen van de werkende mensen.

A Men gelooft niet meer in het sprookje, men kan er gewoon niet meer in geloven, omdat wat gezegd wordt nu door de uitbreiding van de communicatiemedia beter op de waarheid kan onderzocht worden. Televisie zou dus een bevrijdende factor zijn?

W Neen. De communicatiemiddelen hoeden er zich wel voor de mensen aan het denken te zetten over het waarom van vele dingen. Alles wat men doet is hen suggereren dat alle ellende het werk is van onrustzaaiers, communisten en ander gespuis. Men manipuleert het publiek, geeft nooit verklaringen of historische schetsen waaruit zou blijken door welke innerlijke tegenstellingen een bepaalde situatie ontstaan is. Ik geloof niet dat de tv een belangrijke rol speelt in het proces van bewustwording. Het groeit bij de meesten van ons uit een vaag onbehagen, een beklemming bijvoorbeeld tegen bepaalde gezins- en schoolstructuren. Van daaruit gaat men zich interesseren voor sociale problemen. Ik vertel je nu een beetje mijn eigen evolutie. Men tracht gewoon sociale verbeteringen na te streven. Om dat efficiënt te kunnen doen moet men nadenken over het waarom van de onrechtvaardigheid. Dat is eenvoudig: de foute machtsverhoudingen zijn aan de grondslag. Die wil men dus verbeteren, oplossen binnen het systeem. Men gelooft in de

dialogoog en in de goodwill van de tegenpartij. Wie op dat terrein dan enige ervaring heeft opgedaan en eerlijk blijft moet noodzakelijk radicaal worden. Zo komt men gradueel tot het inzicht dat voor onze situatie de klassetegenstelling fundamenteel is. De welvaartsstaat heeft die niet opgeheven, enkel een meer geraffineerde vorm gegeven. Bijvoorbeeld door het democratische stelsel te vervalsen. Men geeft de mensen de indruk dat zij via het kiesstelsel iets kunnen beslissen, maar in feite is het een heel kleine minderheid, veel kleiner dan de linkse minderheid, waarmee men geen rekening wil houden omdat ze niet representatief zou zijn, die haar ideologie, dank zij haar economische macht en het feit dat zij over de communicatiemedia beschikt, voorstelt alsof het de ideologie van de meerderheid van de bevolking is.

A Is het niet zo dat men, om dat met succes te kunnen doen, voortdurend de taal moet vervalsen, de woorden van hun werkelijke inhoud moet losshaken?

W Taal is een sociaal onderdrukkingsmiddel. Dat blijkt overal, ook al op stakersvergaderingen. Goed van de tongriem gesneden délégués imponeren door hun bombastische hoera-stijl de gewone arbeider die het minder goed kan zeggen. Die man voelt zich dan minderwaardig en houdt zijn kritiek voor zich. En verder is het een algemeen gebruik de begrippen die men hanteert te ontdoen van hun sociale betekenis. Men maakt NATO identiek aan bescherming en zwijgt over NATO als onderdrukkingsmiddel in Angola, Vietnam, Zuid-Amerika. Men spreekt over de sociale betekenis van de UNO, maar nooit over het feit dat de UNO vooral dient om de belangen van de rijke landen te verdedigen, denk maar aan Kongo, dat de UNO-strijdmacht wordt ingezet tegen guerilla's, heel effectief, maar wel opeens machteloos blijkt als ze bepaalde andere door de meerderheid genomen beslissingen moet uitvoeren. Men spreekt over de BTW als iets dat besparing en voordelen meebrengt, zonder er aan toe te voegen dat die voordelen voor de kapitaalbezitters gereserveerd zijn, men peroreert over de vrijheid van handel alsof dat iets anders is dan de vrijheid om de 3e wereld uit te buiten. Men degradeert ook het begrip contestatie door het te pas en te onpas te gebruiken terwijl contestatie impliceert dat men bereid is met een totale inzet te strijden tegen de klassetegenstellingen. Zo worden duizenden

begrippen ideologisch misbruikt. Vooral in de USA, maar ook hier al, worden bepaalde beslissingen die openbaar gemaakt moeten worden eerst toevertrouwd aan een team van psychologen die ze in een dusdanige taal omzetten, en het tijdstip waarop ze openbaar worden gemaakt zo nauwkeurig bepalen, dat ze met een minimum aan weerstand kunnen worden doorgedrukt. Over reclame hoef ik niets te zeggen? De taal is een manipuleermiddel geworden, en daarom ook is het voor linkse bewegingen soms moeilijk om een taal te leren gebruiken die klaar en duidelijk de bedoelingen vertolkt, wat dus wil zeggen: de sociale dimensie van de taal nooit uit het oog te verliezen.

A Waren er ‘taalmoeilijkheden’ toen de studenten contact zochten met de arbeiders?

W In het begin soms wel. We moesten zoeken naar een gemeenschappelijke golfengte. Maar dat was niet alleen een kwestie van taal. Er waren vooroordelen, onbekendheid met elkaars realiteit in leven, denken en voelen. Wij moesten leren ons te ontdoen van fraseologie en theoretiserende taal. Tenslotte waren ook wij het product van een kleinburgerlijke mentaliteit...

A Schrijvers hoort men wel eens beweren dat onze taal zo door de huidige maatschappij ‘besmet’ of ‘gecompromitteerd’ werd dat ze onbruikbaar is geworden om er die maatschappij mee aan te vallen en dat een wezenlijk engagement blijkt uit het zoeken naar nieuwe taalstructuren.

W Voor de studenten bestaat het engagement van de schrijver er in dat die in zijn boeken zaken gaat behandelen die in de sociale werkelijkheid voorkomen, die als zodanig begrijpelijk zijn, en dus kunnen helpen in de strijd.

A De literatuur kan dus een rol van groot belang spelen in deze gebeurtenissen?

W Het geschreven woord vooral is een efficiënt middel van de heersende klasse om haar ideologie te verspreiden. De echt geëngageerde schrijver kan, in plaats van daar gedeeltelijk aan mee te werken door naar naam en succes te hengelen, en dus op verkoop te spelen, zijn woord daar tegenover stellen. En dat is belangrijk.

A Lezen de contesterende studenten veel romans en gedichten?

W Ze lezen hoofdzakelijk werken met een ideologische inhoud.

Tijdschriften, brochures, rapporten, studies over bestaande toestanden, hier of in de 3e wereld, in Vietnam, overal, werken dus die ze een beter inzicht doen krijgen in de machtsverhoudingen. Tenslotte lezen boeken als ‘Rassenoorlog’ van Segal, of ‘Les 20 Ameriques Latines’ van Niedergang of ‘De Verworpenen der Aarde’ van Fanon, toch echt als romans, en zijn ze met literaire kwaliteiten geschreven.

A In ‘De verworpenen der aarde’ spreekt Fanon over censuur. Men laat dikwijls erg revolutionaire theorieën door de censuur filteren, zegt hij, omdat het lezen over die dingen de bestaande spanningen afreageert.

W Men mag hier en elders ongeveer alles zeggen zolang het bij woorden blijft die geen concrete inhoud geven aan een mogelijke actie. Pas als de mogelijkheid bestaat dat op de woorden daadwerkelijk gereageerd zal worden, of het nu gaat om sociale wantoestanden of om seksuele taboes, grijpt de censuur in. Censuur is weeral een sociaal onderdrukkingsmiddel. Het enige criterium is of wat men zegt of doet ook van sociale betekenis is. In onze maatschappij kan censuur enkel een beveiligingsmiddel van de heersende klasse zijn. Bovendien is censuur niet enkel het verbieden of in beslag nemen van bepaalde publicaties, maar ook het niet of in vertekende manier doorgeven van informatie.

A Pratend over wat er fout zit in onze maatschappij hoort men voortdurend het verwijt: jullie weten allemaal zo goed wat er moet veranderd worden, maar je weet zelf niet wat er voor in de plaats moet komen.

W We kennen de krachtlijnen, de principes waarop onze maatschappij gebouwd is. In die kritiek op het bestaande is reeds een vage formulering van andere principes vervat. Wij moeten komen tot uitschakeling van de heersende klasse. Klasse-tegenstellingen zullen zonder revolutie niet volledig kunnen verdwijnen. Na die revolutie zal de maatschappij noodzakelijk in een overgangsfase fungeren. Daarin zullen de productieverhoudingen totaal anders liggen. De inkomstenverdeling zal anders zijn, de structuren zullen van onderaf opgebouwd worden en niet van boven uit opgelegd. Dus: een model dat concreet kan uitgewerkt worden hebben wij niet omdat dat model toch verouderd zou zijn op het ogenblik dat we door de strijd gekomen zijn tot het verwezen-

lijken van die principes. Het concreet opvullen van de principes moet tijdens en na de strijd gebeuren. De heersende klasse van nu weet nog veel minder dan wij hoe de maatschappij van morgen er zal uitzien, en hun verwijt gaat dus niet op. Wij beschikken tenminste over een aantal concrete denkmethodes, over analyses en strijdmethodes. Wij weten dat we vechten voor het opheffen van de klassetegenstellingen, de tegenstelling tussen hen die het kapitaal in handen hebben en kunnen beslissen en zij die in dat productieproces gebruikt worden, het mee in stand houden zonder in dezelfde mate deelachtig te zijn aan de winst. Dat zijn concrete gegevens, en dat is meer dan de bestaande machthebbers kunnen geven. Zij zijn niet concreet. Hun bedoelingen zijn veel meer verborgen. Iedereen mag en kan met ons discussiëren, maar dat kan men niet met de gevestigde machten, want die zijn bang om hun ware gezicht te tonen. Dat doen ze slechts als uitzonderlijke situaties er hen toe dwingen, zoals de gebeurtenissen bij de staking van 60/61, te Zwartberg, en bij de bezetting van de universiteiten dat bewijzen.

J.J. Oversteegen

Geboren 1926, in Blaricum.

Studeerde geschiedenis en Nederlandse letterkunde in Amsterdam. Korte tijd leraar in Deventer, daarna 12 jaar directeur van de Stichting voor Vertalingen, belast met de bevordering van het vertalen van Nederlands (later: Nederlandstalig) letterkundig werk. In deze periode vele lezingen en artikelen in het buitenland. Vanaf 1965 hoofdmedewerker Theoretische Literatuurwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam.

Publikaties: als redacteur van *Merlyn* (1961-1965) een groot aantal essays, van analytische en theoretische aard. Verder enkele bloemlezingen met inleiding (van werk van W.G.C. Byvanck; van moderne Nederlandse verhaalkunst). Redacteur en medewerker aan *Literair Lustrum*, een 'literatuurgeschiedenis van hedendaagse literatuur in etappes'. In 1969 gepromoveerd op 'Vorm of vent' (over kritiek tussen de twee oorlogen).

Binnenkort verschijnt de uitgave van alle werken van M.G. Tegnagel en bentgenoten (1638-1652) en een bloemlezing met inleiding van kritiek over *Multatuli*.

Deze tekst werd niet, zoals dat bij de andere gesprekken wel het geval was, door de geïnterviewde gecontroleerd.

O Ik hou daar namelijk niet van. Men heeft dan de neiging aan die tekst te gaan dokteren, en dat levert dikwijls verschrikkelijke resultaten op. Ik vind dat de interviewer volledig verantwoordelijk moet zijn voor het beeld dat hij ophangt van het gevoerde gesprek. Van dat beeld zal ik dan bij publicatie met interesse kennis nemen.

A Welbedankt voor het vertrouwen. Zeker in een tijd waarin men

nog hoofdzakelijk over misverstand en woordverwarring hoort praten. En de beoefenaren van de literatuur zich bijgevolg steeds onzekerder gaan voelen. En nieuwe theorieën ontwerpen. Helmut Gaus bijvoorbeeld legde het thema dat het literair tijdschrift 'Yang' nu zal volgen vast in zijn stuk 'Convitalisme'. Wat denkt u daar van?

○ Ik ben het er in grote lijnen wel mee eens. Wat hij zegt is juist, maar wat hij aanhaalt om zijn stelling te illustreren is het niet. Wat Gaus stelt tegenover wat hij existentialistische literatuur noemt, is zo generaliserend dat het met de ervaring van iedereen en niemand kan kloppen. Hij verwijt de existentialistische literatuur veel hypocrisie, maar wat betekent dat? Ik bedoel: acteren heeft wel degelijk zin. Gaus valt met de deur in huis, spreekt over de consumptiemaatschappij, maar de ervaringen die hij in dat verband vastlegt zijn niet voor mij persoonlijk vatbaar. Sociologisch gezien zal het allemaal wel juist zijn, maar persoonlijk ervaar ik het niet zo. Ik doe niet mee. De invloed van die maatschappij op het individu wordt fel overdreven. Mijn vrouw zegt dat ze in de winkel het wasmiddel koopt dat binnen handbereik ligt, en niet het middel dat door reusachtige reclamecampagnes werd aangeprezen. Objectief sociologisch gezien kan je immers in een bepaalde maatschappij thuishoren zonder dat het eigenlijk iets betekent voor je. Ik heb nog van niemand een redelijk bewijs gekregen voor de bewering dat de mensen van nu meer doen voor het ophouden van hun sociale status dan 100 jaar geleden. De enige geldige toetssteen is de persoonlijke ervaring. Mijn persoonlijke ervaring bijvoorbeeld leert me dat ik graag geconfronteerd wordt met een andere visie dan de mijne. Ik hou van zaken waar ik me niet mee verwant voel. Ik kom vooral onder de indruk van een schrijver waar ik het levensgevoel niet van deel, maar die het me toch, door zijn talent, oplegt. Ik geloof dus niet dat, zoals Gaus het stelt, de schrijver het contact met zijn lezers verloren heeft. Had Stendhal dat contact? Had Nietzsche het? Van zijn laatste boek werden 5 exemplaren verkocht. Van het Reve verkoopt nu beter dan Slauerhoff verkocht. Hoeveel lezers aanvaarden Hermans en Boon niet? Wat betekent dat trouwens, succes hebben of niet? Waar speelt dat op? Schrijvers met succes zijn als verwende kinderen. Zij hebben geboft. De schrijver echter die echt

wat anders wil, heeft altijd contactmoeilijkheden met het publiek. Een schrijver die succes heeft werkt net als een medewerker aan Marie-Claire met herkenbare signalen, en wordt dan ook onmiddellijk herkend. Een schrijver van niveau gaat echter nieuwe signalen uitzenden, maar bereikt daardoor dan ook slechts een heel beperkt publiek. Gaus zegt: het is veranderd. Laat hij dat dan maar eens bewijzen. Gaus stelt dat wat vroeger gepresteerd werd wel interessant was, maar dat het dagelijks bestaan al moeilijk genoeg is. En dan? Hermans beschrijft het leven als een optelsom die nooit uitkomt, hij zegt: er is maar één waar woord, en dat woord is chaos. Hij beschrijft het verdomd goed maar het is volkomen tegengesteld aan mijn levenservaring. In mijn ervaring klinkt het allemaal voortreffelijk. Gaus heeft interessante ideeën maar hij zou zijn concept duidelijker moeten stellen. Een auteur gebruikt bepaalde literaire procédés om zijn wereld te projecteren. Tenzij hij een werkelijk groot auteur is: het vermogen om de dingen nieuw te zien houdt in dat hij geen gebruik maakt van procédés. Zo'n auteur kan zijn optiek en zijn levensgevoel niet overbrengen in traditionele vormen, want dan zou hij automatisch een Marie-Claire-auteur worden.

A Dat is een moeilijkheid waar de politiek of sociaal geëngageerde auteur haast niet uitkomt.

O Geëngageerd schrijven is nooit eenvoudig formuleerbaar. Het engagement van de dichter is iets totaal anders dan het engagement van de politicus, want omdat de dichter zich anders uit is hij ook anders. Al dichtende manifesteert zijn engagement zich noodzakelijk anders dan het engagement van de politicus. Het engagement van de dichter heeft dan ook geen enkele literaire consequentie. Geëngageerde schrijvers als Jef Last en J.F. Vogelaar bijvoorbeeld kunnen politiek gezien wel met elkaar praten, maar literair niet, terwijl Vogelaar en Hermans literair met elkaar kunnen praten, maar niet politiek.

A Elke echte schrijver zoekt nieuwe uitdrukkingsmiddelen, maar is de geëngageerde schrijver, door zijn engagement, niet verplicht zich te beperken tot wat voor het grote publiek dat hij bewust wil maken begrijpbaar is?

O Ook de geëngageerde auteur moet zijn publiek creëren. Hij zet de standaard neer: wie er rond komen staan is zijn zaak niet. Als

de geëngageerde auteur zich bij de mensen aansluit, ik noem dat schrijven volgens het Marie-Claire-recept, dan kan hij ze niet beïnvloeden, want dan is hij al door hen beïnvloedt. Het is inderdaad wel een afschuwelijk probleem. Is Nederlands emancipatie ergens te verbinden aan het werk van Multatuli, of is het omgekeerd? Ontdekt de geschiedenis de grote schrijver of maakt de grote schrijver de geschiedenis? Ik kom er niet uit. Ik durf niet meer te zeggen dan dat het engagement in maatschappelijke zin voor een auteur nooit direct verbindbaar is aan zijn engagement als schrijver.

A Iedereen aanvaardt dat een auteur schrijft over zijn verhouding tot een autoritaire vaderfiguur, maar niet dat hij schrijft over zijn, hem misschien even diep kwetsende, verhouding tot een autoritaire sociale structuur.

O Literatuur is nooit een directe weergave van de werkelijkheid. Ze is altijd een projectie, waarbij het voor de lezer niet vast te stellen is of het om fictie of om realiteit gaat. Er is in feite geen verschil in het engagement in boeken als 'De Jazz-speler' of 'Doppen'. Beide boeken handelen over een bepaalde situatie. De schrijver uit zijn levenssituatie nooit rechtstreeks, het verhaal doet iets met de dingen. De stof beslist dus nooit of een boek al dan niet geëngageerde is. Een schrijver geeft altijd een uitspraak over de wereld waarin hij leeft, maar geen verslag. Als ik 'Mort à Credit' lees, een van de boeken die een werkelijk diepe indruk op mij hebben gemaakt, dan heb ik te maken met de wereld van dat boek, en niet met de wereld die er achter zit. Céline heeft gelijk als hij weigert te antwoorden op de vraag in hoeverre zijn werk autobiografisch is.

A Steeds meer mensen schijnen toch maar het verslag van de realiteit te vragen. Men wil informatie, de reportage-roman heeft succes, Truman Capotes 'In Cold Blood' is een bestseller.

O Capote is een modefiguur. Hij geeft het publiek wat het publiek vraagt. Hij heeft de Marie-Claire-attitude: de lezer het gevoel geven dat het allemaal echt gebeurd is.

A En wat Norman Mailer doet op dat terrein?

O Dat is bijzonder interessant. In zijn reportages stelt hij meteen de roman ter discussie. Hij doet aan geschiedschrijving maar vult zijn aarzelingen in. Hij wil onmiddellijk effect en gebruikt dus

de middelen van de geschiedschrijver. Maar ook de geschiedschrijver schrijft romans. Wat hij doet wijkt niet ver af van wat Multatuli deed, van wat Boon heeft gedaan in zijn ‘Kappellekensbaan’. In alle tijden met knelpunten wordt de behoefte van de schrijver om directe invloed uit te oefenen groter. Onze tijd verschilt daarin niet van de voorgaande. De werking van de literatuur is niet zo ontzettend gewijzigd. Maar het probleem van de maatschappelijke invloed kan niet via literaire kwaliteiten opgelost worden. Integendeel zou ik haast zeggen. Literatuur is immers gestileerde realiteit, het suggereert dat de verhaalde feiten niet echt zijn, en kan dus moeilijker invloed uitoefenen, terwijl juist de minderwaardige literatuur een indruk van realiteit geeft. Voor de slechte lezer werkt de realistische vorm het best. Kwaliteit heeft haast altijd een isolerend effect.

A Een paradoxale situatie voor alle geëngageerde schrijvers. Er moet toch ergens een oplossing voor bestaan? Gaat iemand als Mulisch bijvoorbeeld niet de goede kant uit?

O Mulisch is iemand die in de Nederlandse Marie-Claire, dat is Avenue, literair sensatie schopt rond Cuba, iets waar hij slechts voor een heel klein part in geëngageerd is. De sportwagen van Mulisch is een feitelijk engagement dat voor mij even veel betekenis heeft als het geëngageerde boek dat hij geschreven heeft, al is dat dan nog zo schitterend gedaan. Maar niemand wordt Castrist door het lezen van dat boek. De overtuigingsbehoefte van Mulisch is gering. Een echt geëngageerd boek over Cuba is een boek waarin het woord Cuba niet voorkomt, maar waar de lezer als Castrist uitkomt. Om een dergelijk boek te kunnen schrijven zou men echter met hart en ziel in het probleem geëngageerd moeten zijn. Het boek dat Mulisch over Cuba geschreven heeft bewijst dat hij niet echt geëngageerd is. Een oppervlakkig engagement is een bewijs van onverschilligheid.

A Wordt het boek van Mulisch geloofwaardiger als hij op afgetrapte schoenen zou rondsloffen in plaats van in een sportwagen te rijden?

O Ik neem Mulisch niets anders kwalijk dan dat hij zijn lezers suggereert dat ze open staan voor het Castristisch denken, maar dat hij hen verder niet echt wil beïnvloeden. Hij beantwoordt de behoeften van de lezers, dat is alles. Hij gaat de apekooi in, en

wordt een totaal ongevaarlijk man, ondanks al zijn talent. Als men in Avenue publiceert bewijst men dat men wel als Castrist gezien wil worden, maar het niet kan opbrengen een echt Castrist te zijn. Een schrijver die zo aanknoopt bij wat het publiek al wel weet maakt zich dus tot een verlengstuk van het bestaande. Wie slechts vertelt wat de mensen al weten wordt onschuldig en ongevaarlijk. De volksmenner kan daar op spelen, niet de schrijver, want die wordt monddood als hij zich uit als niet-schrijver. Mailer bij voorbeeld die doet heel wat anders dan Mulisch. Ik werd meegesleept door zijn 'The armies of the night'. Dat boek heeft me een nieuwe kijk op de werkelijkheid gegeven. Maar dat doet hij niet zozeer door te betogen, wel door te scheppen, door geen opinies maar beelden te geven. Tolstoi heeft voor het beeld dat ik mij van Napoleon vorm meer gedaan dan de historici. Napoleon is voor mij 'spekrug', en dat heeft Tolstoi me verteld.

A Maar de meeste mensen lezen nu toch liever een studie over Napoleon dan een roman. Zegt men.

O In Slovenië leven 2.000.000 mensen en in een oplage van 50.000 ex. was de Max Havelaar er na 3 weken uitgeput.

A Men hoort meer van die fantastische cijfers. Die komen echter haast altijd van achter het IJzeren Gordijn. Kan het niet dat ginds het geloof in de woorden nog groot is omdat de woorden er niet ontkracht werden door de reclame, en ook een grotere persoonlijke inzet van de schrijvers vragen? Het woord is er gevaarlijker dan hier.

O De mensen ginds worden net zo erg door woorden besprongen als hier. Misschien nog erger. De enige reden is dat er ginds gewoon schaarste aan lectuur bestaat. In Nederland verschijnen er ongeveer 60 maal meer titels dan ginds. De behoefte aan leesvoer wordt er minder gedekt. Er verschijnen daar literaire tijdschriften met een oplage van 50.000 ex. alleen omdat er niets anders beschikbaar is. Maar zodra de rotzooi beschikbaar komt daalt de afname van de werkelijk interessante literatuur. Men stapt maar wat graag over van Stendhal op Simenon. Men zou dus haast een pleidooi kunnen gaan houden voor het soort maatschappij waarin veel rotzooi gepubliceerd wordt.

A Rotzooi noemt men ook wel eens allerlei zaken die aan de rand van de officiële literatuur gepubliceerd worden, SF, thrillers,

pornografie, chansons, etc...

O De Gebroeders Karamazow is ook maar een detective. Het klopt tot en met. Maar genre of stof kunnen nooit beslissend zijn voor de kwaliteit. De liedjes van Bob Dylan werken hetzelfde als gedichten. Men moet wel een onderscheid maken tussen literatuur en journalistiek. Bij de literatuur is het niet van het minste belang of de behandelde stof ook in werkelijkheid bestaat. Voor de journalist is dat essentieel. Ook al zou hun doel hetzelfde zijn, hun tactiek is volkomen verschillend. De literatuur kan natuurlijk wel allerlei eigenschappen met andere genres gemeen hebben. Dat was vroeger zo, dat is nu nog zo. Aristide Bruant werd nog altijd niet verbeterd. Men kan literatuur dus niet van andere genres scheiden op grond van een kwalitatief oordeel. Enkel de benadering van de werkelijkheid is anders. Daardoor kan juist de literatuur beter dan welk ander genre ook dingen uitdrukken die niet passen in het bestaande systeem. Met natuurlijk wel het risico dat wat zo gezegd wordt niet opgemerkt wordt, niet begrepen, of pas veel later.

A En als ze opgemerkt worden, en begrepen, kunnen ze dan ook wat bereiken? Is het niet zo dat het systeem haast onmiddellijk al die dingen absorbeert en daardoor onschadelijk maakt?

O De repressieve tolerantie.

A Juist.

O Ik vind dat een krankzinnig begrip. Die term beweert immers dat tolerantie een vorm van onderdrukking is. Slechts als men dus de gevangenis ingaat houdt de tolerantie op repressief te zijn. Waarom is iets repressief? Omdat het iets niet belet. Ware tolerantie zou dus zijn: onmiddellijk bestraffen. Tolerantie gaat in die term precies het omgekeerde betekenen van wat het is: tolerantie wordt ofwel repressief, ofwel intolerantie. Heel die terminologie ontstond doordat men zich bedreigd wil voelen. Het doet me een beetje denken aan het gejangel van kleuters die gewoon bestraft willen worden, die de gezagsdaad van de vader willen uitlokken. Spreken over repressieve tolerantie is, sociaal gezien, onzinnig, een hinderlijke paradox, maar psychologisch gezien leert het ons veel over de revolutionaire beweging van nu: men ervaart het gezag als een vorm van chantage. Men zegt: bewijs me dat je een rotzak bent. Wordt intolerant, of repressief tolerant, dan weet ik dat je

een rotzak bent. Maar de betekenis van dergelijke begrippen wordt nooit geanalyseerd. De revolutionaire beweging is bang voor analyses. Zou de democratie zoals wij ze nu kennen niet democratischer kunnen zijn dan rechtstreekse democratie? Is de beslissing van het plenum werkelijk democratisch? De acties die nu aan de gang zijn hebben al te dikwijls een vlucht-karakter. Men zou Freud beter moeten lezen, dan zou men meer inzicht krijgen in het verzet tegen de autoriteit, dan zou men daarover kunnen praten in plaats van over Vietnam. Dat krijgt in de woorden toch maar een schijngestalte. Het bewustzijnsniveau van wat gebeurt wordt op die manier verlaagd. En het taalgebruik onhelder.

A Kan men de situatie van vandaag nog wel adequaat in woorden vatten?

O Ik vind het een kwalijke zaak de taal verdacht te maken. Wie dat doet verliest de mogelijkheid tot contact, of wil geen contact, wel de botsing. Ik ben niet pessimistisch over de mogelijkheden van de taal, wel over de mensen die haar gebruiken. De woorden waren altijd wat achterop. En nu niet meer dan vroeger. Er is nu zelfs meer formuleerbaar dan vroeger. Wel zijn er nu veel dingen niet meer voorstelbaar. Dat is heel wat anders. Daardoor moeten wij steeds meer taalvormen creëren die passen op zaken die niet meer voorstelbaar zijn. Dat is een eigenschap van cultuur: de taalvormen verfijnen zich.

A Waardoor de contactmogelijkheden dus kleiner worden.

O Cultuur is niet als democratisch verschijnsel te definiëren. Als men de taal van de atoomgeleerde niet meer begrijpt dan blijven er slechts twee mogelijkheden over: of men moet met hem een relatie op grond van goed vertrouwen onderhouden, of men moet hem doodschieten. Volledige controle op wat er in studeervertrekken en laboratoria gebeurt kan niet uitgeoefend worden. Trouwens, zou dat positieve resultaten opleveren? Elke wetenschap en elke ideologie kan later misbruikt worden. Denk maar aan Oppenheimer. In wetenschap mag men nooit ideologiseren. De grootste misdaden zijn in naam van het idealisme begaan. Een positieve ideologie hoeft niet tot positieve resultaten te leiden. De slavernij werd afgeschaft omdat het systeem economisch ongemakkelijk werd. En de atoombom kan een middel tot veiligheid en vrede zijn als iedereen er van doordrongen is dat het een wapen is dat zich ook

tegen de gebruiker keert. Ik geloof niet dat de taal haar greep op de werkelijkheid aan het verliezen is. Als men de situaties beter zou analyseren zou men wel tot duidelijkere formuleringen komen. Men verliest gewoonlijk uit het oog hoe psychologisch gebonden de situatie van bijv. de opstandigen is. Men denkt teveel in kaders van duivels en goden. Zo komt men er niet. Men spreekt over rechtstreekse democratie maar geeft daarbij geen formule om het overwicht dat de demagoog krijgt in een plenaire vergadering, te neutraliseren. Zolang men geen verzekering, tegen het woord en de overmacht van de demagoog in het systeem heeft ingebouwd, geloof ik er niet in. De studenten denken allemaal St. Just te zijn, maar ze zijn op zoek naar een Robespierre om hun problemen op te lossen.

Annie Romein-Verschoor

Geboren 1895. Studie te Leiden: Nederlands en geschiedenis. Nooit een baan gehad. Free-lance op het drielandenpunt van geschiedenis-literatuur-sociologie. Getrouwd in 1920 met Jan Romein, drie kinderen. Bijna veertig jaar in Amsterdam gewoond, daarna in Groet, N.H.

Werk:

Samen met Jan Romein:

De Lage Landen bij de Zee, 1934

Erflaters van onze Beschaving, 1938-40.

Verder:

De nederlandse Romanschrijfster na 1880, (1934), in 36 herdrukt als 'Vrouwenspiegel'.

Slib en Wolken (stromingen en gestalten van de nieuwste nederlandse literatuur), vertaald in Frans en Engels (Rijksopdracht voor een introductie van de moderne nederlandse literatuur in het buitenland) 1949.

De Vruchtbare Muze (1949).

Vaderland in de Verte, historische roman, 1948.

Met eigen ogen, heugenissen van een Indonesische reis, 1953.

Spelen met de tijd, verz. opstellen, 1957.

Zedelijkheid en Schijnheiligheid (in opdracht van de NVSH), 1962.

Na de dood van mijn man in 1962 heb ik de laatste hand gelegd aan zijn boek 'Op het Breukvlak van twee Eeuwen', 1967. Omkijken in Verwondering, autobiografie, 1970.

A In uw boek 'De vruchtbare muze' spreekt u altijd van tendensliteratuur. Is geëngageerde literatuur hetzelfde, of is er ergens een belangrijk verschil?

R In mijn boekje heb ik erop gewezen dat oorspronkelijk haast alle literatuur tendensliteratuur was, dat wil zeggen literatuur met een

onderrichtende of ethisch-religieuze strekking. Als de westerse mens er zich in de 18e en 19e eeuw van bewust wordt dat hij ‘de wereld kan veranderen’ en dus sociaal verantwoordelijk is, waarmee ik uiteraard iets anders bedoel dan aan liefdadigheid doen, komt er een stroom van sociale tendensliteratuur los, die aanvankelijk vaak nog een filantropische inslag heeft. Dickens bijvoorbeeld, die conservatief was en zich verzette tegen de uitbuiting van ‘de armen’ door de ‘vooruitstrevende’ liberalen van de opkomende grootindustrie. Het zou me te ver voeren de samenhang van deze ontwikkeling na te gaan met die in het economisch-politieke vlak, met de Franse industriële revolutie, enz. Hier gaat het er om dat voor de sociaal betrokken literatuur op het eind van de 19e eeuw de benaming tendensliteratuur in gebruik komt.

A Maar die benaming had dan wel, geloof ik, een negatieve klank.

R Natuurlijk, want toen kwam de schrijver, de kunstenaar in het algemeen, juist in een soort luchtledig te leven: stoelend op een burgerlijke cultuur, gaat hij de achterwinstbejag en aanzien aanjagende burger verachten, maar voelt zich ook niet thuis bij de proletarische ‘grauwe massa’. Hij gaat dan een kunst-om-de-kunst belijden en meent dat de tendenskunst de muze tot dienstbaarheid dwingt. Pas in de benauwenis van de dertiger jaren van onze eeuw, de tijd van crisis, dreigend fascisme, waardoor ook de kunstenaar zelf in zijn vrijheid en bestaan in het nauw komt, gaat hij beseffen dat de literatuur bezig is een droogbloei te worden en wordt hij gegrepen door de sociale problemen van zijn tijd. Na de oorlog gaan we deze literatuur geëngageerd noemen. Het is dus een zusje van de tendensliteratuur, maar het nieuwe woord heeft nu toch wel een positieve klank gekregen, of is ambivalent geworden, d.w.z. het wordt nog altijd negatief gewaardeerd door mensen die geen maatschappelijk engagement kennen, of menen te kennen, want gewoonlijk zijn ze verknocht aan wat we maar het behoud zullen noemen.

A U zegt dat pas in de benauwenis van de dertiger jaren de schrijver gegrepen wordt door de sociale problemen van zijn tijd. Nu, in de benauwenis van de vijftiger en zestiger jaren lijkt me dat opnieuw het geval. Toch is onze maatschappij sinds de tweede wereldoorlog enorm geëvolueerd. Het kan haast niet anders of daardoor moet ook de literatuur in de maatschappij anders zijn

gaan functioneren. Wat houdt dat ‘anders’ in?

R Feitelijk heb ik die vraag al beantwoord. De literatuur werd gegrepen door de sociale problemen. En is dat nog steeds. Wel zou ik het verschijnsel ‘geëngageerde’ literatuur al voor de oorlog willen stellen, al komt de naam pas daarna.

A Ook in het boek ‘De vruchtbare muze’ schrijft u: ‘De grote 19e eeuwse roman is de sociale roman, of auteurs zoals Dickens, George Sand, of Gogolj uitgaan van de bedoeling een bepaalde sociale misstand te lijf te gaan of als Thackeray, Balzac, Hawthorne of de Brontë's de mens in de nuances van zijn sociale bepaaldheid uitbeeldt, men leest ze niet zonder aan de hand van de auteur zich een oordeel te vormen over de sociale verhoudingen.’ Dat doet wie nu leest, maar hebben die boeken een rol van betekenis gespeeld in de sociale ontwikkelingen van de tijd waarin ze geschreven werden?

R Ik geloof niet dat het mogelijk is te spreken voor de lezer van toen of voor de lezer van nu, maar het lijkt me wel zeker dat bijvoorbeeld veel van de tijdgenoot-lezers van Thackeray zich bewust zijn geweest van de sociale achtergrond van de tegenstelling tussen de intrigante Becky Sharp en de lieve Amelia, zoals, omgekeerd, er nu ongetwijfeld kijkers van het tv-spel dat naar het boek werd gemaakt, alleen overtuigd zijn geraakt van het feit dat Becky een slecht schepsel en Amelia een schatje is. En of de 19e eeuwse roman een rol gespeeld heeft in de sociale bewustwording? Om die vraag te beantwoorden zou zelfs een vluchtig overzicht van de grote russische romankunst van die tijd al voldoende zijn.

A Dan stappen we maar over naar een meer recent, om niet te zeggen modieus thema. Geweld. Ik meen dat sex en geweld steeds meer in één adem worden genoemd.

R Over dat koppel is gemakkelijker een brochure te schrijven dan een bladzijde in een enquête.

A Ik heb me, om te beginnen, wel eens afgevraagd of niet veel van het geweld dat we haast speels opgediend krijgen en bekijken, ik denk aan James Bond bijvoorbeeld, of waarover we lezen en praten omdat het nu eindelijk mag, met name in sex, ons niet indoctrineert, zodat we het echte geweld, het geweld van Vietnam, er gemakkelijker door aanvaarden. Het echte geweld wordt er dan door afgevlakt, verteerbaar gemaakt.

R Ik betwijfel, maar het blijft bij twijfel, moet ik daar eerlijk bijzeggen, of bij de tv-kijkers die van het James Bond geweld smullen de afkeer van het Vietnam-geweld wordt afgevlakt. Ik betwijfel dat omdat ik me afvraag of die mensen zich überhaupt druk maken over Vietnam. De pers helpt hen daar trouwens een handje bij.

A Geweld is een kenmerk van deze tijd, zegt men. Het is een thema van de hedendaagse literatuur, van haast alle ontspanningsfilms. De mensen die er zich vroeger nog op beroemden pacifist te zijn verklaren zich nu niet meer afkerig van geweld, omdat geweld het enige afdoende antwoord zou zijn op het geweld dat gezagsdragers allerhande gebruiken om zich te kunnen handhaven.

R Goed, men zegt dat geweld een kenmerk is van deze tijd. De socioloog Wertheim heeft eens opgemerkt dat inderdaad wel iedere historische periode een bepaald stempel, een boventoon heeft, maar dat zich daaronder altijd een contrapunt handhaaft, omdat de mens in wezen niet zoveel verandert, maar een deel van zijn wezen als het ware onderduikt. Vandaar het historisch gezichtsbedrog bij de koplopers van de huidige 'sexuele revolutie'. Zij zien een 'Victoriaanse periode' die pas na de tweede wereldoorlog afbreekt en onbepert tot in een grauw verleden teruggaat. Waarbij het dan onverklaarbaar blijft waarom er nu zoveel 'ondeugende' boeken uit die preutse periode ijverig herdrukt worden en vergeten wordt dat zich een eerdere sexuele revolutie, omstreeks 1900, als element van een grote sociaal-culturele revolutie voltrok - lees daarover het boek van Jan Romein 'Op het breukvlak van twee eeuwen' even na - een omslag dan die de spits afbeet voor al de eisen die nu opnieuw gesteld worden na een langdurige teruggang in de periode van oorlogen, crisis en koude oorlog. Ik zou dus niet durven beweren dat onze tijd zich uitzonderlijk onderscheidt door de koppeling van sex en geweld. Denk eens even aan de dertigjarige oorlog! Wel weet ik dat in een onbepert gecommmercialiseerde maatschappij de verkoopbaarheid van dergelijke thema's een grote rol speelt. Als ik al dat uitbundige en soms regelrecht opsnijderige geschrijf over sex en geweld overzie en de gretigheid waarmee het gelezen wordt, rijst bij mij wel eens de ondeugende vraag: zijn er echt zoveel impotente mannen die daaraan behoefte hebben? Want wat me ook

opvalt is dat vrijwel al dit soort literatuur door en voor mannen geschreven wordt en dat de emancipatie van de vrouw lelijk in het gedrang komt bij een literatuur waarin de vrouw niet veel meer dan een voorwerp is.

A Een toch medewerking verlenend voorwerp.

R Guy de Maupassant schreef ook geen preutse verhaaltjes, maar omdat ze erotisch en niet louter sexueel waren, vertonen zijn vrouwelijke figuren een eigen karakter en de mannen een minder eenvormig, wat zijn intriges meer spanning geeft. Tenslotte nog iets wat ik wou zeggen over de toch wel erg kunstmatige scheiding die in onze tijd op het voetspoor van het ‘wetenschappelijke’ werk van het echtpaar Kronhausen getrokken wordt tussen ‘echte pornografie’ en ‘erotisch realisme’. Iedere tijd heeft zijn eigen hypocrisie en ik kan hier niets anders in zien dan een staaltje van de hypocrisie die in onze tijd past. Waarom moeten we elkaar wijsmaken dat er bij ‘hoogstaande’ mensen geen vraag is naar pornografie? Milton hoort onder de rubriek ‘christelijk’ thuis even goed als stapels christelijke dames- en keukenmeidenverhalen en de ‘vieze’ versjes van Goethe even goed onder de rubriek pornografie als wat men onder de toonbank koopt of kocht. De zaak wordt nog verwarder doordat het literair oordeel in de welvaartsstaat zich niet onttrekt aan de verblinding van het verkoopsucces: als Jan Cremer slechts een paar duizend exemplaren van zijn boek verkocht had was hij niet in aanmerking gekomen voor een bekroning.

A Het verkoopsucces wordt in hoge mate bepaald door de reclame. De hidden persuaders zijn actief. Denk aan de mensen die de veroveringen van het socialisme mooi hebben opgevangen in de consumptiemaatschappij. Meesterbreinen. Nu geloof ik niet direct dat wij met z'n allen de slachtoffers zijn van een of ander even geniaal als duivels complot van enkele van die meesterbreinen, maar ik stel toch voortdurend vast dat er in de bovenlaag een grote doelbewustheid en eensgezindheid heerst, terwijl er, meer onderaan, enkel twijfel, rivaliteit, tegenstrijdige meningen en verwijten en verdachtmakingen aan bod komen. Waarom? Ageren de linksen niet te veel van uit het besef dat ze de zwaksten zijn, van uit bepaald een minderwaardigheidsgevoel, waardoor ze vrij agressief optreden, ook tegenover elkaar? Of zijn er andere

redenen? Of zie ik het fout?

R Met uw beschrijving van de maatschappelijke verhoudingen ben ik het wel ongeveer eens, maar het komt me voor dat u gevolg en oorzaak verwart. De 'have's' zitten op het kussen en steunen elkaar daarin, niet omdat ze zo doelbewust en zeker van hun zaak zijn, maar omgekeerd ontlenen ze hun zekerheid aan hun macht. Het behoud is altijd behoudend, wat overigens niet uitsluit dat ze elkaar bij gelegenheid verslinden bij concernvorming en oorlogen. Aan de andere kant staan de machtelozen - ik stel het nu wat simpel, er zijn natuurlijk allerlei tussenvormen - die haast bij definitie onzeker en agressief worden, alleen al omdat ze voor de taak staan tegen grote weerstanden in nieuwe vormen te scheppen, waarover ze uiteraard onderling kunnen gaan twisten.

A In een artikel dat ik eens van u las schrijft u 'maar wanneer wij onze huidige literatuur als spiegel van de contemporaine menselijke verhoudingen mogen zien - wat natuurlijk geen onaantastbare waarheid is -'. Kan literatuur eigenlijk iets anders zijn dan een spiegel van de contemporaine menselijke verhoudingen? En, zoals u daar-juist al stelde toen u een onderscheid maakte tussen erotische en louter sex-literatuur ook in dat artikel zegt u dat in onze hedendaagse literatuur de vrouw allereerst de rol van object krijgt. Zijn er ook nog andere zaken die onze literatuur van vandaag zo helder stelt? Bijvoorbeeld over de rol van de intellectueel, over de macht van het woord?

R Onze literatuur is m.i. in zoverre geen spiegel van de menselijke verhoudingen dat de eigen kleine kring van schrijvers en kunstenaars er te veel als *de* wereld wordt gezien. Er zijn uitzonderingen natuurlijk. En de voorstelling van de vrouw als voorwerp daarin zie ik dan ook minder als afspiegeling van de werkelijkheid dan als een overtrokken beeld, een wensdroom van de maatschappelijk vrij machteloze literaat.

A In 'Slib en wolken' merkt u op dat 'in dit befaamd nuchtere land de poëzie in het algemeen op een hoger niveau staat dan het proza.' Welke verklaring hebt u daarvoor? En hoe zou u het verklaren dat in het achterop blijvende, wat engere Vlaanderen de romanproductie in kwaliteit die van Nederland overtreft? Althans, dat beweert men.

R Ik ben het volmaakt met u eens dat de Vlaamse romanproductie

de onze verre overtreft. Waardoor? Waardoor springt er in het 19e eeuwse halfbarbaarse Rusland een wereldliteratuur omhoog als een aangeboorde geysers, maar kennen ze zo goed als geen schilders van betekenis? Waarom presteert Skandinavië muzikaal zo weinig? Ik weet het niet.

A Misschien hebben romanciers om tot volle ontwikkeling te komen behoefte aan een schraal klimaat. Romanciers en toneelauteurs. Ik zag op tv onlangs een ontstellende film over de achterlijke situaties in Ierland, en moest daarbij steeds denken aan het werk van auteurs als James Joyce, Samuel Beckett, George Bernard Shaw, Oscar Wilde, Brendan Behan, Sean O'Casey... Nog een vraag in een andere richting. Men hoort voortdurend klagen over een afname van politieke response bij de mensen, een gevolg van de toenemende welvaart. Ziet u dat ook? Ook bij de jeugd?

R Het lijkt me duidelijk dat vooral de jeugd de laatste jaren wel degelijk politieke activiteit aan de dag legt in een gevecht juist tegen de gevaren van de welvaartsstaat. Vredesbetogingen, studentenverzet, men hoort er elke dag wat van. Het is wel een verzet dat buitenparlementair is, en dus niet in de geslepen banen van de oude partijvormen verloopt.

A Men beweert ook dat er steeds minder belangstelling zou bestaan voor het romangenre, steeds meer voor vulgariserende wetenschappelijke werken. Hoe verklaart u die tendens?

R Het lijkt me begrijpelijk dat in een tijd waarin de wetenschap zo snel evolueert met de kans op zowel alles belovende als alles bedreigende uitkomsten er een grote belangstelling bestaat juist voor die uitkomsten. Maar alleen publicatie- en verkoopcijfers zouden kunnen uitwijzen of de lectuur daarover inderdaad de romanlectuur verdringt.

Mark Grammens

Na Leuven, een jaar bedrijfsleven en wat stage, in 1956 beroepsjournalist, tot 1961 met verblijfplaats te Londen, daarna Brussel; 1962 politiek redacteur 'De Linie', 1964 bij het verdwijnen van 'De Linie' oprichter en directeur-hoofdredacteur van 'De Nieuwe'.

A Hoe verklaart u het dat Vlaanderen slechts één opinieweekblad heeft, en dan nog een klein, wat toch bijzonder weinig is in vergelijking met bijvoorbeeld Nederland, ook als men er rekening mee houdt dat er nu eenmaal meer Nederlanders zijn dan Vlamingen.

G Juist in het verschil in bevolkingsaantal zit de verklaring. Vele dingen worden slechts mogelijk bij een zekere minimumoplage. Het is totaal verkeerd te denken dat omdat er bijna 6 miljoen Vlamingen zijn tegen ongeveer 13 miljoen Nederlanders de Vlamingen toch ook ongeveer half zo veel bladen als de Nederlanders in stand moeten kunnen houden. De louter proportionele verhouding geeft een totaal vals beeld van de situatie. Als de bevolking niet groot genoeg is om een minimum-oplage te garanderen dan kan er niets gebeuren. Dat is toch duidelijk ook de reden waarom Wallonië - er zijn minder Walen dan Vlamingen - helemaal geen eigen pers heeft. Ik ken op die regel slechts een uitzondering, en dat is Duitstalig Zwitserland, maar daar kan de pers zich staande houden door haar internationale uitstraling. Zij hebben een verspreiding over de gehele wereld. De 'Neue Zürcher Zeitung' wordt overal ter wereld gelezen, maar dat kan van geen enkele Vlaamse of Nederlandse krant gezegd worden. Deze door

de taal geschapen mogelijkheden hebben wij dus evenmin. Ik weet dat de 'New Statesman' een oplage bereikt van 70.000 exemplaren, waarvan de helft naar het buitenland gaat. De 'New Statesman' zou gewoon niet zijn, niet kunnen zijn, wat hij nu is als hij in het buitenland geen lezers had. Bovendien zitten in het buitenland haast uitsluitend abonnees, wat eveneens heel interessant is voor de economie van het tijdschrift. En door deze grote diffusie zijn de tijdschriften ook niet gebonden aan de lokale ontwikkelingen. Hun scope kan zich verruimen, want de lezers in het buitenland hebben niet in de eerste plaats belangstelling voor de concrete feiten of zelfs niet voor de strekking van het tijdschrift, maar uitsluitend voor de kwaliteit van wat gebracht wordt. Die mogelijkheden zitten er dus bij ons duidelijk niet in. Ook speelt hier in Vlaanderen een rol dat er zeer veel buitenlandse bladen worden gelezen. Ik denk - het is maar een indruk hoor, ik heb geen cijfers om het te bewijzen - dat 'Le Monde' beter verkoopt in Brussel dan in Londen. Dat heeft tot gevolg dat men in een land met een beperkt taalgebied zeer gemakkelijk de ideeën uit het buitenland opneemt. Dat is een bijzonder groot voordeel. Datzelfde verschijnsel doet zich bijvoorbeeld ook voor op het gebied van het theater: onze groepen zijn te zwak om vele stukken behoorlijk te kunnen brengen, maar vreemde gezelschappen treden hier regelmatig op en ondervangen dat bezwaar.

A Niettegenstaande dat zeer intens contact met wat er overal buiten onze grenzen gebeurt, reageert men hier nauwelijks.

G Het kennis nemen van feiten en ideeën is natuurlijk een louter receptieve bezigheid, geen creatieve. Receptie leidt niet noodzakelijk tot creativiteit, zoals wel duidelijk door Brussel geïllustreerd wordt. De receptieve cultuur in Brussel is enorm, maar daar volgt geen engagement uit.

A Er zit, geloof ik, een nog moeilijkere kant aan de perssituatie hier. 81% van de Vlaamse pers wordt door 2 groepen gecontroleerd. Sommigen betwisten die cijfers, beweren dat het minder dan 50% is, en dat die hoge cijfers betrekking hebben op samenwerking op het gebied van publiciteit, die niet redactioneel doorwerkt. Zelfs dan is het cijfer nog bijzonder hoog. In Duitsland werd bepaald dat een persconcentratie nooit boven de, naar ik meen 24%, mag uitgroeien.

G De situatie is nog slechter dan deze cijfers doen vermoeden. De feitelijke monopolievorming van de pers hier mag je rustig op 100% stellen. Louter technisch gezien kan men gelijk hebben als men beweert dat de ‘Standaard’ en ‘Laatste Nieuws’ groepen nog onder de 50% blijven, maar dat belet niet dat de samenwerking tussen de bladen enorm groot is. Het is in Vlaanderen voor een journalist onmogelijk om van de ene krant naar de andere over te stappen. Wie moeilijkheden krijgt met zijn redactie en afgedankt wordt verdwijnt onherroepelijk uit de journalistiek. En dat is een griezelige situatie. Dergelijke afspraken staan uiteraard niet op papier, maar ze functioneren bijzonder degelijk als ongeschreven wetten. En in deze feitelijke trustvorming spelen ook de socialistische kranten ‘Volksgazet’ en ‘Vooruit’ mee.

In Vlaanderen is de invloed van de redacties in het beleid van de dagbladers veel geringer dan in andere landen. En dat heeft niets te maken met de structuren in ons persbedrijf, die zijn precies als overal elders. In Engeland - ik noem Engeland omdat ik er lang gewoond heb en met de situatie ginds vertrouwd ben - heeft een journalist de kans om op zijn stuk te blijven staan, daar kan de beroepseer nog meespelen, maar dat is hier totaal onmogelijk. Wie behoorlijk werk wil leveren moet de directie van de krant voor een alternatief kunnen plaatsnemen, want anders is hij machteloos. En de journalist hier kan dat niet. Hij kan niets anders dan zijn talent verkopen en zijn bek houden. Dat is ook de reden waarom men hier in Vlaanderen geen respect heeft voor de journalist. De journalisten zelf kunnen geen zelfrespect opbrengen. Toen enkele journalisten van de ‘Standaard’ groep om inspraak vroegen in het beleid van hun krant werden ze gewoon ontslagen en wel geteld één van hen is in de journalistiek kunnen blijven. Hij is in dienst genomen door ‘De Rode Vaan’, het communistische weekblad. Er heerst hier in de pers een volkomen 19e eeuwse arbeidsverhouding: wie een actie tracht te organiseren gaat er gewoon uit. Men zou zelfs kunnen zeggen dat de situatie nog slechter is dan toen, want in de pers is men nog niet eens aan het stadium van de vrije vakvereniging toe. Een van de grote oorzaken van deze situatie is, dat de meeste journalisten in feite niets meer verlangen dan een hoog inkomen. Verschillende redacties betalen hier de laatste jaren zeer goede salarissen. Maar wie in Vlaanderen vrij

wil blijven moet bereid zijn zijn inkomen relatief laag te houden. Wie hier betaald wordt voor wat hij waard is, is meteen zijn vrijheid kwijt. Men moet altijd het gevoel hebben dat men, als de vrijheid bedreigd wordt, zonder bezwaar naar iets anders kan overstappen. Dat kan niet meer als men 50.000 fr. per maand verdient. In de strijd tegen het machtsbezit is talent alleen niet voldoende. De bereidheid een persoonlijk offer te brengen moet er noodzakelijk bijkomen. Onze pers is geen pers van redacties maar van huichelaars. Zelfs onze sportjournalisten houden bewust en zonder dat ze er toe gedwongen worden allerlei informatie over wat er ook op dat gebied aan smeerlapperij gebeurt achter. Als ze de waarheid over vele sportidolen en wat er achter steekt zouden vertellen zouden de lezers hen gewoon niet geloven. Zij weten dat de lezer geen vertrouwen meer heeft in de beroepseer van de journalist. Geen respect bij de lezer, geen respect bij de directie van de kranten. Bij buitenlandse kranten kan het verlies van een redacteur een ernstig verlies zijn. Maar hier?

A Bij een dergelijke perssituatie kan men nog onmogelijk van behoorlijke informatie spreken, en als die ontbreekt wordt ook het behoorlijk functioneren van de democratie onmogelijk.

G Dat is volledig juist. De enige troost is dat hier veel buitenlandse kranten worden gelezen.

A Maar slechts door een relatief kleine groep.

G Inderdaad. Het is ontstellend als je eens nagaat wat zelfs onze universiteitsstudenten lezen - vooral die van Leuven, in Gent is de situatie iets beter. De sportbladen en 't Pallieterke en verder nog nauwelijks iets. Het niveau van wat zij lezen ligt lager dan bij de doorsnee bediende.

A Rinus Ferdinandusse verwijt de Vlaamse pers, inclusief De Nieuwe, vooral een gebrek aan nieuwsgierigheid.

G Ik weet dat, ik heb daar met Ferdinandusse over gecorrespondeerd. Hij heeft gelijk, maar hij betreft niet er alle factoren bij. Herinner u bijvoorbeeld even het nummer dat wij brachten bij het bezoek van Mboetoe aan België. Daar werd toch bijzonder scherpe commentaar in gebracht, met informatie die nergens anders te vinden was, zoals het aantal bij relletjes vermoorde studenten, en het bevatte bovendien polemiek, we vertellen er in waarom de Belgische pers niet over Kongo mag praten. En wat volgde daar-

op? Volkomen stilte. Men kan hier aanklagen wat men wil, er wordt niets concreet mee bereikt. En daar houdt Ferdinandusse geen rekening mee. Als in Nederland een oud-soldaat iets vertelt over wat er vroeger in Indonesië gebeurde werpt heel de pers, inclusief televisie zich daarop. En hier? Aanklagen heeft geen effect. Wij hebben ooit eens een stuk gepubliceerd over de kinderarbeid in een met name genoemde Belgische fabriek. Een ongehoord schandalige situatie. Resultaat: totale stilte. Wij hebben de directie van die fabriek gratis een aantal nummers gezonden, wij hebben ze uitgedaagd omdat we wisten dat wat we publiceerden niet kon aangevochten worden. Geen reactie. Als je het management aanvalt, en de vakbonden die mede schuldig zijn, en de rest van de pers is gebonden, welk effect kan men dan bereiken? Het verschil tussen wat wij doen en wat in Nederland gedaan wordt zit enkel in het bereikte effect.

Door het uitblijven van effect wordt het ook steeds moeilijker goede informatie te brengen. Omdat wat gepubliceerd wordt niets uithaalt gaan je eigen lezers je informatie wantrouwen. Door veel informatie te brengen loopt men dus de kans zijn lezers te verliezen. Want het publiek identificeert zich altijd met z'n blad, en als dat blad in het isolement wordt gedrongen vindt de lezer dat niet prettig en gaat op zoek naar argumenten om zich los te maken. Wij zouden er bij winnen als er hier een concurrerend blad zou opduiken, want nu verliezen wij lezers door ons isolement.

A Is er kans dat er concurrentie komt?

G Ik zie het niet. Het is onmogelijk om, buiten de bestaande groepen om, nog met iets nieuws op de markt te komen. Het noodzakelijke beginkapitaal is te groot, en men kan onmogelijk winstcijfers garanderen. De reclame wordt bovendien naar de grote groepen afgevoerd. Als ik toen ik vijf jaar geleden met 'De Nieuwe' startte, zoveel had geweten over perseconomie als nu dan had ik er nooit mee durven beginnen...

A Bestaat er nog een mogelijkheid op verbetering van de perssituatie in Vlaanderen?

G Geef me 1000 abonnementen bij. Dan kan ik Rinus Ferdinandusse gelijk geven, meer informatie brengen, zoveel sensatie maken dat het establishment ons niet meer kan doodzwijgen. Dat is geen boutade. Geef me de mogelijkheid één man full-time in

dienst te nemen die zijn dag in en om de Wetstraat doorbrengt. Er zijn in België niet veel geheimen, weet je. Alleen horen de journalisten tot de kleine groep ingewijden. Kijk het eens na: geen enkele Belgische krant heeft een vaste redacteur voor sociale zaken. Alleen 'De Rode Vaan' heeft een sociale rubriek. Een staking hier wordt gewoonlijk in 4 regels afgedaan, en dan ziet men nog de kans in die 4 regels te vertellen dat er veel werkwilligen zijn. Maar men stuurt er nooit een reporter heen. Geef ons de middelen iemand in dienst te nemen die dat doet, die kan nagaan wat er in de bedrijven gebeurt: wat er in een bedrijf met 2000 arbeiders gebeurt is heel wat belangrijker dan wat er verteld wordt in de gemeenteraad van een dorp van 200 mensen.

A Hebt u ooit last gehad van censuur?

G We zijn er nooit in geslaagd ze uit te lokken. Ze kijken wel uit om op die manier de aandacht op ons te vestigen.

A De situatie lijkt me uitzichtloos. Kan de romancier of de dichter er iets aan verhelpen?

G Die vraag moet iedere schrijver voor zichzelf beantwoorden. Er kan onmogelijk een algemeen geldend antwoord op gegeven worden. Het schrijverschap kan een schrijver bewust maken van zijn behoefte aan engagement - en dan zal hij op uw vraag kunnen antwoorden vanuit dat engagement, maar niet vanuit zijn schrijverschap.

A Vele van de grote romanciers van de vorige eeuw hebben de lezers inzicht kunnen bezorgen in de maatschappelijke structuren, en hebben zo aan de sociale ontvoogding kunnen bijdragen. Hoort dat nu nog tot de mogelijkheden van de literatuur?

G Heel moeilijk te beantwoorden. Men moet eerst de plaats die de roman in de culturele situatie van vandaag inneemt kunnen bepalen. In onze tijd, met radio en tv, krijgt de literatuur noodgedwongen sociologisch gezien een andere plaats. Ik bedoel daarmee niet direct minder belangrijk, maar anders. Het probleem wordt wellicht duidelijker als men niet meer praat over literatuur maar wel over creatieve arbeid. Dat de roman als massaproduct veel aan belangrijkheid heeft ingeboet lijkt me evident. Maar de man die tv-spelen schrijft kan maatschappelijk gezien een bijzonder belangrijke rol gaan vervullen. Ook de creatieve arbeid moet evolueren naar de wegwerpcultuur. Journalistiek en het schrijven voor radio

en tv zijn vormen van wegwerpkunst. Dat is een element van onze moderne beschaving, en we kunnen niet anders dan er rekening mee houden. We hebben er echter nog niet mee leren leven. De mensen die nu werken aan de verandering van de maatschappij hebben het medium tv nog niet geïntegreerd in hun denken. De nieuwe generatie is opgevoed met tv, en dat zal een enorm verschil uitmaken.

A Als u spreekt van wegwerpkunst mag ik dan ook denken aan weggeefkranten?

G De evolutie is onvermijdelijk. Als één krant ermee begint, waar ook ter wereld, volgen alle anderen. Weet u, ik heb zelf al wel eens met de idee gespeeld van ‘De Nieuwe’ een weggeefkrant te maken. Het zou kunnen. De reclameman heeft geen belangstelling voor de inhoud of de strekking van een tijdschrift. Hij kijkt enkel naar het publiek dat bereikt kan worden... Op lange termijn geloof ik echter wel dat het een slechte belegging is. Want als er een economische terugslag komt - ik weet niet wanneer hij zal komen, maar hij is onvermijdelijk, dat staat voor mij vast - dan is de reclame het eerste slachtoffer. Alles wat afhangt van reclame leeft op lemen voeten. Als men moet snoeien in het budget is de reclame het eerste slachtoffer - en dan zeker de dagbladreclame, die slechts als aanvulling op de tv-reclame, ook hier onvermijdelijk, wordt beschouwd. Bovendien doet de toenemende monopolievorming het belang van de reclame afnemen. Eens zal de hele zaak barsten...

A Nu speelt de reclame nog een geweldige rol. Ondermijnt ze ons vertrouwen niet in het woord?

G Beslist. De woorden bestaan steeds minder.

A Vandaar dat er achter het IJzeren Gordijn nog wel meer belangstelling bestaat voor literatuur?

G Er spelen nog andere factoren mee, die niets met het regime te maken hebben, zoals de grotere leestrategie die ginds bestaat, en het feit dat de keuze minder groot is, maar ik geloof wel dat die van minder belang zijn.

A Wordt bovendien alles wat aan deze kant van het IJzeren Gordijn door Links gepresteerd wordt niet onmiddellijk door het kapitalistische stelsel geabsorbeerd?

G Links zal Rechts altijd verrijken. Het talent zit hoofdzakelijk

links, en dat talent verbetert de maatschappij. Maar het alternatief is absurd: wil men vermijden dat men door rechts misbruikt wordt dan moet men zich buiten de maatschappij plaatsen en volledig passief blijven. De formule is: marginaal in de maatschappij staan, maar niet in de organen.

A Ook een auteur met revolutionaire ideeën moet gebruik maken van grote, dikwijls rechtse uitgeverijen, om gepubliceerd te worden.

G Onvermijdelijk, en ik vind dat niet eens zo erg. Maar wat ik wel erg pijnlijk vind is dat vele zogezegd linkse auteurs zonder bezwaar in rechtse tijdschriften publiceren, ik bedoel auteurs die niet het excuus hebben dat zij dit voor den brode moeten doen.

A J.J. Oversteegen verweet dat o.m. aan Mulisch.

G En terecht. Mulisch levert goed werk. Door het talent waarmee hij informatie brengt bereikt hij meer effect dan anderen. Door zijn reputatie spreekt hij mensen aan die anders niet zouden beroerd worden. Hij bereikt een groter publiek dan het linkse publiek, omdat zijn kwaliteit velen boeit. Maar als Mulisch ook meewerkt aan Avenue bijvoorbeeld dan zit hij verkeerd, want daardoor maakt hij een dergelijk blad ook voor links acceptabel. En hij heeft niet het excuus dat hij het moet doen om in leven te kunnen blijven.

A Misschien redeneert hij: door in Avenue te publiceren bereik ik juist het publiek dat overtuigd moet worden.

G Daar ben ik niet mee eens. Ik zou Mulisch kunnen volgen als hij me één enkele pagina uit Avenue kan tonen waarin aan sociale kritiek of analyse van de situatie in Nederland wordt gedaan. Hij vindt ze niet. Opzettelijk zwijgen over de binnenlandse politiek, maar wel erg progressief doen over alles wat in het buitenland gebeurt is een zeer gevaarlijke misleidingspolitiek, en men zou mogen verwachten dat Mulisch en ook Renate Rubinstein het verstand hebben om dat in te zien.

A Zouden Mulisch, Rubinstein en zovele anderen werkelijk invloed uitoefenen door wat ze publiceren?

G Het belang van het engagement wordt pas duidelijk als men het omdraait. Stel dat iemand met het talent van Mulisch een anti-Castro boek had gepubliceerd. Dat zou een pijnlijke zaak zijn geweest. Heeft Picasso mensen bekeerd? Neen. Maar zou het niet verschrikkelijk zijn geweest als Picasso met zijn talent aan

de kant van Franco had gestaan? Een schrijver, een kunstenaar beïnvloedt de opinie op een manier die niet na te gaan is, maar hij kan duidelijk veel bereiken.

Jan Christiaens

Geboren in 1929 te Antwerpen.

Ambtenaar.

Schreef een 10-tal toneelstukken, w.o. 'De koningin der eilanden' (1954) - 'Tee drinken' (1958) - 'De Beestentrein' (1958) - 'Een vredesduif braden' (1959) - 'De Kangoeroes' (1960) en 'De lachende Krokodil', een groteske satire, in 1969 gecreëerd door het 'Fakkelteater' te Antwerpen na reeds in 'Vandaag' (Bruna) en in boekvorm (Ontwikkeling) te zijn verschenen.

Hij is tevens auteur van enkele verhalen voor de jeugd en van een tv-spel 'De Bruiloftstaart'.

Kreeg driemaal de letterkundige prijs van de provincie Antwerpen en in 1965 ook de 'Sinjaalprijs voor Toneel'.

Zijn toneelwerken werden o.a. gecreëerd door het 'Teater op Zolder', het 'N.K.T.' en het 'E.W.T.-Hessenhuis' te Antwerpen, 'Arca' van Gent, 'Toneelgroep Theater' van Arnhem, en het 'Kleines Theater' te Keulen. Hij was medestichter van het literaire tijdschrift 'Het Kahier', en medewerker van 'Gard Sivik', 'Kentering' en 'De Vlaamse Gids'.

Journalistieke bezigheden bij 'De Nieuwe Gazet'.

In voorbereiding: 'Met de vinger aangewezen': een zinnig kolderspel, en 'De parochie van miserie', naar het boek van J. Wilms.

Leverde ook teksten voor enkele show-programma's van de BRT-TV.

A Ik heb in 'Schrijven of Schieten' geen toneelauteurs opgenomen.

C Ik weet het. En ik dacht: daar heb je het weer, discriminatie. Op alle gebied discriminatie. Is toneel geen literatuur, of een minder hoogbenige vorm van schrijverij, of...

A Niks geen discriminatie of pretentie. Ik denk alleen dat de instelling van een romancier of een dichter, die ergens in een stil

hoekje woordjes op papier zit te tekenen, en verder met niets of niemand rekening hoeft te houden, helemaal anders moet zijn tegenover het woord dan die van de toneelschrijver, die terwijl hij bezig is, voortdurend toneeltechnische mogelijkheden en beperkingen in het oog moet houden.

C Op die manier ben ik het er natuurlijk wel mee eens. Je bent inderdaad verplicht rekening te houden met de toneelruimte, met het decor, de belichting, en met nog een massa andere zaken waar een romancier zich geen barst van hoeft aan te trekken. Ik heb steeds voor zolder-, kamer-, en keldertheaters geschreven. Die mensen hadden geen sou, ze werkten zonder subsidiëring, en daar moet je dan bij het bedenken en schrijven van je stukken 100% rekening mee houden. Je bent gebonden aan een kleine ruimte, weinig technische outillage, ze vragen om de kosten te kunnen drukken eenheidsdecors, eenvoudige costumering, etc... Maar er was toch een tijd dat het er niet zo ongunstig uitzag. In de jaren 60 mochten we hier in Vlaanderen van een toneelrevival spreken. Denk aan Hugo Claus, Piet Sterckx, Jozef Van Hoeck, Georges Van Vrekem, Tone Brulin, en anderen. Ik ook, mag dat? De kleine gezelschappen werkten enthousiast, zonder subsidie, zonder betaling, ze gingen zelf op zoek naar Vlaams werk, ze gaven het experiment ruimte. Maar het is allemaal doodgelopen op gemis aan belangstelling. Zowel van de officiële kant als van de kant van het publiek. In Vlaanderen neemt men de toneelliteratuur helemaal niet au serieux. Ja, er is toch iets gebeurd. Onlangs is er een 'Centrum voor Nederlandse Dramaturgie' gesticht met een vette subsidie. De helft voor de administratiekosten. Tussen haakjes, het centrum hoeft geen port te betalen. De andere helft gaat naar de auteurs. Een verdienstelijk werk dat door een Commissie dramatisch verantwoord bevonden wordt krijgt een subsidie van F 7.500. En dan gaat die Commissie dat werk voorleggen aan een theaterdirecteur en die zegt dan 'M'n kloten Louiza'. Maar een ander auteur die van dat Centrum geen weet heeft, een die in Stekene woont bijvoorbeeld, die legt dan een toneelstuk voor aan een theaterdirecteur, en die vent zegt 'Ja, dat speel ik', en hij krijgt dus geen subsidie van F 7.500, maar alleen auteursrechten en als dat nu in een kamertoneel is dan krijgt hij een aalmoes en haalt hij nooit zijn 7.500 F. Nooit. En weet je wie er in die beheerraad, die

zichzelf wel goed zal voorzien van zitpenningen, zit? Wie? Ons aller vriend Bernard Henry, auteur van ontelbare reisverhalen. Nu zul je direct zeggen waarom zit je met al je gepraat niet zelf in die beheerraad? Omdat ik er niet in geloof. Weer een administratie bij. Ik steun Claus als hij zegt geef een jaargeld aan 5 toneelschrijvers, na 5 jaar heb je 25 toneelstukken en daar zal zeker iets serieus uitkomen.

A Er is een groot verschil tussen 'De lachende krokodil' zoals die tekst gepubliceerd werd, en de versie die door het Fakkeltheater op de planken werd gezet. Hoe kwam je tot die veranderingen. Workshop?

C Ik heb wekenlang samen met regisseur Guido Maeremans gepraat. We hebben samen gewandeld, gegeten, gedronken, voetbal gespeeld, en ondertussen almaardoor over het stuk gepraat. Een hele zomer hebben we er over gedaan. Ook bij de repetities werd er uiteraard nog veranderd. Ik geloof in de workshop-methode. Acteurs hebben dikwijls een klaardere kijk op het stuk dan de auteur. En waarom dan van hun ervaring en feeling geen gebruik maken? Een acteur mag zeggen: 'halt, schrijverke, er zit hier een zak in je stuk', en hij mag je er toch ook op wijzen dat je de lijn van je stuk ergens kwijt bent, of de draad niet strak genoeg gespannen houdt. Dan kan de schrijver aan tafel gaan zitten en herschrijven, zijn stuk bijtrekken. Zo werkt theater.

A Men hoort tegenwoordig regelmatig beweren dat de regisseur belangrijker is dan de auteur. Jean Vilar zei: 'Les vrais créateurs dramatiques de ces trentes dernières années ne sont pas les auteurs, mais les metteurs en scène'.

C Daar ben ik het niet mee eens. Natuurlijk niet. Zonder auteur heeft de regisseur niets te doen. De schrijver zorgt voor het stramien, de regisseur voor de rest. Maar regisseur en schrijver moeten wel duidelijk en spontaan op dezelfde golflengte afgestemd zijn. Zoals dat, geloof ik wel, bijvoorbeeld bij Walter Tillemans en Hugo Claus het geval is. En ik geloof dus manifest wel in het équipe-systeem, waarin auteur en regisseur en acteurs tot een soort osmose komen. Zo heet dat toch? Osmose. Een modewoord, en ik heb het dan ook niet gebruikt. Overigens interesseren al die uitspraken, stellingen en theorieën me eigenlijk helemaal niet. Moet ik daar allemaal tot en met van op de hoogte zijn om iets te

kunnen schrijven dat wat betekent en dat aanslaat bij het publiek? Ik weet niets af van de theorieën van, noem maar op, iemand als bij voorbeeld Gordon Craig, en ze interesseren me ook niet. Moet ik nu echt ‘Wijding bij een 3e Geboorte’ van Herman Teirlinck gelezen hebben? Ik heb het boek in mijn kast staan, maar heb het nog nooit open gedaan. Wat doen al die mensen? Met woorden spelen. Pagina na pagina over climax en anti-climax. Gezwam. Ik wil dat het publiek reageert. Uit.

A Men kan hier in Vlaanderen nauwelijks van een theaterpubliek spreken.

C Het theaterleven is hier verstarde, ik zei het al.

A En de staat steunt het niet graag. Waarom niet? Zouden ze misschien ergens schrik hebben van het toneel, weten dat toneel een medium is dat op de mensen een geweldige invloed kan uitoefenen, hen wakker en bewust kan maken?

C Misschien, maar dat is een mes dat aan twee kanten snijdt. Ze zouden het dus ook kunnen gebruiken, enkele fascistische jongeren met talent aanmoedigen.

A Ze hebben er wel het geld voor: een fossiel als opera wordt met behulp van krankzinnige bedragen in stand gehouden.

C Weet je, ik geloof dat ook theater een fossiele kunstvorm geworden is. Ik geloof niet dat het nog eens dezelfde impact zal krijgen als het had bij de Grieken, in de middeleeuwen, in de tijd van Shakespeare. De nieuwe media, film en tv, nemen de plaats van het theater in. Ik zie enkel nog als lichtpunt het ‘spectacle total’, toneel, ballet, alle mogelijkheden van licht- en klankeffecten. Dingen dus als ‘Oh what a lovely world’ en ‘Hair’. Ik kan het me niet voorstellen dat men met een stuk van Strindberg nog volle zalen trekt. Wel de 400 intellectuelen die men in een gemiddelde stad vindt, aangevuld met wat verlichte kruideniers, maar niet een bemiddelde bandwerker van General Motors of Ford. En die kun je ook niet verleiden met stukken van een ouwe zaag als Bertolt Brecht. Ik heb nooit wat gevoeld voor het werk van die vent, ik val er gewoon bij in slaap. Ook het experiment van het absurde theater is doodgelopen. Ionesco en Beckett zitten in het klassement. Wat me wel aangesproken heeft is een stuk als ‘De Gijzelaar’ van Brendan Behan. Dat is een stuk dat al niet meer past binnen de vervelende grenzen van wat wij gewoonlijk onder theater ver-

staan. Ik geloof niet meer in het theater van het ‘monstre-sacré’, het officiële theater. Maar, begrijp me niet verkeerd, ik geloof nog wel in het theater dat een shock geeft, in het actualiteitstheater dus ook. Waarom had de opvoering van ‘De Lachende Krokodil’ zo veel succes? Omdat het voortdurend refereerde naar situaties van nu. Dan voel je onmiddellijk response van het publiek. Dan bereik je ook een veel uitgebreider publiek, ook de mensen die anders nooit naar toneel gaan kunnen zich bij zo'n stuk betrokken voelen.

A Hoe verklaart u het dan dat ook het cabaret, dat van de actualiteit leeft, hier niet van de grond komt?

C De Vlaming is natuurlijk te weinig politiek bewust. Ze lopen maar mee. Denken niet. Dat is een kwestie van opvoeding. Ook drukken ze zich slecht uit. Dat heeft zijn weerslag op die lakse mentaliteit. En ook op het peil van het theater bij ons. ‘De Lachende Krokodil’ werd in het Antwerps opgevoerd - dat appeleert niet alleen aan het chauvinisme van de Antwerpenaars, maar de acteurs voelen zich ook gemakkelijker. Loop maar even binnen bij ‘Henry’, waar de KNS-acteurs na de voorstelling hun pintjes gaan drinken, je hoort daar het afschuwelijkste Antwaarps praten.

A Er bestaat hier ook nog altijd de drempelvrees...

C Een theatergebouw zou veel beter geïntegreerd moeten zijn in de omgeving dan nu het geval is. Nu blijven het nog altijd een soort tempels, apart van de omgeving, imposant. Het theater zou moeten worden ondergebracht in een soort centrum met bowlings, en saunabaden, met zwemgelegenheden en hobby-zalen, met een winkelcentrum. Een ruimte waarin de mensen zich vrij bewegen, waar ze als het hen zint ook naar de repetities kunnen komen kijken. En het theater zou gratis moeten worden. In verhouding tot de subsidie die ze verslinden kan die prijs er wel af. Er zou een workshop moeten verbonden worden aan het Nationaal Toneel. Kent u het ‘Witte theaterplan’ dat Dimitri Frenkel Frank eens in ‘Avenue’ gepubliceerd heeft? Het theater gratis, één niet-experimenteel staats-theater, alle andere gezelschappen worden extreme theaters, toneelscholen, etc. daar sta ik helemaal achter. Maar Frenkel Frank zegt zelf: ‘Dit plan is een echt wit plan, in zijn eenvoud en doordachte logica even geniaal als het witte-fietsen-

plan. Het zal dus nooit uitgevoerd worden.' Ik zie het even somber in. Maar ik maak me er niet druk over. Komen er nog vragen over de etiek van het theater?

A Neen.

C Gelukkig maar. Want weet je, ik beschouw me zelf niet zo erg als een kunstenaar. Ik ben niet bezeten of gedreven, meen niet dat ik een roeping of een opdracht te vervullen heb. Ik ben trouwens ongelooflijk lui. Daarom schrijf ik liefst in opdracht. Maar die krijg ik gewoonlijk niet. Wel ben ik eens bij een directeur geroepen. Maar die man stond er niet achter. Hij was bang want door de Vlaamse auteursbond wordt bedreigd met de Raad van State omdat de officiële schouwburgen verplicht werden bij koninklijk besluit een aantal Vlaamse stukken op het repertoire te brengen. Daarom is elke directeur nu echt bezorgd. Daarom contacteert hij iedereen. Ook schrijvers die nooit een theater hebben gezien. Je kunt nooit weten.

A Toch een vraag met hoofdletters: Waarom Schrijf Je Dan?

C Ik schrijf toneel omdat toneel exhibitionisme is. Theater is ook erotisch. Ik vind dat een theaterzaal prikkelend is. De pluche zetels. De fluwelen gordijnen. Het gedempt licht. De spelers die duidelijk exhibitioneren op de scène. Achter de scènes de loges en die heerlijke nonchalance bij het omkleden. En dan loop je daar rond en je bent de auteur door wie alles toch begonnen is. Zie je hoe belangrijk ik de auteur vind?

A Je loopt toch ook met plannen voor een roman rond?

C De roman is af. Ik heb stof genoeg. Hij gaat over een klerk (laagste sport in de administratie) die na zijn diensturen pooier is in de belendende hoerenwijk. Het centrale thema is de administratie. Veel inside-information. Ik zal dus met publicatie moeten wachten tot ik op rust gesteld ambtenaar ben. Daarom heb ik hem nog niet geschreven. Maar hij is wel af... Wat ik verder nog met theater wil? Niks. Of toch: de mensen wat lossen maken, tot nadenken brengen, uit de taboes helpen. Weet je, ik heb soms het onbehaaglijk gevoel dat we op weg zijn naar een nieuwe puriteinse tijd. De mensen worden te ernstig. Ze hebben het lachen verleerd. Niettegenstaande al ons gejuich over vrijheid en doorbreken van taboes gaan we naar een neo-puritanisme toe. We hebben onze mond altijd vol over toegeeflijkheid op seksueel gebied

tot het op de praktijk aankomt. Alles blijft stikken in halfslachtigheid en in schijnheiligheid, en dat is veel gevaarlijker dan de situatie van vroeger. Neem bijvoorbeeld ook eens al dat geschrijf en gelul over pluralisme, verdraagzaamheid en dialoog met de andersdenkenden. Ik vind dat verdacht en het maakt me wantrouwig. ‘De Gazet van Antwerpen’ bij voorbeeld verspilt er hele kolommen aan. Maar als het op daden aankomt boycoteert ze het vrijzinnige en linkse ‘Fakkeltheater’, waar niet alleen mijn ‘Lachende Krokodil’ werd gecreëerd, maar ook ‘De Plaatsbekleeder’ van Hochhuth werd gespeeld. Ik wacht in spanning op de culturele autonomie. Dan zullen eindelijk de maskers worden afgetrokken en zullen de vrijzinnigen hun weerbaarheid moeten tonen. Door die schijnvrijheid worden nieuwe taboes gefokt. Twintig jaar geleden werd er op kantoor bij voorbeeld meer en prettig over vrouwen en sex en politiek gesproken. Nu moet het allemaal gaan over auto's, huizen en reizen. Men wordt a-politiek. Zeer gevaarlijk. Vorig jaar heb ik de radio ontdekt. In de sectie luisterspelen levert men geweldig knap werk, en men moet het niet aan het diensthoofd of de dramaturg verwijten dat er zo weinig Vlaams werk op het programma komt. Er bestaat gewoon geen belangstelling bij de Vlaamse auteurs. Maar toch geven ze je kansen. Mijn luisterspel werd in het Engels en in het Frans vertaald en wordt ingezonden voor de Italia-prijs 1970. Dat geeft tenminste een behoorlijke kans op doorbraak op internationaal terrein. Bovendien betalen ze behoorlijk, gerekend met onze normen eigenlijk zeer goed. Overigens brengt theater geen kloten op. Een Vlaams stuk wordt nooit herhaalt. In Nederland werd mijn stuk 6 of 7 maal opgevoerd. De persrecensies waren verdeeld. ‘De Telegraaf’ vond het goed, maar dat is natuurlijk geen aanbeveling. Eigenlijk had ik er wel wat meer van verwacht. Maar ja. We doen voort. Ik heb in al mijn stukken geprotesteerd tegen bepaalde facetten van onze maatschappij. Fascistoïde ontwikkelingen, militaristische tendenzen. Ik geloof inderdaad dat we de mensen bewust moeten maken van die problemen. Om allerlei redenen. De structuren veranderen. In die gewijzigde structuur zal er ook bijvoorbeeld een heel andere seksuele moraal komen. Ik schrijf toneel om er misbruik van te kunnen maken... Maar je hebt me nog niets gevraagd over de grote toneelvernieuwer Grotowski. Ik zal daar maar

ineens op antwoorden. Wij zullen, over enkele decennia, terug moeten naar het woord. Het woord is in verdrukking. Na de roes van het beeldjes kijken komt de kater en dan wordt het woord geherwaardeerd. Het woord blijft toch het enig mogelijke communicatiemiddel? Het experiment van Grotowski dus. Ik heb het gezien in Polen. Ach, ik vind dat gegil en acrobatengedoe wel interessant om te bekijken maar het zal het toneel voorlopig niet kunnen redden. Het woord zal dat wel doen. Maar nu nog niet. Veel later. In de jaren 2000. Tant pis voor de nieuwe KNS.

H.C. Faas

Geboren 8 september 1926 te Amsterdam.

1932-1938	Lagere School in de Pieter de Hoochstraat te A'dam.
1938-1945	HBS-A van het Ignatius College te A'dam.
1 jan. 1946	Werkzaam als journalist bij de Volkskrant te A'dam.
1947-1948	Militaire dienst.
1948-1950	Tweede correspondent van de Volkskrant te Londen.
sept. 1950	Parlementair redacteur van de Volkskrant.
1960	Aanvang van de Wandelganger-kroniek in de Volkskrant.

Publikaties:

1966	'Denken we eigenlijk wel?' (artikel in 'Wat denken we eigenlijk wel?')
1967	God, Nederland en de Franje.
1968	Het rode boekje van Wandelganger.

A U volgt reeds bijzonder lang de parlementaire bedrijvigheid, en brengt daar als journalist verslag over uit. Welke evolutie heeft u, als journalist, daarbij meegemaakt?

F Vroeger waren de feiten heilig. Het was voldoende de gebeurtenissen en de gesproken woorden sec door te geven om een behoorlijk en volledig beeld van de situatie op te hangen. Dat systeem werkt nu niet meer. Als men zich nu als journalist zou beperken tot het doorgeven van de feiten, en niets dan de feiten, dan zou men een volkomen vals beeld van de gebeurtenissen geven want de politici zeggen niet wat ze bedoelen. Misschien is dat niet overal zo, misschien is deze situatie enkel typisch voor Nederland, waar het politieke leven, door het feit dat er hier 14 par-

tijen actief zijn, helemaal op het compromis gebouwd is. Elke partij wil uiteraard zijn eigen standpunten in het compromis vooruit zetten, en al deze beschouwingen en interpretaties moeten dus in het relaas verwerkt worden wil men een duidelijk en verantwoord beeld van de situatie maken. De journalist van nu moet dus noodzakelijkerwijs veel meer interpretatief werken dan die van vroeger. Daarom heeft ook de parlementaire column meer succes dan de harde nieuwsverhalen. Een ander gevolg van deze situatie in Nederland is dat de journalisten, die nog meer dan anderen met de onduidelijkheid van ons politiek leven geconfronteerd worden, en die nog meer dan de anderen bevangen worden door het gevoel van onmacht dat daar het gevolg van is, zich actief zijn gaan inzetten om het systeem te veranderen. De journalist gaat nu ook daadwerkelijk politiek bedrijven. Nieuws Links, D'66 en de Politieke Partij Radicalen zitten vol journalisten. Bovendien oefenen zij in veel partijen achter de schermen pressie uit. Overal waar vernieuwingsbewegingen aan de gang zijn gaan impulsen uit van journalisten. Ik wil niet beweren dat dit een ideale situatie is, en als er ooit meer duidelijkheid komt in het Nederlandse politieke leven geloof ik dat het wel weer zal veranderen.

A Dat de journalist nu meer interpretatief moet optreden zal toch ook wel een gevolg zijn van de invloed van radio en tv?

F Natuurlijk. Men moet er rekening mee houden dat de hoofd-feiten al lang bekend zijn op het ogenblik dat de krant verschijnt. Een reden te meer waarom de journalist nu meer aandacht moet besteden aan wat er bedoeld wordt dan aan wat er gezegd wordt. Deze methode om het nieuws te brengen kun je trouwens in alle delen en rubrieken van de krant terugvinden.

A Niettegenstaande het feit dat nu dus niet alleen de kranten, maar ook radio en tv de mensen informatie verschaffen over het politieke gebeuren en niet alleen over wat aan de oppervlakte gebeurt, maar ook over de krachten en opinies die daaronder werkzaam zijn, beweren velen dat de massa toch, hoe langer hoe meer, a-politiek wordt. Bent u het daarmee eens?

F Neen. Tussen 45 en 60 was er veel minder belangstelling voor de politiek dan nu. Maar langzamerhand is steeds duidelijker geworden dat de bestaande partij-verhoudingen totaal verouderd

zijn, en vooral dat feit irriteert ook de gewone burger. Het is een issue geworden, men praat er over. Politieke café's duiken overal op, spreekbeurten over politieke onderwerpen trekken volle zalen, en de debatten zijn levendiger dan ooit. Radio en tv brengen een massa politieke uitzendingen, waarvan sommige toch echt wel populair zijn. Maar die belangstelling, en dat is natuurlijk de wat minder fraaie kant van de zaak, is er vooral dus gekomen doordat onze politieke structuren verouderd zijn. De emancipatiegevechten van vroeger zijn nu wel gestreden, de religieuze strijd ook, en de partijen die voor al die conflicten opgericht werden werken niet meer zo best in de situatie van vandaag.

A In uw 'Parlementaria' -kroniek in 'de Volkskrant' schreef u dat het Nederlandse parlement er voortdurend over klaagt voor voldongen feiten geplaatst te worden.

F Ook dat is een gevolg van die verouderde partijstructuren. Het politieke bedrijf kan niet normaal functioneren als de partijen geen duidelijke opvattingen naar voren kunnen brengen. Maar de christelijke partijen bijvoorbeeld kunnen nooit een duidelijk standpunt innemen, want zodra ze dat doen lopen ze kans een behoorlijk deel van hun aanhang links of van hun aanhang rechts te verliezen, en dan wordt de vermolming helemaal openbaar. Als er dus na veel moeite eindelijk een kabinet geformeerd is dan zal al het mogelijke en soms ook het onmogelijke of politiek-onbehoorlijke gedaan worden om dat kabinet in stand te houden, want als het valt, dan verliest men meteen een deel van zijn aanhang. En omdat een kabinet hier altijd opgebouwd is als een kaartenhuis van compromissen blijft het oppassen geblazen en moet er wel eens wat gemanipuleerd worden in het parlement. Ik ben wel een voorstander van een twee-partijstelsel. Dan gaan de politieke kwesties en niet de partij-omstandigheden doordrukken bij het nemen van de beslissingen. In Engeland kan een regering zich aanpassen aan veranderde omstandigheden, kunnen ministers die minder effectief bleken dan verwacht er uit gekwakt worden zonder dat men de minste narigheid hoeft te vrezen, terwijl hier elke regering een boel minder geslaagde figuren moet meeslepen om het compromis rechtop te houden.

A Toch schreef u ook dat in het parlement de vezels van het politieke bedrijf goed zichtbaar worden.

F En dat is ook zo. De politieke scheidslijnen liggen er duidelijk. De aparte positie van een partij als de anti-revolutionairen bijvoorbeeld wordt in het parlement bijzonder duidelijk. In het parlement blijkt hoe de KVP nog nauwelijks een rol speelt. Maar ik vind wel dat dit alles nog niet voldoende duidelijk is. Als u wat te weten wil komen over de macht van het woord moet u maar eens in het parlement gaan luisteren. Een forum waar 13 partijen om de beurt aan het woord komen. Iedereen praat en niemand luistert.

A Is die onduidelijkheid ook niet de oorzaak van een breuk tussen de kiezers en wat er uiteindelijk uit de bus komt? Ik bedoel: men hoort wel eens praten over Nederland als over het meest open en linkse land van Europa, maar ondertussen blijft ook de Nederlandse regering rechts.

F Zo erg is het niet. Alles hangt er van af welke maatstaven men aanlegt, men kan - en moet - altijd ontevreden zijn omdat er niet genoeg gebeurt. Natuurlijk gebeurt er bijvoorbeeld op het gebied van het onderwijs nog niet voldoende. En dat betreurt ik ook. Maar er gebeurt meer dan in veel andere landen. Je kunt vaststellen dat iets als het toestaan van condoom-apparaten toch wel merkwaardig is voor een conservatief-christelijke regering.

A Beslist. Is het waar dat al die dingen nu slechts kunnen omdat provo de boel heeft opengegooid?

F Ja. Het was duidelijk de opzet van provo het establishment belachelijk te maken, en dat kon, want het was inderdaad belachelijk. Door stunts als dat krenten uitdelen hebben ze heel het land aan het lachen en aan het nadenken gekregen. En als je nadenkt ga je ook allerlei zaken veranderen. Er zitten geen provo's in Nieuw Links of in D'66 of in de PPR, maar zonder provo hadden NL of D'66 of PPR niet kunnen bestaan. Ontzaglijk veel dingen heeft provo mogelijk gemaakt, denk maar eens aan de wijze waarop nu over het koninklijk huis gepraat kan worden. Overigens is dat allemaal niet uitsluitend het werk van provo. De televisie, vooral met een programma als 'Zo is het toevallig ook nog eens een keer' heeft eveneens een grote rol gespeeld.

A En de literatuur? Hebben bepaalde boeken of schrijvers in dat proces ook hun functie gehad?

F Dat zie ik niet zo onmiddellijk... Maar ik zou wat ik zonet over

provo zei, toch wel even willen nuanceren, in die zin dat ik provo, en bepaalde andere krachten, eventueel ook schrijvers, meer zie als exponenten dan als werkelijke oorzaak van de verschijnselen. Alles wat we nu meemaken zou niet gebeurd zijn als de verhoudingen in Nederland niet reeds op hun breekpunt hadden gestaan.

A Schrijvers zijn dus ook slechts de exponenten van de gebeurtenissen. Acht u dat typisch voor de schrijver van nu, of is dat altijd zo geweest?

F Ik heb het gevoel dat het altijd zo was. Ik geloof er niet zo geweldig in dat enkele personen bij machte zouden zijn de koers van de geschiedenis om te buigen. En een volk dat niet denken wil kun je ook niet aan het denken zetten. De omstandigheden waarin de schrijver werkt moeten gunstig zijn. Hier bestaat geen groep die groot genoeg is om de anderen te kunnen onderdrukken - en de minderheden zijn te groot om zich te laten onderdrukken. Vandaar de peaceful coexistence. Maar als bijvoorbeeld de katholieken over een 90% meerderheid zouden beschikken dan zou ik me best kunnen voorstellen dat hier Portugese toestanden zouden heersen, en wat zou men in dergelijke omstandigheden kunnen vertellen over functie en invloed van het woord van romanciers en journalisten? Ze zouden volslagen machteloos zijn.

Ik heb een man als Romme vrij goed gekend en kunnen volgen, en ik beschouw hem als een superpoliticus van Europees formaat. Hij was de onbetwiste leider van de emancipatiestrijd van de katholieken. Maar deze strijd is nu voorbij en dus is ook Romme voorbij. Hij is nog altijd even intelligent, hij heeft nog altijd dezelfde kwaliteiten, maar hij past niet meer in de situatie van vandaag en kan dus ook niets meer uitrichten. Denk aan een man als Churchill: de omstandigheden hebben hem naar voren gebracht. En zo zal ook alles wat nu aan het kiemen is en begint te leven bepaalde figuren naar voren duwen, eerder dan dat bepaalde individuen een bepaalde evolutie op gang zullen brengen.

A U sprak over verouderde partijstructuren, nu over evolutie. Ziet u vlug wat gebeuren?

F De mogelijkheid bestaat. Meer kan ik er moeilijk over zeggen, want dan wordt het koffiedik kijken. Laat ik het heel concreet bezien: de huidige christelijk/liberale coalitie heeft niet zo'n

geweldig grote meerderheid. Ze kunnen die bij de volgende verkiezingen verliezen. De linkse en vernieuwende partijen zullen weigeren de christelijke partijen uit het slop te halen. Dat zal dan een stoet van minderheidsregeringen opleveren, en de snelle opvolging van crisissen zal de nu al bestaande spanningen in het middenblok zo opvoeren dat de boel barst. En dan kan er wat gebeuren.

A Ziet u ook een evolutie naar Europese partijen?

F Hier in Nederland wordt er over gesproken, er is wat in beweging gekomen. Maar elders in Europa zie ik het niet. Ik ben benieuwd wat de radicalen in Frankrijk zullen versieren.

Maar ik ben er van overtuigd dat het een bijzonder gunstige ontwikkeling zou zijn, want er zijn een massa problemen die gewoon op nationaal niveau niet meer op te lossen zijn. Voor bepaalde zaken zou men zich zelfs kunnen afvragen of Europees niveau voldoende is. Neem het probleem van de ontwikkelingshulp. Als men hier in Nederland van oordeel is dat het beter en eerlijker is dat de Afrikaanse landen zelf - ik noem maar wat - hun chocolade zouden fabriceren, dan is dat mooi, dan kunnen ze hier de chocoladefabrieken sluiten, maar dan zou toch ook de garantie moeten bestaan dat de nieuwe chocoladebedrijven ook in Afrika komen, en niet in een ander Europees land.

A Als partijen op Europees niveau zouden gaan functioneren - wat mij betreft geen bezwaar - en als er dan bovendien nog een trend is naar het twee-partijstelsel, bestaat dan niet het gevaar dat die partijen onmogelijk nog alles kunnen opvangen van wat er bij de kiezers leeft?

F Veel partijen maken de staatszaken te ingewikkeld. De democratie kan pas goed werken als de situaties eenvoudig gehouden worden.

A En als er voldoende informatie wordt doorgegeven.

F Men kan vandaag eerder van teveel informatie spreken dan van te weinig. De mensen worden er wanhopig onder.

A Maar wordt ook de essentiële informatie doorgegeven? Weet de kiezer iets af van de rol die de economische machten achter de schermen spelen?

F Ook daarover neemt de informatie toe. Denk maar aan het geval Verolme. Aan alle fusies die plaats vinden wordt ruchtbaarheid

gegeven. Vroeger waren alle financiële redacties rechts. De mensen die de financiële pagina maakten gingen steeds meer denken zoals de mensen waarover zij onbevooroordeeld moesten schrijven. Daar is nu ook verandering in gekomen. Bij Amerikaanse dagbladen bijvoorbeeld is het de gewoonte om, om de 4 jaar een andere politieverslaggever te nemen, omdat die mensen na een tijdje, door hun intensief contact met de politie, veel te veel als politiemensen gingen denken en dus onmogelijk hun journalistieke opdracht nog naar behoren konden uitvoeren. Ik ga natuurlijk niet beweren dat het niet nog veel beter zou moeten worden. Bedrijven als Philips en Unilever leven nog veel te veel aan het randje van onze werkelijkheid. Maar om daar wat aan te doen moet men in grotere verbanden gaan denken. Wat kan men in een klein landje uitrichten? Niet alleen op politiek gebied maar ook op journalistiek gebied zal men steeds meer naar Europese verbanden moeten evolueren, wil men nog effectief kunnen werken.

A Houdt dat niet het gevaar in van nog grotere krantenfusies?

F Ik ben daar niet principieel tegen, al weet ik best dat het gevaarlijk kan zijn. Maar tegenover de fusies van rechtse kranten moeten, om een niet-gehandicapte tegenstander te blijven, ook de linkse kranten tot fusies overgaan. En dat kan, als de fusies beperkt blijven tot het technisch apparaat.

A Blijven ze daartoe beperkt?

F Wat kon met de fusie Volkskrant/Parool kan toch met anderen ook? Ik geloof zelfs dat het voor de directies economisch heel onverantwoord zou zijn de redacties bij elkaar te gooien, want men mag toch veronderstellen dat die kranten elk hun eigen lezerspubliek hadden, dat na zo'n fusie niets meer van zijn krant zou terugvinden en dan wel eens naar wat anders zou kunnen gaan uitkijken. Ik geloof dan ook dat het, zeker met het oog op een objectieve en zo vrij mogelijke informatie, gevaarlijker is twee gelijksoortige kranten bij elkaar te brengen dan twee kranten met een duidelijk verschillend karakter.

Weet u dat Nederland onmiddellijk na de oorlog ongeveer evenveel kranten had als de USA? Nu zijn er nog zo'n slordige honderd, waarvan 9 nationale. Dat is nog altijd eerder te veel dan te weinig. We hebben nog altijd meer nationale bladen dan

Engeland... Misschien redeneer ik over 20 jaar als er te veel fusies zijn geweest wel weer helemaal anders.

A Bedrijven, partijen, kranten, gaan op Europees niveau samensmelten of samenwerken. En dan? Zal er dan van Europa opnieuw een stimulerende kracht uitgaan?

F Het kan. Het is niet zo dat Europa minder belangrijk zou zijn omdat het oud is. Ik vraag me altijd af of de 3e wereld het kan opbrengen de hele situatie te veranderen. Zo verschrikkelijk veel merkten we er tot nu toe niet van. Nu en dan wat woelingen waar niets uit voortkomt, maar echte revoluties? De structuren van Indië zijn vast niet frisser dan de onze. Het kastestelsel is ook niet zo geweldig, maar het heeft wel een taai leven. Er zullen in Afrika en Latijns-Amerika nog wel meer minder fraaie zaken een zeer taai leven blijken te hebben. Ik ben niet zo optimistisch op dat gebied. De 3e wereld is even oud als wij. We kunnen niet zeggen dat we het voortaan maar aan de jongeren van de 3e wereld zullen overlaten.

Fons Sarneel

Geboren 13.6.24 te Wouw in Brabant. Redacteur van het letterkundig tijdschrift 'Raam', literair criticus aan 'Vrij Nederland', leraar Nederlands aan een lyceum te Eindhoven. Schrijver van de brochure 'Inleiding tot het lezen van romans', 2e druk, Brussel 67. In voorbereiding: 'Wolkers en Van Schendel' (in de serie Literaire Verkenningen) en een brochure over Lucebert.

A Wie over literatuur spreekt denkt haast nooit aan thrillers, SF, chansonteksten, cabarettteksten, pamfletten, journalistiek, enz. Is het niet wat verouderd die zaken er buiten te houden?

S Helemaal akkoord. Vergeet vooral niet de pornografie, de comic strips, alles wat van onder de grond nu boven gaat komen. Er staat ons nog wat aardigs te wachten, de critici hebben ongelijk. Voor wie het niet gelooft: toen er ineens de happening was begon iedereen ineens te begrijpen dat toneel iets anders was dan toneel, en dat liturgie iets anders was dan liturgie. Wat de journalistiek betreft: je kan in allerlei kranten allerlei stukjes en stukken aantreffen, die in literaire bladen evengoed op hun plaats zijn, en omgekeerd. De positie van literaire bladen is trouwens sprekend genoeg voor wat er gaande is.

A Speelt in de positie van de literaire bladen ook niet een dalende belangstelling voor fictie mee?

S Of steeds minder mensen fictie lezen? Dat moet ik toch betwijfelen. De totale oplaag van romans, vertaald en onvertaald in Nederland, moet veel groter zijn dan vroeger, en bij het veel massaler wordend bezoek aan bibliotheken zal het toch ook wel

niet uitsluitend om gidsen, inleidingen of handleidingen gaan. Had ik daar maar cijfers over. Wat ik wel geloof, is dat op de totale hoeveelheid lectuur de non-fiction verpletterend in de meerderheid is. Het zou ook gek zijn als het anders was in een steeds complexere wereld. Dat de uitgevers, boekhandelaren en, tegenwoordig ook de kruideniers dat merken lijkt mij een hele vooruitgang. U zou het kunnen vergelijken met uw dagelijkse krant: hoe klein is daar niet het bestanddeel literatuur! Mij dunkt dat dit tamelijk precies de bescheiden positie aangeeft die alles wat literatuur is, en dus zeker het aandeel van de fiction daarin, toekomt. Het is voor mij zelfs nog de vraag of er niet al veel te veel belangstelling wordt gevraagd voor literatuur, ik geloof namelijk dat overdreven aandacht voor welk verschijnsel ook, zo'n verschijnsel eerder isoleert (en dus steriliseert) dan integreert. Misschien is provo daar een goed voorbeeld van.

A In de literatuur wordt er veel gesproken over het engagement. Er wordt wel eens gezegd: dat kan geen echte literatuur zijn, dat wordt noodzakelijk tendensliteratuur. Is er voor u verschil?

S Tendensliteratuur is voor mij een vorm van machtsmisbruik, en tegelijk van machtsondermijning. Het gebruikt het prestige van literatuur of het prestige van een schrijversnaam voor doeleinden die buiten de macht van de literatuur liggen, en daarom verzwakt het tegelijk het potentieel dat literatuur nu eenmaal heeft, het vervalst het, en onbedoeld, denk ik, ondermijnt het het prestige waarop het eigenlijk steunt. Maar dat merk je natuurlijk pas achteraf. Politiek, sociaal geëngageerde literatuur is iets anders, het is een vanzelfsprekendheid voor iedere schrijver die niet onder een glazen stolp zit te werken. Je moet niet beginnen met dingen die nu eenmaal de wereld anders maken dan ze vroeger was, uit je bewustzijn te elimineren. Maar het is even oneerlijk die dingen persé als uitgangspunt te willen nemen, of ze er in te stoppen als het bewustzijn ze niet bestrijkt. Engagement is een feit, maar je kunt het niet als eis stellen. Beethoven was doof, zijn critici of de verdere buitenwereld hebben het niet van hem geëist en zo kun je van Mulisch niet afdwingen dat Cuba bestaat. Heeft Mulisch Cuba in zijn kop, dan is het wat anders, doordat hij eerlijk schrijft, en daarmee bedoel ik niet historisch onaanvechtbaar, want dat schijnt niet het geval te zijn, maar zonder vervalsing van wat

nu eenmaal zijn visie is, en volstrekt open, want schrijven moet ook een visie kunnen maken (vorm is manifestatie), doordat hij eerlijk schrijft dus, kan hij het zover brengen dat iedereen een stuk Cuba in zijn kop heeft, en waarom zou dat minder zijn dan een stuk anti-historie uit het Stenen Bruidsbed of Om mijn oud woonhuis peppels staan van Leopold? Nu is Cuba natuurlijk een uiterste, ik bedoel Het Woord bij de Daad, maar de titel zinspeelt genoeg op de mythe, die nou net is wat tot de macht van een schrijver behoort... En wat, in het algemeen, het afwijzen van politiek/sociaal geëngageerde literatuur betreft, ik weet het nog zo niet. Over en om engagement wordt het hardst geschreeuwd, dat zie ik wel, door zwakke talenten. Klop maar eens aan om engagement bij Hermans, ik ben benieuwd wat er dan te horen zal zijn, en dat vind ik beslissend, niet wat Kentering ervan vindt.

A Is er een verschil tussen de l'art pour l'art adepten van vroeger en de mensen die nu hun kunst als een probleem ervaren en enkel met dat probleem bezig zijn?

S Het grote verschil is dat de laatsten sterk in het defensief gedrongen zijn, nu woorden als kunst, kunstwerk en literatuur verdachte termen zijn. Het is de kritiek, literaire kritiek, kwalijk te nemen dat ze maar al te gemakkelijk, en zonder behoefte aan verantwoording het grote misverstand bijvalt als zou haar eerste plicht niet zijn een roman au sérieux te nemen als roman, een gedicht als gedicht. Vorm is manifestatie, verhulling, bescherming, vorm is alles, en vorm is vooral een kracht. Wat vormelijk zwak is, voos, gedeukt of verfomfaaid, kan niet ernstig worden genomen. Als een boek vertrouwen verdient is het om de integriteit van zijn vorm. Geen schrijver kan respect voor zijn opvattingen vragen op grond van die opvattingen zelf, zijn enige kracht en zijn enig bewijs van betrouwbaarheid is de vorm die onder zijn handen tot stand komt. Van het soort liefde dat Vinkenoog predikt blijft niets over als je daarvoor door al die kapelaans- en padvinderstaal heen moet: omdat de vorm onoprecht is (of als je dat liever hoort, een caricatuur van oprechtheid) is zijn liefde onoprecht. Mac Luhan heeft werkelijk gelijk: the medium is the message. Literaire critici zouden moeten onderzoeken of een boek vertrouwen verdient, ja of nee, voordat anderen geroepen zijn om er zakelijk mee in te stemmen, ook ja of nee. Mijn persoonlijke

aard is ernaar om, zolang ik W.F. Hermans niet gelezen heb, opvattingen over het leven te koesteren, tegengesteld aan de zijne, en toch overtuigt hij mij, niet door de geslepenheid van zijn redeneringen, maar door de totale consequentie van de manier waarop. Ik geloof hem op zijn woord, in de meest letterlijke zin, want dat woord is de eerste, laatste en enige proef op zijn som.

A Men beweert wel eens dat een auteur die experimenteert met nieuwe vormen getuigenis aflegt van zijn protest tegen de bestaande vormen en dus in wezen zeer geëngageerd is. Maar in heel veel manifestaties van de jongeren, ook in de pop-cultuur, is het protest een wezenlijk bestanddeel. Zou het niet zo zijn dat, heel eenvoudig, de jongeren die naast hun jeugdprogramma op tv ook naar oorlogs- en andere gruwelen kijken, dagelijks, zich veel beter van hun maatschappelijke verantwoordelijkheid bewust zijn dan vele ouderen die vinden dat een schrijver over alle mogelijke vormen van menselijke ellende mag schrijven, behalve als die toevallig ook een sociale of politieke dimensie hebben?

S Ik denk niet dat de jongeren - in het algemeen - zich beter bewust zijn van hun maatschappelijke verantwoordelijkheid, maar wel dat ze niet zo zwaar tillen aan competentie. Ik ben het er dan ook niet mee eens dat oudere schrijvers bezwaar hebben tegen het schrijven over menselijke ellende met sociale of politieke dimensies, consequenties of implicaties. Wat heeft Walschap geschreven dat niet die complicaties had? En Streuvels, die helemaal niet sociologisch waarde vrij heeft willen speculeren, over het Vlaamse land. En Vestdijk met zijn dienstmeisjes, Hermans met zijn altijd burgerlijk milieu, Hoornik die product is van de crisis voor de oorlog, Marnix Gijsen zelfs die in Amerika de sociale kwesties helemaal niet terzijde laat. Maar ze kennen wel de grenzen van hun competentie. En dan nog, om nou maar man en paard te noemen: Vietnam is een kanker die de hele wereld aanvreet, maar zet de naam zelf maar eens in het Boek Alfa, en het hele boek is naar de knoppen. Wat betekent dat? Dat de kanker toch niet hetzelfde is als de wereld die er voor Het Boek Alfa toe doet. Een roman die geen uitspraak doet over de wereld heeft geen recht van bestaan, maar de wereld van het boek is nooit de hele wereld, de eenvoudigste taaltheorie kan dat bewijzen. Informatietheorie

moet bij het inzicht beginnen dat elke inlichting, opheldering, mededeling slechts betrekking kan hebben op een segment, een doorsnee, weet ik hoe dat in de wiskunde heet. Dat geldt niet alleen voor elke informatie afzonderlijk, het moet ook gelden voor elke totaliteit van informaties, waarom maken wij ons anders zo druk over samenhang, structuur? Structuur is formele totaliteit en alleen al het feit dat die totaliteit niet verder reikt dan het formele, bewijst dat die totaliteit bestaat bij de gratie van uiteindelijke ontoereikendheid. Taal is een raster over de wereld, en door ieder taalcomplex is maar één wereld in kaart gebracht. Wie iets aan Vietnam wil doen kan het proberen bij de Vietkong, maar dan met zijn leven, want Nederlands verstaan ze daar niet. Het spijt me geweldig, maar zo simpel is het gesteld met de beperktheid van literatuur.

A De literatuur is beperkt, akkoord. Iedereen legt nu vooral de nadruk op het belang van informatie. Maar zou men niet in de eerste plaats wantrouwig moeten staan tegenover het woord dat informatie overbrengt. Juist dat woord wordt misbruikt. En schiet bovendien voortdurend te kort.

S Wat nodig is, is een betrouwbare informatietheorie. Informeren is opheldering, inlichting geven, maar ook vragen. Het is dus een kwestie van licht, dat vragend gegeven wordt. Precies zoals een zorgvuldige taalkunde de beperktheid van het woord (en de zin natuurlijk) bewust heeft gemaakt, zal een zorgvuldige informatietheorie de beperktheid van informatie als zodanig aan het licht kunnen brengen. Er is geen andere kracht dan de beperktheid, tegenover informatie zal met nog grotere stelligheid de objectieve realiteit zich aftekenen, waarom het bij echte informatie zal gaan. De realiteit onttrekt zich aan al onze pogingen tot uitspraak, verheldering en begrip. Er is geen ander engagement dan stompzinnig respect voor die onmenselijke werkelijkheid. Wie Streuvels leest begrijpt dat, wie Hermans leest begrijpt het ook. Literaire competentie is daar te herkennen, en niet in contestatie en met een paardeklep voor het rechteroog. Nu al kan de informatietheorie aantonen dat een beperkt taalgebruik (en dus zeker het lesje dat links zo goed van buiten heeft geleerd) een afschuwelijke verminking oplevert in de diepte waar het gaat om eindeloze nuanceringsen. Je zou het zo kunnen zeggen: iedere informatie, ge-

geven in taal, is een oppervlaktestructuur waarin zich een dieptestructuur manifesteert. Voordat die diepte de oppervlakte bereikt is ze bij herhaling, en nog eens bij herhaling op allerlei niveaus getransformeerd. De betekenisleer is bezig zich te ontwikkelen tot een methode waarmee men die transformaties kan volgen en onderscheiden. Wie zijn beperkte taaltje gebruikt spreekt niet uit de diepte, maar juist uit het oppervlak. De transformatie verstikt hij bij voorbaat. Hij manifesteert niets anders dan zijn gevoel voor oppervlakte, zijn goede geheugen en zijn zorg voor aanpassing van zijn uiterlijk, d.i. zijn woordenboek. Hij manifesteert zijn gebrek aan diepte, zijn onoorspronkelijkheid, en erger kun je van een schrijver nog altijd niet zeggen. Nee echt, er is voor een gezond en vooral onbarmhartig inzicht in de literatuur, d.i. voor zelfkennis van schrijvers, voor het wetenschappelijk onderwijs in literatuur, en vooral voor de kritiek, voorlopig weinig heil te verwachten dan juist van de informatietheorie. Het structuralisme is mooi en indrukwekkend geweest, en het zal niet helemaal vervallen wat het aan het licht heeft gebracht. Maar de gaten in het systeem worden met de dag duidelijker, omdat het altijd bleef haperen bij wat nu precies in zo'n structuur gemanifesteerd werd. En juist daar roept het zelf de informatietheorie in het leven: ook de dieptestructuur komt nu vrij voor onderzoek. Er wordt hard en kundig aan gewerkt, dat is iets wat ik toevallig tamelijk goed weet. Ik geloof dat we daarop moeten wachten om werkelijk opheldering te krijgen over de kwestie van l'art pour l'art (ieder is gebaat met zuivere middelen, maar hij moet ze kunnen erkennen) en engagement (iedereen zou meer willen doen dan hij kan of mag).

A En om het geschokt vertrouwen in het woord te herstellen...

S Schrijvers moeten geen pretenties hebben, en bijvoorbeeld niet meer van de woorden vragen dan die woorden kunnen. Het beste wat woorden kunnen is informeren, en de nieuwe taalwetenschap is druk bezig te bewijzen, geloof ik, dat als literatuur, te definiëren als ander, afwijkend taalgebruik, au sérieux genomen moet worden, dat dat is omdat ze informeert met andere middelen, op ander niveau, en over andere dingen dan het 'gewone' taalgebruik. Wat we van het wetenschappelijk taalgebruik al wisten, of van de algebra, om een evidentie te hulp te roepen, dat gaan we nu pas ontdekken van de literatuur, maar het lijkt mij wel een van de

ontdekkingen van de eeuw te worden, het maakt een hoop rompslomp overbodig, onbelangrijk, waar wij nu mee bezig zijn, en het zal de eigenlijke vragen aan de orde stellen. Weg, Schone Geheim der Poëzie, zeg nou maar eens de precieze waarheid. Ik hoop maar dat een goed uitgeruste kritiek gereed zal zijn om die nieuwe vragen te stellen, want dat is het enige dat een literatuur uit haar isolement kan verlossen. Door het vertrouwen te herstellen in de bijzondere manier waarop literatuur informeert.

A U verwees, in de loop van dit gesprek, naar Walschap. In 'Raam' schreef u enkele boeiende opstellen over zijn werk. Niemand zal de literaire kwaliteiten van Walschap betwisten, zijn emancipatiewerk onderschatten, maar wie nu leest wat hij schrijft in de rubriek 'Zoek de Mens' van het NVT, of in dat onding 'De kulturele repressie' ontkomt moeilijk aan de indruk dat hij een reactionair geworden is. Ik geloof niet dat men dat gewoon als een ouderdomsverschijnsel kan verklaren.

S Walschap wordt reactionair genoemd, en in sommige opzichten is hij dat ook. Ouderdom kan daarvoor op zichzelf inderdaad geen verklaring zijn. Ook niet het feit dat hij, door van bepaalde zijden bestookt te worden, en dit bij herhaling, misschien in een hoek is gedrukt waar hij eigenlijk niet thuishoort... Misschien is de weerstand die hij tot zijn vijftigste heeft ondervonden, er debet aan dat zijn onvolprezen onvoorwaardelijkheid zich te vroeg heeft vastgebeten in dat ene stuk waarheid dat hij veroverd heeft, veroverd in de volle betekenis van het woord; ... Maar boeken als Het Gastmaal en Het Avondmaal zijn geen uitspraken van een reactionaire geest, allesbehalve zelfs. Ze stellen allebei de eigenlijke, grote waarheid hoger dan de incidentele van nu. In de theorie van René Gysen (je weet wel, waarin links moederlijk, levengevend en leven-vooruihelpend is en rechts vaderlijk, autoritair, levenverstikkend) zijn het linkse boeken, zo links dat ze een literaire naam, methode en vorm op het spel zetten. Ze zijn in totale tegenspraak met de verhaaltheorie die in de geschiedschrijving samenvalt met de naam Walschap. Ze verbinden het persoonlijke lot met dat van de wereld, en de zelfvergroting die daarmee samengaat wordt telkens opnieuw teniet gedaan door een onbarmhartige zelfspot. Er zijn er niet veel die tot zoiets op hun zeventigste nog in staat zijn.

A Walschap was, in zijn tijd, een man die de gevestigde structuren aanviel. Is er een fundamenteel verschil tussen dat protest van vroeger en wat men nu de contestatie noemt?

S Misschien was het protest van vroeger wat minder onbewimpeld, en wordt het nu expliciet. Wat ik heel precies weet is dan toch dat bij een schuw dichter als Leopold het verzet zeker niet zwakker was dan bij Mulisch, en dat het bij J.C. Bloem indrukwekkender is dan bij Johnny the Selfkicker. De contestatie van nu is ook veel preciezer gelokaliseerd. Bij Leopold was protest een niet weg te denken kwaliteit van zijn poëzie, maar dit protest was geen maatschappelijk protest, het raakte iets in het leven zelf, iets fundamenteel onmogelijks of onwaardigs. Bij Emants was er iets soortgelijks aan de hand, dat lijkt uit de verte alweer op Hermans. Wat nu contestatie heet: op de eerste plaats hebben al die weldenkende mensen gelijk, die zeggen dat het zo makkelijk is, omdat wie niet contesteert immers ook niet meetelt, en ten tweede kan contestatie best een alibi zijn voor iets beters. En als er nog een ten derde moet zijn: mijn bezwaar tegen de contestatie van nu is dat al die deelnemers aan dat gezelschapsspel hun lesje zo goed hebben geleerd: telkens opnieuw dezelfde termen die bij navraag niet betekenen wat ze zouden moeten betekenen; sleutelwoorden van liturgie, om niet te zeggen van een liturgische sleutel-club. Van Van Tinbergen heb ik die sleutelwoorden nooit gehoord, en toch heeft hij aanzienlijk meer voor de opklaring der geesten, en daarmee voor een betere maatschappijstructuur gedaan dan honderd linkse jongens uit de club, die geen poot uitsteken, maar wel allemaal dezelfde (slappe) tong hebben.

A Hoe komt het dat in Nederland en Vlaanderen zo weinig knappe satirische werken worden geschreven?

S Satire is in allebei de landen iets waarvan heel kleine talenten zich hebben meester gemaakt. Er is waarschijnlijk geen land ter wereld waar het cabaret zich zo bloedig au serieux neemt als Nederland, en ik zie dat België daar aardig van onder de indruk is. De televisie heeft daarin een belangrijke rol gespeeld, ze heeft de shock van het kleine theater overgebracht op de huiskamer en vandaar op de kantines, de vergaderzalen, de preekstoelen en de borreltafel. De mep die je 's avonds uit je toestel krijgt uitgedeeld, waar hij misschien hard aankomt, wordt de volgende dag geneu-

traliseerd in het gesprek op het werk en in het café. Er komen ingezonden brieven in de krant, commentaren van de redacties, bij ons komen ze zelfs uit het bisschoppelijk paleis. Het gevolg is dat er een doctrine komt over de shock, die zo heilzaam, zo noodzakelijk, zo verhelderend is, etc. etc., het houdt niet op voordat het hele volk begint te smeken om een dreun. Het hele legertje van Wim Ibo spant zich dus in om die dreun niet alleen te verzinnen maar er ook het nodige aan te verdienen. De shock is in Nederland gecommmercialiseerd, het is een kwestie van vraag en aanbod, en dan kun je op je vingers uittellen dat er geen enkele shock meer denkbaar is die nog werkt, tenzij de totaal onverwachte, de nog niet volgens de behoefte van het publiek verpakte. Denk maar aan de beroepsoogopslag die met o zo lieve onheilspellendheid aankondigt: mensen, hou je vast, want daar komt ie. Maar voor die echte oplawaai is een groot talent nodig, een Willem Frederik, geen Toon. Ik moet zeggen dat het werk van Willem Frederik Hermans sterk satirische kanten heeft - ik snap niet dat al die aardige liedjesmakers bij ons en bij u Het Sadistisch Universum niet hebben geplunderd, ik denk dat ze alleen kranten lezen - maar de satire als zodanig, als verschijnsel, als vak, als specialiteit, ik kan me best voorstellen dat het hem te min is. De beste satirici, had ik gedacht, zitten bij jullie, het zijn Ruyslinck en Marnix Gijsen, maar ik kan er niet van onder de indruk raken, het is net zo goedkoop als wat onze bezoldigde grappenmakers doen in de zgn. kleine theatertjes, met koffie en een koekje, misschien een glaasje pils.

Hans Gruyters

A U bent bedrijvig als publicist. Wat betekent schrijven voor u?

G Ik ben noch door opleiding, noch door ambitie tot schrijven gekomen. Ik ben er haast toevallig in terechtgekomen, na mijn opleiding in de sociale en politieke wetenschappen, en een periode van activiteiten in het bedrijfsleven. Door mijn grote belangstelling voor de buitenlandse politiek ben ik bij het 'Handelsblad' in dienst gekomen, waar ik zeven jaar heb gewerkt. Daar heb ik plezier in het schrijven gekregen, heb ik grote belangstelling opgevat voor de rol van de informatie in de politiek: gewoon door het formuleren van een mening kan men invloed uitoefenen. Bovendien werkt het schrijven enorm terug op je eigen denken. Dat vooral is boeiend. Je gaat veel beter ontdekken wat er overal niet klopt, wat ontbreekt. Al schrijvende kom je tot volledig nieuwe gedachten. Mijn ervaring, en dat gaat dan vooral op voor het gesproken woord, heeft me vooral geleerd dat men, door de noodzaak een bepaalde mening of gedachtengang te moeten verklaren, duidelijk te maken, door de noodzaak dus de toehoorders van iets te overtuigen, gedwongen wordt steeds helderder te formuleren, waardoor je allerlei nieuwe dingen gaat ontdekken. Dat is werkelijk belangrijk. Er bestaat een grote interactie tussen schrijven en politiek actief zijn. In de politiek is het immers zeer belangrijk dat de communicatie tussen de burgerij en het bestuur vlot en soepel verloopt. Wat ik schreef had dan ook altijd een politieke dimensie. Ik gebruikte het woord om de daad uit te lokken. Ik heb nooit de belleterier geproduceerd. Al trekt het idee me wel aan. Misschien doe ik het nog wel eens ooit. Het plezier dat ik

tot nu toe in het schrijven vond was dus nooit van wat ik maar kunstzinnige aard zal noemen. Ik heb er echter wel interesse voor, en dan gaat mijn voorkeur duidelijk naar proza met een retorische inslag. Ik hou bijvoorbeeld heel veel van ‘Bericht aan de Rattenkoning’ van Harry Mulisch, en ik ben er van overtuigd dat dit een boek is dat een grote invloed heeft uitgeoefend. De feiten die Mulisch gebruikt zijn niet altijd correct, Mulisch kan misschien beter romantiseren dan exacte feiten-reportages schrijven, zoals zijn Cuba-boek bewijst, maar hij weet zijn mening door te drukken. Zijn visie interesseert mij. Ik heb zelf vooral de laatste jaren, door mijn activiteiten in D'66, nogal wat geschreven over het probleem van de democratisering van ons maatschappelijk leven. Ik heb daarbij ook bijzonder veel interesse voor het wetenschappelijk onderzoek van het kiesgedrag. Er is op dat gebied nog niet veel gedaan.

A Danst een journalist niet altijd op het slappe koord tussen informatie en propaganda?

G Een journalist zou natuurlijk onafhankelijk moeten kunnen werken. Als de krant waar een journalist aan verbonden is zijn onafhankelijkheid verliest dan komt hij uiteraard in een moeilijke positie te staan. Maar ieder mens is een vat vol vooroordelen, vol idealen ook, en vol persoonlijke belangen. Als hij beseft welke enorme invloed hij kan uitoefenen dan moet hij daar wel een enorm rechtvaardigheidsgevoel tegenover kunnen stellen.

A Maar kan hij er ook met de beste bedoelingen ooit toe komen objectieve informatie te verschaffen?

G Ik geloof dat het onmogelijk is om volledige informatie over een probleem te geven, en dus zal de informatie ook nooit helemaal objectief zijn. Voor men informatie kan geven moet men nu eenmaal een selectie maken uit de gegevens die men tot zijn beschikking heeft, en in dat proces legt men noodzakelijk een moment van zichzelf. Kijk eens, ons wereldbeeld is niet minder adequaat nu dan het bijvoorbeeld in de Middeleeuwen was. Daar hoeven de schrijvers zich dus geen zorgen over te maken. De echte broodschrijvers leefden in de Middeleeuwen. De schrijver als onafhankelijk intellectueel is een vrij recent verschijnsel. Dat dateert nauwelijks uit het tijdperk van de Verlichting. Maar goed, het leven is niet ingewikkelder geworden dan vroeger, ook al komt er

nu zoveel meer op je af. Want dat eist alleen maar selectie, en wie een beetje begrip kan opbrengen voor de wijze waarop het systeem waarin wij leven functioneert komt daar wel uit. Dat lijkt me niet het voornaamste probleem, wel dat er tegenwoordig zo veel zaken voor iedereen open staan. Er is zoveel te leren dat we het echt niet meer opgeleefd krijgen.

A De informatie selectief verwerken is nog tamelijk eenvoudig als men leest, maar wordt al een heel wat moeilijker proces als men haar via de televisie toegediend krijgt.

G Dat werkt natuurlijk anders. Maar ik stel me voor dat de informatie vroeger anders werd gegeven dan nu: toen dacht men voor de mensen. Wie bovendien niet geïnformeerd wou worden, met rust gelaten wou worden, kon daar veel beter onderuit dan nu. Nog afgezien van het feit dat men vroeger inderdaad van veel informatie verstoken bleef. Maar het lijkt me toch voor niemand zo moeilijk om het belangrijke nu van het onbelangrijke te scheiden. Ik geloof dat het een escape-houding is die ons steeds maar weer doet beweren dat het leven zo ingewikkeld is geworden. Dat ontheft ons van het hebben van een duidelijke mening, of van het opnemen van verantwoordelijkheid in de gebeurtenissen. Het is een van de essentiële taken van hen die schrijven duidelijk te laten zien hoe steeds dezelfde grondthema's weer in de gebeurtenissen opduiken. En iedereen duidelijk te maken dat er voortdurend rookschermen worden opgetrokken.

A Is het zo gemakkelijk het belangrijke van het onbelangrijke te scheiden? Wat wij bijvoorbeeld over Biafra vernemen is zo totaal tegenstrijdig dat wij onmogelijk nog kunnen weten wat een belangrijk gegeven is en wat niet.

G Wie gewoon weet dat er ginds minstens 100.000 mensen aan het verhongeren zijn hoeft verder niet zo heel precies te weten hoe de vork aan de steel zit. Het is voldoende dat men beseft dat het altijd verkeerd is dat mensen verhongeren. Dat deel van de informatie is volkomen correct, dat lijkt me duidelijk en wat heb ik in feite nog meer nodig? De basisfeiten zijn beschikbaar, en de situatie is dus helemaal niet ingewikkeld: een volk is het slachtoffer van machtswellust en van oliebelangen. Goede journalistiek vertelt dat, en verschuilt zich niet achter de zogenaamde ingewikkeldheid van het probleem om geen mening te moeten uit-

spreken.

A Maar: als niet alle feiten beschikbaar zijn kan men te veel op het gevoel spelen.

G Het falen ligt dikwijls meer aan de kant van wie zich zou moeten verdiepen in de hem toegespeelde informatie dan in wie de informatie moet geven. Behoorlijke kranten geven wel voldoende gegevens. Natuurlijk speelt ook voor de journalist het probleem van de selectie. Voor hem bovendien ook de tijdsfactor. Maar verder hoeft hij niet meer te doen dan gewoon zijn gegevens door te geven. Dat kan hij als hij voldoende belangstelling heeft voor het gebeuren. De journalist van de geschreven pers heeft ook een veel beter medium tot zijn beschikking dan de tv-journalist. Het geschreven woord kan beter iets uiteenzetten dan het beeld. Vandaar ook dat de televisie niet minder doet lezen: de kijkkast roept vragen op, en het antwoord gaat men zoeken in boeken en tijdschriften.

A Zijn enkele basisgegevens voldoende? Komen die wel over? Er heerst in Nederland bijvoorbeeld niet veel begrip voor de Vlaamse moeilijkheden. En die informatie is niet moeilijk te krijgen.

G Onze informatie over dat probleem is inderdaad zeer gebrekkig. Maar de geschikte informatie wordt niet verstrekt omdat er in Nederland voor dat probleem weinig of geen belangstelling bestaat. Wij zien gewoon niet in wat er werkelijk belangrijk kan zijn in een taalstrijd. Maar als het probleem van de Vlamingen de mensen hier ergens werkelijk moest raken dan zou de nodige informatie ook onmiddellijk beschikbaar blijken. Als hier in Nederland een krant een zeer indringende reportage zou wijden aan de Vlaams/Waalse verhoudingen dan zouden de mensen nog niet reageren. De mensen worden slechts echt beroerd of in beweging gebracht door wat ze zelf kunnen voelen. Dat verklaart ook het onbegrip dat hier heerst voor verschillende zaken die in het buitenland gebeuren: de mensen willen er gewoon niets van weten omdat die problemen geen aanknopingspunten bieden met hun eigen leven en zorgen.

A Maar ze zijn er. Als de mensen dat niet inzien dan blijkt daar voor mij uit dat de informatie niet naar behoren werkt.

G Gebrek aan inzicht moet niet verklaard worden door gebrek aan informatie maar door gebrek aan gevoel voor relevantie. Infor-

matie kan slechts aanslaan als er een voedingsbodem voor bestaat. Men moet de mensen er eerst van trachten te overtuigen dat allerlei gebeurtenissen ook hun eigen belangen raken, men moet de behoefte aan informatie scheppen, en ze dan voldoen.

A Kan de literatuur in dat proces een functie hebben?

G Ik dacht van wel. Zij kan helpen de eerste confrontatie tot stand te brengen. Men raakt de mensen veel minder door het brengen van feiten dan door hen in hun gevoelens te raken. En dat is het specifieke domein van de literatuur. ‘De negerhut van Oom Tom’ heeft veel mensen werkelijk iets gedaan. Bij veel mensen iets wakker gemaakt. Uit de lectuur van dat boek is betrokkenheid met het negerprobleem ontstaan. Dat kan literatuur: apelleren aan de diepere gevoelens en de waarden waar de mensen naar leven. Respect voor het leven wekken. Literatuur kan de honger naar informatie scheppen, en de informatie kan daden opleveren.

A Over het algemeen stelt men dat de literatuur aan invloed verliest.

G Dat de literatuur als een element van strijd, dat de strijdbare kunst in het algemeen aan invloed verloren heeft, dat geloof ik wel. Men mag toch niet vergeten dat door het ontvoogdingsproces het individu veel middelen om te ageren tot zijn beschikking heeft gekregen. Sinds Zola schreef functioneren de vakbonden, heeft het proletariaat zich georganiseerd, is het analfabetisme zo goed als uitgeroeid, werd de vrijheid van vereniging verkregen, het algemeen stemrecht bevochten. Nu is de roman niet meer het haast enige middel dat men tot zijn beschikking had om zijn grieven te uiten en het publiek te bereiken. Maar in een andere betekenis heeft de literatuur veel meer te betekenen. De literatuur stoelt op het relativeren van de waarden. En de relativering is de grondslag van elke echte democratie. Daarin schuilt meteen de betekenis, het nut, de opdracht van een modern opgevat engagement: het gezag relativeren, het establishment ondermijnen, de kerk, de staat, de schijnwaarden tot hun ware proportie terugbrengen. Dat doet onder andere Mulisch. Dat doet ook van het Reve. Dat deden de Angry Young Men, met Osborne aan kop, dat doet Mailer, die bijvoorbeeld in zijn ‘The Naked and the Dead’ liet zien hoe de kleine mensen door het mechanisme worden weggemalen. En dat werkt door, dat schept inzicht. Ik zei het al, het is belangrijk genoeg om het te herhalen, beter dan welke

theorie het ook kan is de literatuur geschikt om de mensen wakker te maken. Dat nu zoveel waarden echt gerelativeerd worden is grotendeels het werk van de literatuur. Hoever reikt de invloed van de literatuur wel niet bij het aanvaardbaar maken van de homosexualiteit? Zou daar ook maar op enige wijze sprake van kunnen zijn als de literatuur de weg niet geëffend had? En dat is ook belangrijk. De sexuele moraal moet doorwerken in de politiek. Freud wist dat al. Het engagement in de literatuur als een middel om sociale noden op te heffen, dat is inderdaad voorbijgestreefd. Het engagement à la Zola is helemaal voorbijgestreefd. Maar het eigenlijke engagement bestaat nog, het is belangrijker dan ooit. Het ligt alleen op een ander terrein.

A Zwakt het kapitalistische systeem de invloed van literatuur en kunst niet af door ze te vercommercialiseren? Men tast het geloof in die dingen aan. Men manipuleert alles...

G En wat dan nog. Als we niet gemanipuleerd worden zijn we niets. Ook de schrijver die indruk maakt manipuleert zijn lezers. Daar is an sich niets verkeerd aan. Dat is een gedachte bij Marcuse die fundamenteel fout zit: als je de mens maar niet beïnvloedt zou de goede mens vanzelf te voorschijn komen. Daar geloof ik niet in. De mens is altijd en onafwendbaar het product van manipulatie. Het verschil is of die manipulatie een vrij proces is, of uitgaat van een bepaalde kleine groep.

A Het gaat juist om die kleine groep.

G De absolute waarden gaan nu allemaal voor de bijl. Dus gaat ook de kleine groep beheerders van die absolute waarden voor de bijl. De huidige machthebbers zijn beslist op de terugtocht. Om hun hachje te redden duikelen ze over elkaar heen van moderniteit, maar dat helpt hen niet, daardoor helpen ze mee om hun eigen graf te graven.

A Zo zou je het kunnen verklaren dat Franco doodgemoedereerd voorstelt 'Guernica' aan te kopen.

G Misschien. Ook de kunst wordt misbruikt. OK. Het woord wordt gebruikt en misbruikt. OK. Maar ondertussen is het woord, is de literatuur bezig het establishment te doorbreken. De moderne schrijver werkt aan het onthullen van de voosheid waarop het gezag gebouwd is. Hij relativeert de absolute waarden waarop de gezagsdragers zich beroepen. De literatuur stelt de mensen in staat

zich vanuit hun eigen levenssituatie in te leven in problemen waar ze anders achteloos aan voorbij zouden gaan. Mailer doet dat, Grass doet dat. Multatuli deed dat en het is helemaal niet toevallig dat de belangstelling voor deze grote schrijver weer groeit. Als men het werk van Mulisch en Multatuli vergelijkt zouden er, denk ik, opmerkelijke parallelen aan het licht komen.

Renate Rubinstein

A In een van uw columns in 'Vrij Nederland' schreef u: 'Pas in de allerlaatste tijd echter is men het probleem van de informatie gaan zien als de essentie van het politieke probleem.' Is het vandaag nog wel mogelijk ook volledige informatie te geven zonder ergens aan propaganda te doen? Ik bedoel: men is gewoonlijk toch verplicht een selectie te maken in het materiaal, en de meeste woorden die men moet gebruiken zijn 'besmet' door het misbruik dat er van gemaakt wordt.

R Informatie en propaganda zijn tegengestelde zaken. Propaganda betekent geselecteerde, tendentieuze informatie. Men kan propaganda met contra-propaganda bestrijden en in tijden van oorlog doet iedereen dat dan ook. Een goed voorbeeld hiervan is de zogezegde 'discussie' tussen Israël en de Arabieren, die niets anders is dan een hartstochtelijk over elkaars hoofden heen schreeuwen van argumenten uit twee verschillende propagandasystemen. In beide kampen wordt degene die aanvullende informatie verschaft die in strijd is met de plaatselijke lijn, beschouwd als een vijand of verrader. Iemand die, hoe tactvol ook, wijst op de betreurenswaardige facetten van de bezetting van Arabische gebieden, krijgt op zijn minst te horen dat hij daarmee Israëls 'bestaansrecht' ontkent. Wie daarentegen, hoe tactvol ook, de Arabieren zegt dat hun antizionisme af en toe veel weg heeft van ordinair antisemitisme, moet niet verbaasd zijn dat er van hem gezegd wordt dat hij een goedbetaalde 'agent van het zionisme' is.

Als u onder 'volledige informatie' verstaat een enkel helder artikel waar alles in staat of een boek dat de zaken eens en vooral

‘objectief’ belicht, dan bestaat dat natuurlijk niet en niet alleen maar in onze gecompliceerde tijd - zoiets heeft nooit bestaan. Hetgeen niet wil zeggen dat onze machthebbers in staat zijn objectieve informatie volledig de kop in te drukken. De grootste belemmering voor het geïnformeerd zijn van de lezer is zijn luiheid. De meeste mensen verdommen het om meer dan één krant te lezen, en als er dan eens iets in de krant staat dat hun niet behaagt omdat het niet in overeenstemming is met hun beeld van de wereld, dan zoeken ze een andere krant. De meeste journalisten zijn eveneens lui en volstaan met een interviewtje, in plaats van zich de moeite te geven een zaak werkelijk uit te zoeken. Het gevolg is dat een bepaald soort feitelijke, intelligente en kritische informatie voornamelijk te krijgen is in ‘Underground’ of andere linkse publicaties, die een veel kleinere oplage hebben dan ‘De Telegraaf’ of ‘Het Parool’. Ook hebben boeken een kleinere oplage dan kranten. Je zou dat het ‘manipuleren’ van de publieke opinie kunnen noemen, maar dan moet je er wel bij bedenken dat die slechts bij de gratie van de gemakzucht van het publiek kan bestaan. Daar komt dan bij dat wanneer een minderheid zich maar ‘lastig’ en ‘luidruchtig’ genoeg gedraagt, haar argumenten op de duur toch wel doordringen tot het grote publiek, omdat de massamedia er steeds meer melding van maken. Op die manier heeft het optreden van ‘lastige’ studenten en intellectuelen in de VS ervoor gezorgd dat ook de grote bladen meer kritische informatie over Vietnam brachten. In Nederland dankt provo daaraan de verspreiding van zijn ideeën. Wanneer F. Weinreb tenslotte de rehabilitatie krijgt die hij verdient, dan komt dit uitsluitend dankzij de informatie die over hem verschaft kon worden, dwars tegen alle protest in.

A Als de reclame en vooral ook de politici voortdurend hun uiterste best doen om allerlei grote woorden een beetje van hun oorspronkelijke betekenis af te schuiven, en als allerlei groepen mensen als wetenschapslui, financiële en economische deskundigen, enz. een jargon gaan ontwikkelen dat door de gewone man niet meer kan begrepen worden, kan men dan nog van echte democratie spreken?

R Ik weet niet wat u met ‘de gewone man’ bedoelt. Iedereen is op elk terrein, behalve dat ene waarin hij gespecialiseerd is, een gewone man. Daarom zal alleen hij die over zijn terrein in gewone

mannentaal kan spreken een groter publiek bereiken. Politici en reclamemensen proberen hun boodschap dan ook in gewone mensentaal te brengen, en hun leugens ook. Objectieve consumentenvoorlichting en politieke oppositie moeten er daarom zijn om de leugens aan de kaak te stellen. Het grootste gevaar voor de democratie is de afkeer, die blijkbaar in grote kring bestaat, voor het ‘gehakketak’, voor discussie en polemieken in het algemeen. Het snieren op dit zogezegde ‘gehakketak’ is dan ook een populair demagogisch wapen van degenen die in hun hart niet van de democratie houden en het vindt gehoor bij een groep die mij soms gevaarlijk groot lijkt, de groep die de heldere, duidelijke taal van een leider, zou verkiezen boven het verwarrende jargon van de eeuwig twistende parlementariërs.

A Wat betekent dat, kunstenaar of schrijver zijn in onze maatschappij?

R Geëngageerd of niet, schrijver of kunstenaar zijn betekent je waarheid zeggen en hopen dat je de mensen meekrijgt. In de regel wordt er van iemand gezegd dat hij ‘geëngageerd’ is als hij ‘links’ is, en van schrijver journalist geworden, of van journalist politicus. Iemand, kortom, die zich bezig houdt met de sociale misstanden in de kapitalistische maatschappij, of hij daarmee risico's neemt of niet. Schrijvers die zich bezighouden met ernstige misstanden in de socialistische maatschappij, zoals bijvoorbeeld Solzhenitsyn, Sinjawski of Pasternak, worden niet geëngageerd genoemd, ondanks het feit dat hun risico's enorm zijn en hun boeken in eigen land niet gelezen mogen worden. Dat is een van de redenen waarom ik het woord ‘geëngageerd’ niet gebruik. Niettemin ben ik iemand die vaak iets schrijft in de hoop dat de lezer er in zijn gedrag door beïnvloed zal worden.

A De lezer beïnvloeden. U schreef o.m. enkele boeiende reportages in ‘Avenue’. Mark Grammens, hoofdredacteur van het Vlaamse opinieweekblad ‘De Nieuwe’ vond het een pijnlijke zaak dat knappe linkse auteurs als u en Mulisch hun medewerking verlenen aan een zo duidelijk in onze consumptiemaatschappij passende publicatie als ‘Avenue’, want daardoor wordt dit blad ook voor linkse mensen aanvaardbaar gemaakt. Hij vindt het een zeer misleidende zaak om heel progressief te doen over wat in het buitenland gebeurt en met geen woord te reppen over wat in

Nederland zelf aan de orde is. Hij zei: ik zou hun medewerking nog kunnen begrijpen als ze mij één pagina uit Avenue kunnen aanwijzen waarin een analyse wordt gemaakt van, of aan kritiek wordt gedaan op de Nederlandse situatie.

R Ik doe niet progressief over wat er in het buitenland gebeurt. Ik schrijf wat ik vind en ik observeer. Hetzelfde doe ik als ik over iets Nederlands schrijf, zoals bv. in een zeer lang verhaal over Provo ('Wat doen we met Felice S.?') dat ik in Avenue schreef. Avenue is het enige blad in Nederland dat mij op reis stuurt naar een land van mijn eigen keuze. Als ik een lang artikel geschreven had waarin de structuur van de Nederlandse maatschappij tot de bodem afgebroken werd, dan zou ik het zeker in Avenue plaatsen, maar ik heb zo'n artikel niet. Ik heb ook nog nooit in een ander Nederlands blad een dergelijk artikel van enige intelligentie gelezen, en in elk Nederlands blad, zonder uitzondering, wel regelmatig artikelen gezien die ik dom of onzinnig vind. Er bestaat dus geen blad waarmee ik het altijd volledig eens ben. Wat mij in Avenue aantrekt is dat het, ondanks zijn grote oplage en dure kookrecepten en interieurs, nooit politieke artikelen plaatst met welke strekking ik het principieel oneens ben. Niemand heeft ooit in Avenue de apartheid goedgepraat, of op het herveroveren van oude koloniën aangedrongen, voor het scheren van langharige baardigen gepleit, de VPRO willen verdelgen, de communisten de mond willen snoeren of de klassejustitie toegejuicht. Korte artikelen met kritiek op Nederlandse opvattingen of toestanden staan er zo regelmatig in Avenue dat ik aanneem dat deze opmerking afkomstig is van iemand die het blad nooit leest en blindelings reageert op het glanspapier, de kleurenfoto's en de advertenties. Waarom het misleidend zou zijn om kritische, of 'progressieve' artikelen te plaatsen in een blad waarvan men niet met zekerheid weet of het wel uitsluitend door gelijkgezinden gelezen wordt, is mij een raadsel. Voor mij is het alleen maar een voordeel dat ik nog eens iemand tot iets zou kunnen overhalen, die niet toch al de gerenommeerd linkse bladen leest en dus mijn argumenten niet nodig heeft.

A Onafhankelijk van wat er over geschreven wordt dringen bepaalde zaken tot de belangstelling door, of verdwijnen eruit. Er is een duidelijke teruggang in belangstelling voor wat er in Vietnam

gebeurt.

R De acties en demonstraties tegen de oorlog in Vietnam zijn in Nederland opgehouden na de zesdaagse oorlog tussen Israël en de Arabieren. Aangezien ze zich toegespitst hadden op de m.i. onzinnig beperkte eis van het stoppen van de bombardementen op Noord Vietnam (alsof we de Amerikanen een vrijbrief voor het bombarderen van Zuid-Vietnam wilden geven), heeft het stoppen van die bombardementen onze demonstranten meteen de wind uit de zeilen genomen. De belangstelling heeft zich verplaatst naar andere zaken, zoals Cuba en het ‘medebeslissingsrecht’. Dat toont aan dat Nederland zich voor de oorlog in Vietnam in wezen niet interesseert waarschijnlijk omdat er toch geen Nederlandse dienstplichtigen in sneuvelden. Vietnam is uit de mode geraakt, de oorlog gaat door. Wel zijn de oorlogsmisdaden in Vietnam nu ineens in het nieuws, maar iedereen die er ook maar iets van af wist, wist dat die al sinds jaren gepleegd werden. Het hele tribunaal van Russell ging hierom - maar dat werd niet au sérieux genomen. Ik verwacht dat na de eerste schok, ook de jongste onthullingen van oorlogsmisdaden afgedaan zullen worden met ‘waar gehakt wordt vallen spaanders’, de Nederlandse variant van het Duitse ‘Krieg ist Krieg’.

A Kan men de politieke mening van een auteur aflezen uit zijn werk? Als men de verhalen van Van het Reve leest heeft men niet direct de indruk met een reactionaire burger-schrijver geconfronteerd te worden. En als u Geeraerts leest dan voelt u zich geërgerd door zijn reactionaire denkwijze, anderen verwijten hem zijn revolutionaire driestheid.

R Uit het enige boek dat ik van Geeraerts gelezen heb bleek zonder enige moeite dat hij een racist is. Ik vond het daarom een rotboek, en Jan Gresshof die tegenwoordig in Zuid-Afrika woont vond het om dezelfde reden prachtig. De politieke denkbeelden van Gerard van het Reve zijn eveneens zonder meer uit zijn boeken en verhalen op te maken. Ik zou hem niet reactionair noemen, maar conservatief en soms typisch geborneerd Hollands. Het kan zijn dat er schrijvers zijn die in privé geheel andere denkbeelden verkondigen dan in hun boeken maar dan zijn het of slechte schrijvers, of ze liegen in privé.

A Alle kunst wordt gecommercialiseerd. Bewijst dat meteen dat ze

ongevaarlijk is?

R Kunst is nooit gevaarlijk, hoewel hij de mensen een enkele keer wel eens ‘schokt’ of zelfs een half uurtje ‘wakker schudt’. Kunst is typisch niet dat wat uit de loop van een geweer komt. De schokkende kant van een kunstwerk wordt niet onschadelijk gemaakt door commercialisatie, maar door de tijd. Het is even wennen, en dan vindt men mooi of goed wat men tien jaar eerder (tegenwoordig kan de omkeer zich ook veel sneller voltrekken, want alle processen zijn versneld) lelijk en slecht vond. Tegen die tijd wordt het afgedrukt op kalenders, of als relatiegeschenk van chique industrieën verstuurd. Niemand raakt meer geschokt door de zonnebloemen van Van Gogh of de Guernica van Picasso, en ook het matras van Rauschenberg heeft de wereld niet in gevaar gebracht. Alleen dictatoriale regimes verbieden boeken en schilderijen. Of ze dat nu doen uit respect voor de macht van de kunst? Het kan zijn dat ze inderdaad een schrijver als Solzhenitsyn gevaarlijk vinden. Maar het kan ook zijn dat ze het gewoon vervelend en naar vinden wat hij zegt. En in een dictatoriaal ingericht land hebben de machthebbers de mogelijkheid om alles te verbieden wat ze niet aanstaat. Niemand houdt van kritiek, maar sommigen hebben de macht om kritiek te verbieden en de kritikus gevangen te nemen. Het bewijs van de gevaarlijkheid van de kunst is daarmee niet geleverd. Het voor onze maatschappij typerende antwoord op de vraag: ‘Is Harry Mulisch voor de Nederlandse maatschappij gevaarlijk?’ is: ‘Dat zou hij wel willen.’

E. Troch

(ps. voor Luc Vandeweghe). Licentiaat geschiedenis. Eerst leraar MO. Sedert 1944 in de journalistiek. Verbonden aan de 'Nieuwe Standaard' daarna aan 'de Nieuwe Gids' tot 1950, van 50 tot 60 chef buitenland van 'De Standaard' en sedert 1960 directeur-redactie van de bladen van de Standaard-groep. Publiceerde een studie over het Hitler-Stalin-pakt (1958) en een overzicht van de internationale politiek in de jaren vijftig onder de titel 'De grote dooi' (1960).

A Ik herinner me nog vaag dat u, 20 jaar of langer geleden, de enige journalist in Vlaanderen was die in zijn commentaren op de buitenlandse politiek meer aandacht besteedde aan de tegenstelling tussen het Westen en wat wij nu de derde wereld noemen dan aan de Oost-West-tegenstelling.

T De enige was ik zeker niet al is het juist dat daar toen niet zoveel aandacht aan werd besteed. Mijn belangstelling voor de factor 'onderontwikkeling' in de internationale politiek is, geloof ik, te herleiden tot een reis die ik in 1950 in Egypte maakte. Daar werd ik in concreto geconfronteerd met overbevolking, armoede, honger, ziekte, verbonden aan het verschijnsel 'onderontwikkeling'. Ik heb er het verband kunnen leggen tussen koloniale overheersing, feodale maatschappelijke structuur en economische exploitatievormen. In de loop van de jaren vijftig ben ik steeds meer belang gaan hechten aan de tegenstelling tussen arme en rijke naties en aan de explosieve betekenis hiervan voor de internationale verhoudingen. In verband hiermee heb ik de Oost-West-tegenstelling eerder gerelativeerd. Ik ben ongetwijfeld een van de eersten in

Vlaanderen geweest om over die Oost-West-tegenstelling te schrijven in coëxistentietermen. En dat was in een periode waarin iedereen nog in de beklemming van de koude oorlog leefde lang niet altijd gemakkelijk. Het publiek zag alles door de ideologische anti-communistische bril. Er is toen tegen mij een vrij harde campagne gevoerd waaraan een memorandum is te pas gekomen dat naar verscheidene vooraanstaande katholieke personen werd verstuurd. De stelling was dat de crypto-communist of gewoon de communist Troch zich in de Standaard-redactie had geïnfiltreerd. Men bedreigde de directie van de krant met boycot van de bladen. Aangezien die directie op het ogenblik vaak scherp wordt verweten, van z.g. progressieve zijde, dat zij de vrijheid van de journalist zou beknotten is het, geloof ik, van belang vast te stellen dat die campagne haar volkomen koud heeft gelaten. Ik heb nooit met enige censuur-maatregel van de directie te maken gehad.

A Maar u houdt zich dan, althans als E. Troch, uitsluitend met de buitenlandse politiek bezig, en nu hoort men wel eens meer beweren dat vele kranten zich een progressief tintje trachten te geven door het buitenland erg open te bekijken, maar zich heel wat benauwder opstellen als het om binnenlandse aangelegenheden gaat.

T Het is mogelijk dat de accenten soms verschillend liggen. Maar ik geloof dat dit te maken heeft met de aanpak van de betrokken journalisten. Ik kan u wat mijn ervaring betreft in elk geval verzekeren dat er in de krantengroep waaraan ik verbonden ben geen directieven bestaan voor het aanleggen van verschillende maatstaven bij het behandelen van binnenlands resp. buitenlands nieuws. Als norm geldt: objectief informeren. Ongetwijfeld is de reactie van buiten uit op binnenlandse informatie en commentaar veelvuldiger en meestal krachtiger. Persoonlijk werd ik hiermee geconfronteerd in 1960 en volgende jaren toen ik over Belgisch Kongo schreef. Ik behandelde het onderwerp met dezelfde maatstaven als ik aanlegde voor om het even welke andere kolonie. Mijn standpunt riep nogal wat verzet van buitenaf op. Allicht omdat er meer belangen gemoeid waren met de ontwikkeling ginds.

A Hoe zou u uw manier van schrijven typeren?

T Als objectiverend. Van vorming ben ik historicus en als historicus is men geloof ik niet zo slecht gewapend om de gebeurtenissen nuchter te beoordelen en om ze te relativieren. Aan de tot op zekere hoogte subjectieve en tijdgebonden interpretatie ontsnapt de historicus evenmin als de journalist. De journalist heeft het moeilijker omdat hij wordt geconfronteerd met de onmiddellijke actualiteit en omdat hij als het ware verdrinkt in de maalstroom van feitenmateriaal. Essentieel is dat hij naar beste vermogen een oordeelkundige keuze doet en dat hij vooroordeel en emotie weert. Hij dient op zijn hoede te zijn voor al diegenen, officiëlen en niet-officiëlen, die beroepshalve het nieuws kleuren. Hij zal zich bij gelegenheid moeten verdedigen tegen overheids- en tegen groepsdwang.

Wie over buitenlandse politiek schrijft dient te weten dat machtsverhoudingen zeer sterk het beleid van om het even welke natie bepalen. Het is verkeerd zich bij het interpreteren van dit beleid al te zeer te laten leiden door ideologische maatstaven. Wij bevinden ons in het westerse anticommunistische kamp. Wij zijn daardoor geneigd de oorzaken van de internationale spanning steeds bij de andere partij (de communistische) te zoeken. In een kamp opgenomen zijn betekent blindheid voor de achtergronden van de houding van de tegenstander. Om objectief te zijn moet men proberen zich te verplaatsen in de huid van die tegenstander. Bovendien lijden wij nog steeds aan wat ik zou noemen het Europacentrisch complex. Wij zijn als Europeanen zo gewoon geweest de rest van de wereld te overheersen en wij hebben in dit verband een zo sterk zendingsbewustzijn ontwikkeld dat wij gewoon niet in staat zijn de situatie door de bril van de overheerster te bekijken. Wij spreken van de christelijke beschaving resp. van de democratische idealen en we zijn er ons niet van bewust dat we verkapte machtspolitiek bedrijven.

Ik probeer uit mijn commentaren, zo veel als menselijk gesproken mogelijk is, alle emotionaliteit te weren. Ik probeer vooral ook het buitenland niet door een partijpolitieke bril te bekijken. Dat laatste gebeurt bij ons nog wel eens meer dan gewenst. Ik denk bijv. aan een bepaald moment in de ontwikkeling van de Algerijnse kwestie toen men in onze socialistische bladen het zuivere Franse kolonialistische standpunt verdedigd vond, om de een-

voudige reden dat de Franse socialisten toen in de regering zaten. Ik heb steeds gepoogd in de kranten waaraan ik meewerkte informatie te brengen op een behoorlijk, ik zou bijna zeggen, wetenschappelijk niveau. Ik hoop dat ik daar tot op zekere hoogte in geslaagd ben.

A Beschikken de kranten van nu over meer mogelijkheden om internationaal nieuws te brengen dan vroeger, ik bedoel dan in de periode toen u begon?

T Beslist. Men kan hiervoor verscheidene redenen aanvoeren. Op de eerste plaats is na de Tweede Wereldoorlog een ruimere belangstelling bij een deel van het publiek gegroeid voor buitenlandse politiek. De wereld is zoveel kleiner geworden en met de ontwikkeling van de moderne technologie wordt ieders lot mede bepaald door gebeurtenissen die ver van huis plaats hebben en door beslissingen die aan het andere eind van de aardbol genomen worden. Ik ontveins mij niet dat de belangstelling van het grote publiek in de eerste plaats blijft uitgaan naar sport en z.g. onderhoudende kopij, maar ik geloof dat jongere mensen meer oog hebben voor wat er zich buiten de eigen landsgrenzen afspeelt en dat zij zich meer open opstellen.

Tegen de tweede reden wordt dezer dagen wel eens geprotesteerd, maar zij is er niet minder geldig om. Een grote en financieel sterke krant beschikt uiteraard over meer middelen om haar informatie, vooral haar internationale informatie op peil te brengen en te houden. Zij kan dure correspondenties uit het buitenland betalen. Zij kan zich op meer nieuwsmedia abonneren. Het kritisch behandelen van de kopij wordt door de beschikbaarheid van meer bronnen bevorderd. Hier ligt een niet te onderschatten voordeel van krantenfusies in zoverre die ruimere middelen vrijmaken.

A Weegt dit voordeel op tegen de nadelen?

T Het is evident dat de z.g. concentratie een gevaar inhoudt in zoverre zij de opiniewaaier kleiner maakt. Een absolute of vrijwel absolute concentratie zou in dit opzicht een bedreiging kunnen vormen voor de vrije democratische meningsvorming. Intussen is die concentratie noch bij ons noch in het buitenland zover gevorderd, dat zij de gevaarlijke drempel heeft overschreden.

Grote financieel sterke kranten staan veel minder dan kleine financieel zwakke kranten bloot aan de druk van geldschietters. Ik

denk bijv. aan kleine kranten die zich in bepaalde gevallen niet kunnen veroorloven er een zelfstandige filmkritiek op na te houden omdat zij de advertenties van de bioscoopexploitanten niet kunnen derven. Uit eigen ervaring ken ik geen enkel geval waarin door de directie druk zou zijn uitgeoefend om bepaalde berichten te weren op grond van het feit dat zij de belangen in de advertentiesector zouden schaden (ik denk bijv. aan de berichten in verband met tabak als kankerverwekker).

A U zei dat de gevarendrempel nog niet is overschreden. Is men er in Vlaanderen nog ver van verwijderd?

T Ik geloof dat we nog een heel stuk van die drempel verwijderd zijn. Overigens ben ik van mening dat dit een wat eenzijdige manier is om het probleem te benaderen. Waarom groeit de oplage van kranten? Omdat ze bij het publiek in de smaak vallen. Omdat de kwaliteit goed is. Met Lord Thomson geloof ik dat het stijgend intellectueel ontwikkelingsniveau de kwaliteitskrant een kans geeft. Sommigen willen het probleem van de afstervende kranten oplossen met staatssubsidies. Paradoxaal genoeg in de overtuiging zo de vrijheid van opinie te beschermen. Zullen die gesubsidieerde kranten integendeel niet veel meer aan dwang van de overheid blootstaan?

A Dat van die kwaliteitskranten klopt geloof ik toch niet helemaal. De Telegraaf?

T Natuurlijk kan men ook meer kranten verkopen door extra op de sensatiezucht te gokken.

A Of zelfs niet eens daarop. Een krant kan er zich ook toe beperken slechts dat te brengen dat de mensen vooral niet stoort. Dit is nog veel gevaarlijker.

T U bedoelt dat men door het bewust uit de weg gaan van serieuze politieke en andere voorlichting de mensen depolitizeert en ze rijp maakt voor politieke avonturiers. Inderdaad, maar dit verzwakt mijn geloof niet in de toekomst van de kwaliteitskrant. Ik meen dat de mensen zich steeds minder appelen voor citroenen zullen laten verkopen. In de sterk stijgende oplage van 'De Standaard' (verdubbeling in minder dan tien jaar) vind ik een argument. Ik heb er mede toe mogen bijdragen het niveau van die krant te verbeteren. Het is mijn overtuiging dat men de Vlaamse ontvoogding het best dient door het maken van een op ruim-

denkendheid afgestemde goede krant. Een krant waarin journalisten kunnen werken die hun lezers de middelen aan de hand doen voor een zelfstandige oordeelvorming. Het publiek neemt het minder en minder tendentieuze berichtgeving te krijgen opgedrongen.

Anderdeels blijft het waar dat, om het met de Oostenrijkse historicus Friedrich Heer te zeggen, heel wat lezers aan hun krant de voorkeur geven boven andere kranten, niet omdat zij erin vinden wat zij niet weten, maar omdat zij er zaken in vinden die hun in hun eigen oordeel en vooroordeel versterken. Met andere woorden veel 'normale' lezers zijn bang voor juiste informatie.

De echte journalist moet de moed opbrengen tegen de opinie van zijn lezers positie te kiezen.

Om terug te keren tot de buitenlandse politiek zou ik er - om slechts een paar voorbeelden aan te halen - op willen wijzen dat het jarenlang in de westerse pers gebruikelijk was het Sovjet-russisch technologisch prestatievermogen te kleineren. Toen de eerste Spoetnik om de aarde cirkelde moesten veel lezers zich wel bedrogen voelen. Of nemen wij de berichtgeving over China. Wat weten wij over dat land? Bitter weinig dat met de reële feiten klopt. Nu maken de Chinezen het ons zeker niet makkelijk om juist geïnformerd te zijn. Maar de hoofdschuld ligt bij onszelf en dan vooral bij ons ideologisch vooroordeel. Het is een wat gek geval, maar ten gevolge van de gespannen Chinees-Russische verhouding is het de Russische propaganda die momenteel het 'vrije Westen' met anti-Chinese fabeltjes voedt. Die Russische propaganda is het best te vergelijken met die, die we destijds konden horen uit de mond van sommige uit China verdreven Scheutisten...

A U zegt zelf dat het moeilijk is tegen de opinie van de lezers te schrijven...

T Moeilijk, maar het kan. Het kan zeker in een sterke krant. Wat men dezer dagen hoort vertellen over het manipuleren van berichten raakt kant noch wal. Journalisten die door hun directie worden gemanipuleerd hebben dit vaak alleen aan hun eigen zwakheid te wijten. Wat de strekking van het commentaar betreft ligt het zo voor de hand dat de vrijheid van de journalist er niet in kan bestaan alles te schrijven waar hij zin in heeft. Er bestaan bepaalde ideologische grenzen waarbinnen hij zich kan bewegen

en die kent hij wanneer hij bij de krant komt. Wie bij de 'Figaro' gaat werken weet dat hij niet zal kunnen commentariëren alsof hij bij de 'Humanité' werkt.

A Hoe verklaart u het feit dat zowat overal ter wereld rechtse stromingen en regimes aan kracht winnen of zich consolideren?

T In een dergelijke algemene formulering kan ik die stelling niet beamen. Wanneer men de ontwikkeling in de wereld beschouwt sedert de Tweede Wereldoorlog dan is er een duidelijke verschuiving naar links. Denk aan de overgang van China naar het communistische kamp. Denk aan de ontwikkeling in een aantal voormalige koloniale gebieden in Azië en Afrika. In Europa is er het vestigen van de militaire dictatuur in Griekenland. Maar er is toch ook het aan bod komen van de sociaaldemocraten in West-Duitsland. Hieraan zou ik willen toevoegen dat de tegenstelling rechtslinks ietwat uitgehold wordt door de technologische ontwikkeling. Ik bedoel dat het verschil in technologische ontwikkeling en niveau belangrijker is dan vroeger en dat dit verschil een steeds grotere rol gaat spelen. De technologische ontwikkeling geprojecteerd op het militaire vlak dwingt de supermogendheden uit puur zelfbehoudsinstinct en ondanks de ideologische tegenstellingen tot coëxistentie. Tussen Russen en Amerikanen bestaat in dit opzicht een parallellisme van belangen. De aantrekkingskracht van de ideologie blijft groot in de derde wereld. Hier bezitten de communisten een duidelijk voordeel. Ten eerste omdat zij een ontwikkelingsmodel bieden waarin een niet te loochenen aantrekkingskracht schuilt. Ten tweede omdat de ontwikkelingslanden de gevangenen blijven van een organisatie van de wereldhandel die de rijke landen bevoordeelt en dus van een economisch exploitatiesysteem dat hen geen uitzicht biedt.

A Systeem dat ook onze ontwikkelingshulp tot een karikatuur maakt van wat ze zou moeten zijn.

T De Westerse ontwikkelingshulp is inderdaad al te vaak een lege dop. De Sovjetrussische wordt in veel gevallen verkeerd gebruikt ter wille van politieke doeleinden. Het percentage ontwikkelingshulp van de rijke landen is belachelijk klein. Het vergroten van de kloof tussen arm en rijk hoopt fataal politieke explosiestof op.

A Zou West-Europa hier geen positievere rol kunnen spelen?

T Ongetwijfeld. Met zijn sterk economisch potentieel zou West-

Europa op dit terrein heel wat kunnen realiseren wanneer het zich minder ‘neo-kolonialistisch’ gaat opstellen. Dit zou o.m. het losser maken van bepaalde bindingen met de Verenigde Staten veronderstellen.

A Het probleem is dat steeds meer mensen zich hiervan bewust dienen te worden. We hadden het daarbij over de invloed van de kranten. Kan ook de literatuur bij dit bewust maken een rol spelen?

T Zelfs in niet geringe mate. Om een oud voorbeeld te citeren. Denk aan de invloed van een roman zoals ‘La condition humaine’ van Malraux.

A Ondertussen is er de TV gekomen.

T De invloed van de TV is natuurlijk niet te onderschatten maar het beeld werkt oppervlakkiger dan het geschreven woord dat zowel in krant als in roman meer achtergrond en beter inzicht verschaft.